

53

ISSN 2147-2491

9 772147 249000

Temmuz
Ağustos
Eylül
2023
Fiyat 100 ₺

kürt tarihî

53

KÜRTLER TARİHLE, TARİH KÜRTLERLE BULUŞUYOR

dosya

ZAZALAR

ZAZA ADI HAKKINDA

ZAZALARIN KENDİLERİNİ
ADLANDIRMASI

OSMANLI COĞRAFYA
KİTAPLARINDA ZAZALAR

KARACADAĞ ETEKLERİNDE
BİR DIMİLİ AŞİRETİ: MEHELİLER

TEKRAR ZAZA ADI ÜZERİNE

ANNEMİN BİLGİSİNDE ZAZALAR

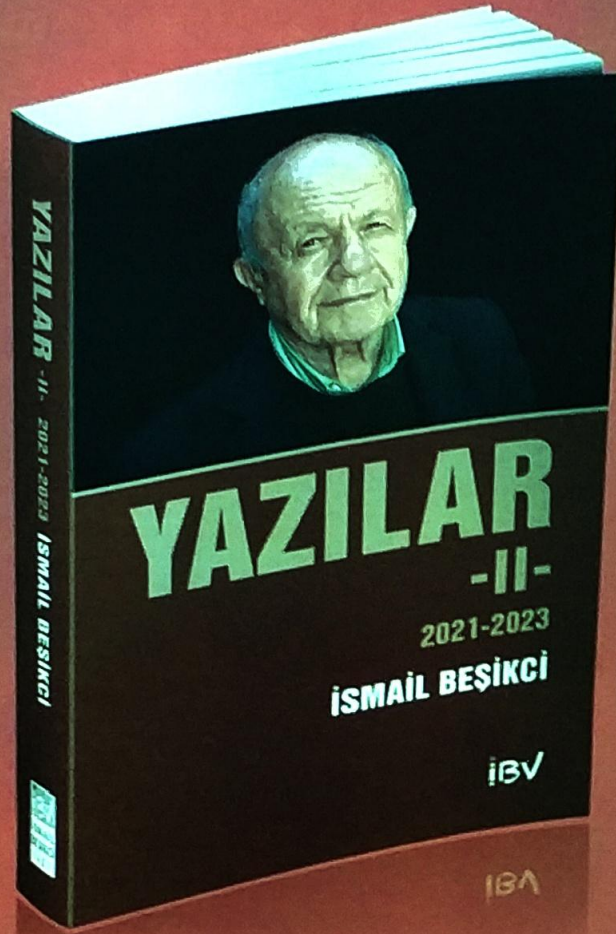
WARÊ XO DE KITABO ŞUMÛLDAR
YO TEWR VERÊN: ZAZALAR:
TARİH, KÜLTÜR VE KİMLİK

HERDÊ DEWRÊŞÎ: DÊRSİM'İN
NAM-I DİĞERİ VE YEZİDİLİK

ZAZA KÜRTLER

İSMAİL BEŞİKÇİ VAKFI YAYINLARI

İSMAİL BEŞİKÇİ YAZILAR II (2021-2023)

"Hayatı boyunca okumak, okuduklarını düşünmek, onları değerlendirmek ve yazmaktan başka hiçbir işi olmayan bir insandır İsmail Beşikçi. Okuma, değerlendirme, analiz etme, eleştirme ve yeniden üretme İsmail Beşikçi'nin bütün hayatını kapsar. Onunla beraber geçirdiğimiz saatler, günler, haftalar ve yıllarda; hapishanede, dışarıda, evinde veya başka bir yerde, onda görebildiğim tek önemli eylem bunlardır.

İşte elinizde tuttuğunuz bu kitap Beşikçi'nin okuma serüveninin, topladığı kitapların ve arşivinin küçük bir özeti gibidir. Bu kitaptaki yazıların çoğu, okuduğu ve değerlendirdiği kitaplar üzerine yazdığı yazılardan oluşuyor. Bu eserde onun kitapları nasıl titizlikle ve heyecanla okuduğunu, yazılanın lehinde veya aleyhinde bir şey söylemesi gerektiğinde nasıl bir şeffaflıkla, samimi duygularla dile getirdiğini göreceksiniz... Bunu bütün eserlerinde görebilirsiniz lakin bu kitabında daha yoğun bir şekilde görülebilir. Zira bu kitapta sadece övgü değil, eleştiriler de var. Ama o her zaman ifrat ve tefritten çok uzak, mutedil bir şekilde, çok sade ve samimi duygularla söylemek istediğini söyler."

www.ismailbesikcivakfi.org

0212 245 81 43 • 0541 391 81 49

Editörden

MESUT YEĞEN

53 sayıda biraz gecikerek de olsa mahsus bir konuya el attık: Zazalar. Konuyla ilgili çok kıymetli bir çalışmanın müellifi de olan yayın kurulumuzdan Ercan Çağlayan, sağ olsun, yine iyi bir editörlük yaptı ve sayının tamamına yayılan bir Zazalar dosyası hazırladı. Malum, Zazalar kimdir, Kürtlerle birlikte mi • telakki edilmeleri gerekir, yoksa ayrı bir etnik grup, bambaşka bir millet olarak mı; Zazaca Kürtçenin içinde mi yoksa ayrı bir dil olarak mı düşünölmeli soruları zaman zaman epey bir hevesle tartışılır. Epey de ihtilafa yol açarak. Bu ihtilafları serinkanlı biçimde değerdendiren yazılara yer veren dosya çok önemli bir noktayı açığa çıkartıyor: Zazalar hakkındaki ihtilafların hemen hepsi 1980'den sonra ve çoklukla devletlularca üretilmiş işler.

Dosyanın ilk yazısı Roşan Lezgin'in. Lezgin'in Zaza adlandırmasının köklerine dair ayrıntılı ve dikkatli incelemesi Zaza isminin çok eski bir tarihi olmadığını, adlandırmanın görece yakın zamanda ortaya çıktığını ve 'dışarıdakiler' tarafından kullanıldığını gösteriyor. Dosyada Zaza adı üzerine ikinci bir inceleme daha var. Malmisanij'in yazısı bugün popüler hale gelmiş olmakla beraber Zaza adlandırmasının çok değil otuz yıl önce bile öyle aman aman çok kullanılmadığını ve bugün Zaza olarak adlandırılanların kendilerini Zaza olarak görmediğine dikkat çekiyor. Malmisanij'in ikinci yazısı dosya dışı olmakla beraber dosya konusundan bağımsız da değil. Malmisanij Dêrsım halkının mensup olduğu *Raya Heqî/Rîya Heqî* (Dêrsım Aleviliği) ve Yezidilerin mensup olduğu Yezidilik inancı arasındaki ortaklıklara dikkat çekiyor.

Dosyadaki diğer bir çalışma Bilal Zilan'ın. Zilan'ın çalışması Zazalarla ilgili olarak kullanılan adlandırmaların ayrıntılı bir dökümünü veriyor. Kırd, Kırmanc, Kürt, Zaza, Dımili gibi adlandırmaların kimler için ve kimler tarafından kullanıldığını anlamak için iyi ve güvenilir bir kaynak Zilan'ın incelemesi. Nurettin Beltekin'in "Annemin Bilgisinde Zazalar" çalışması ise orijinal bir katkı. Beltekin annesinin ve babasının 'ne oldukları' hakkında bir tereddütleri olmadığını, 'sıradan Zazaların' kendilerini Kürtlüğün içerisinde gördüğünü gösteriyor.

Dosya editörü Ercan Çağlayan'ın yazısı Osmanlı kaynaklarında Zazaların izini sürüyor. Çağlayan bugün Zaza olarak adlandırılanların yoğun olarak yaşadığı Diyarbakır, Bingöl, Dersim gibi yerlerin Osmanlılarca Kürtlerle meskûn yerler olarak anıldığını gösteriyor. Çağlayan'ın şu notu bilhassa önemli: Geç Osmanlı dönemindeki tüm basın ve matbuatta Zazalar ve Zazacayı Kürtler ve Kürtçe dışında gören bir yayın yoktur. Pınar Yıldız'ın "Karacadağ'ın Eteklerinde bir Dımilî Aşireti: Meheliler" yazısı ise orijinal bir çalışmaya dayanıyor. Bingöl civarından Karacadağ eteklerine yerleştirilmiş görünen Mehelileri konu edinen çalışma aşiret mensuplarının kendilerini, aşiretlerini ve geçmişlerini nasıl gördüklerini inceliyor.

Mutlu Can'ın "Warê Xo De Kitabo Şumûldar Yo Tewr Verên: Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik" başlıklı yazısı Ercan Çağlayan'ın Bilgi Üniversitesi'nden yayımlanan çalışmasını tanıtıyor. Çağlayan'ın Zazalarla ilgili Türkçedeki en nitelikli incelemelerden olan bu çalışması *Kürt Tarihi* dergisinde nadiren yaptığımız bir işe vesile oldu. Mutlu Can incelemesini Zazaca kaleme aldı. Vahap Coşkun da Mehmed S. Kaya'nın *Zaza Kürtler* kitabını ele alıyor. Saha çalışmasına da dayanan bu önemli metin Zazaları tanımak için çok iyi bir kaynak. Çalışma kapsamında görüşülen kişilerin, kendilerini Kürt, Zazacayı da Kürtçenin bir lehçesi olarak tanımladığı anlaşılıyor.

54. sayıda görüşmek üzere....

Bu Sayıda

04-64 DOSYA: ZAZALAR

04 ZAZA ADI HAKKINDA
ROŞAN LEZGİN

12 ZAZALARIN KENDİLERİNİ
ADLANDIRMASI
BİLAL ZİLAN

22 OSMANLI COĞRAFYA KİTAPLARINDA
ZAZALAR
ERCAN ÇAĞLAYAN

32 KARACADAĞ ETEKLERİNDE
BİR DIMİLİ [ZAZA] AŞİRETİ: MEHELİLER
PINAR YILDIZ

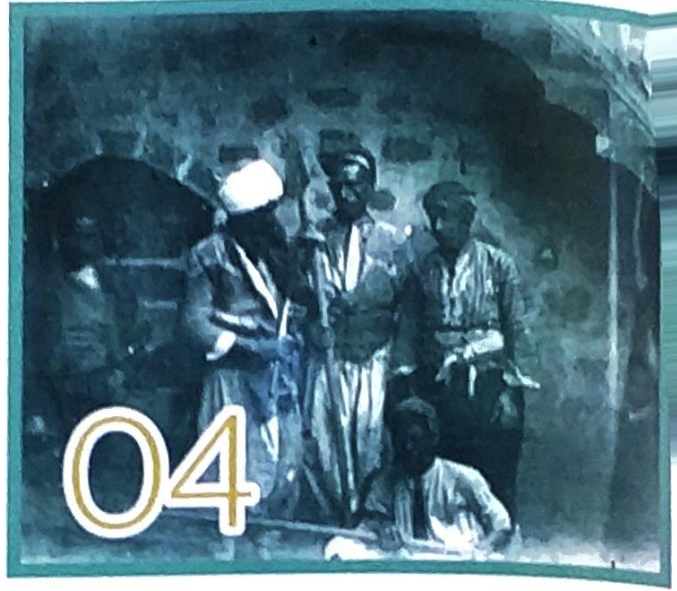
40 TEKRAR ZAZA ADI ÜZERİNE
M. MALMİSANİJ

44 ANNEMİN BİLGİSİNDE ZAZALAR
NURETTİN BELTEKİN

48 WARÊ XO DE KITABO ŞUMÛLDAR YO
TEWR VERËN: ZAZALAR: TARİH, KÜLTÜR VE
KİMLİK
MUTLU CAN

54 HERDÊ DEWRÊŞİ: DËRSİM'İN NAM-I
DİĞERİ VE YEZİDİLİK
M. MALMİSANİJ

60 ZAZA KÜRTLER
VAHAP COŞKUN

Genel Yayın Yönetmeni **Mesut Yeğen**

Roni Basın Yayın Tanıtım Dış Ticaret
Ltd. Şti. Adına Sahibi ve Sorumlu
Yazı İşleri Müdürü **Şükran Şahin**

İLETİŞİM ADRESİ: Kuloğlu Mah. İstiklal Cad.
Ayhan Işık Sok. No: 21/3 Beyoğlu / İstanbul
TEL 0212 245 81 43
GSM 0541 391 81 49
E-mail kurttarihi2017@gmail.com
www.kurttarihidergisi.com
Sertifika No: 45255

ISSN 2147-2491 E-ISSN 2718-0212
YAYIN TÜRÜ Yerel Süreli Yayın
SAYI 53 TARİH Temmuz-Ağustos-Eylül 2023

DERGİ VE KAPAK TASARIMI Şemal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

BASKI Ege Reklam Basım Sanatları Ltd. Şti.
Esatpaşa Mh. Ziya Paşa Cd. Ege Plaza
B. Ataşehir / İSTANBUL - TÜRKİYE
Tel: 0216-470 4 470 Matbaa Sertifika No: 45604

ABONELİK TEL: +90 541 391 81 49

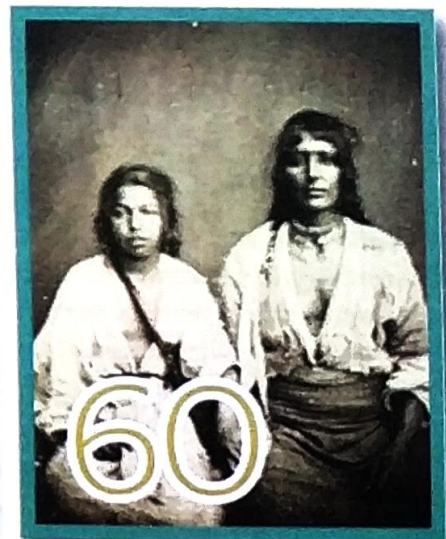
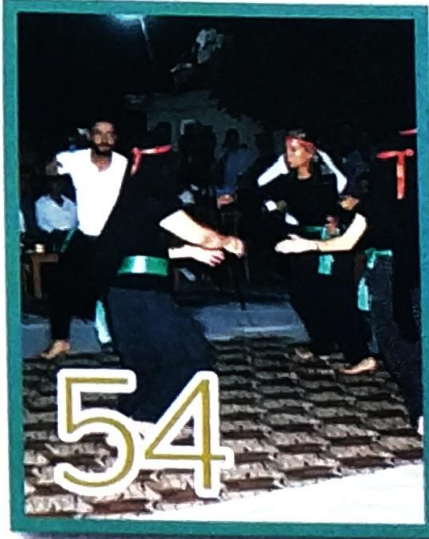
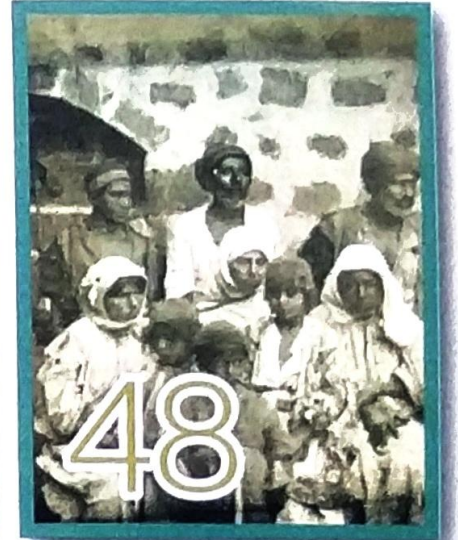
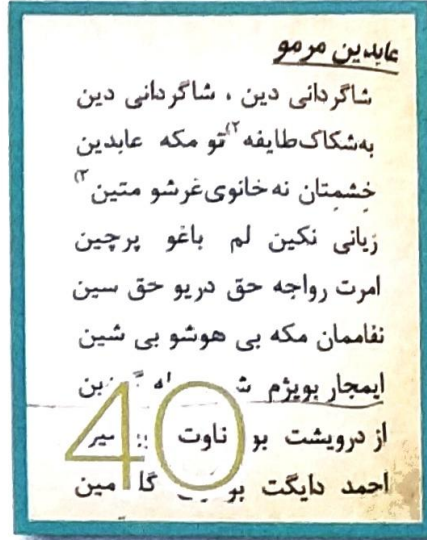
Yıllık Abonelik Bedelli Yurtiçi 500 TL., Yurtdışı 75 EURO
Roni Basın Yayın Tanıtım Dış Tic. Ltd. Şti.
Türkiye İş Bankası Çarşı Kadıköy Şubesi:

IBAN TR06 0006 4000 0011 1871 5050 00

PTT Hesap No 14085431

E-DERGİ | www.kurttarihidergisi.com/e-dergi

Bu Sayıda Dosya

Y A Y I N K U R U L U

Birgöl Açıkyıldız | Aziz Adıgüzel | Serhun Al | Ahmet Alış |
Ahmet Hamdi Akkaya | Alişan Akpınar | Ahmet Serdar
Aktürk | Rohat Alakom | Seda Altuğ | Aziz Aşan | Sabri Ateş
Metin Atmaca | Bilgin Ayata | Delal Aydın | Yavuz Aykan |
Dardjane Bajalanı | Mehmet Bayrak | Uğur Bahadır Bayraktar
Nazan Bedirhanoğlu | İsmail Beşikci | Naif Bezwan | Bülent
Bilmez | Hamit Bozarslan | Serhat Bozkurt | Martin van
Brulnessen | Celilê Celil | Vahap Coşkun | Süleyman Çevik
Adnan Çelik | Cuma Çiçek | Rahman Dağ | Mustafa Dehqan
Şerif Derince | Vecdi Demir | Namık K. Dinç | Tarık Ziya
Ekinci | Dara Elhüseyni | Özlem Galip | Ayhan Geveri | Azat
Zana Gündoğan | Nilay Özok-Gündoğan | Veysel Güneş |

Sinan Hakan | Murat Issi | Fehim Işık | Sever Işık | Erdem İtler |
Joost Jongerden | Ahmet Kardam | Adnan Keçi | Bahadın H.
Kerborani | Cansu Kılınçarslan | Hans-Lukas Kieser | Janet
Klein | Naci Kutlay | Robert Olson | Ergin Öpengin | Kawa
Nemir | Hemin Omar | Aysel Kazıcı Özalp | Davut Özalp |
Abdurrahim Özmen | Hakan Özoğlu | Hişyar Özsoy | Zozan
Pehlivan | Cafer Sarıkaya | Esmail Shams | Kamal Soleimani
Fırat Sözeri | Serap Rukun Şengül | Serdar Şengül | Tunçay
Şur | Sami Tan | Jordi Tejel | Zeynep Türkyılmaz | Uğur Ümit
Üngör | Abbas Vali | Shahab Vali | Seld Verroj | Nicole Watts
Kadri Yıldırım | Clemence Scalbert-Yücel | Muhammet
Yücel | Welat Zeydanlıoğlu

ZAZA ADI HAKKINDA

ROŞAN LEZGİN

Kürt toplumsal gruplarından biri olan Zazalarla ilgili, özellikle "Zaza" adı dolayımında günümüzde birçok iddia öne sürülmektedir. Örneğin, Zaza adının Behistun Kitabesi'nde, *Tevrat*'ta, Sümerlere ait bir tapınağın adında, günümüzden 800 yıl öncesine ait bir şecerede ve 600 yıl önce yazıldığı iddia edilen bir şiirde geçtiğine dair "iddialar" söz konusudur. Hatta Zaza adının Sasanî İmparatorluğu'na adını veren "Sasan"dan türediğini ve Zazacanın da Sasanî sarayının dili olduğunu söyleyenler var. Ayrıca, Zazacada "birarza, deza, emza, xalza" sözcüklerinde olduğu gibi içinde "za" sesinin geçtiği sözcüklerden dolayı bu topluluğa dışarıdan Zaza adının verildiği de ileri sürülmektedir. Yine, Zazaların kekeme konuştukları iddiasından hareketle Zaza adının pejoratif bir isim olarak kullanıldığını iddia eden yaklaşımların da mevcut olduğunu kaydetmek gerekir. Bu

gayriilmî yaklaşımların ileri sürülmesinde Kürtlerin devletsiz oluşu, bütüncül bir Kürt tarihinin henüz yazılmamış olması, devletin Kürtlüğü ve Kürtleri minimize etme politikasının sonuçlarıdır. Bu kısa yazıda, Zaza adı ve Zazalar dolayımında ileri sürülen söz konusu iddiaların isnat edildiği kaynaklara odaklanılacak ve Zaza adının kökenine dair iddialar kritize edilecektir.

BEHİSTUN KİTABELERİNDE GEÇEN AD

Büyük Daryuş (M.Ö. 549-485) iktidarı döneminde Doğu Kürdistan'ın Kirmanşan şehri yakınlarında, "Behistun" olarak anılan ama eski İrani dillerde Tanrının yeri anlamına gelen "Bagastana" denilen yerde, çivi yazısıyla bir kayaya üç dilde bir kitabe yazdırmış. "Behistun Kitabeleri" olarak tanınan metnin 1. sütun, 19. paragraf, 92. satırında geçen ve "Zazāna", "Za-iz-za-an" ve "Za-za-an-nu" şeklinde transkribe edilen bir sözcük

var. Söz konusu paragrafı, İran'da eski diller üzerine yüksek lisans yapan Macîd Kurdistani'nin yardımıyla çevirdim. Paragrafta şu bilgiler yer almaktadır:

"Şah Daryuş diyor: Ondan sonra Babil'e yürüdüm. Babil'e varmadan, Fırat kıyısında Zazāna denilen bir şehir var, orada, kendini nebukadrçer bilen Nid'it-Bier bana karşı savaşmak için bir orduyla geldi. Sonra savaşa tutuştuk. Ahuramazda bana yardımını lütfetti. Ahuramazda sayesinde Nid'it-Bier'in ordusunu ağır bir şekilde kırdım. Kalanlar suya atladılar. Su hepsini götürdü. Bu savaşı yaptığımızda Enameke ayından iki gün geçmişti."

Tarihçiler bu savaşın M.Ö. 13 Aralık 522'de olduğunu aktarmaktadır. Roland G. Kent, adı geçen sözcüğü "Zazāna" şeklinde yazmış ve bu yerin "Babil'in yukarısında, Fırat'ın kıyısında bir kasaba"¹ olarak belirtmiş, Elam dili telaffuzuna göre "Za-iz-za-an", Akkad dili telaffuzuna göre de "Za-za-an-nu"

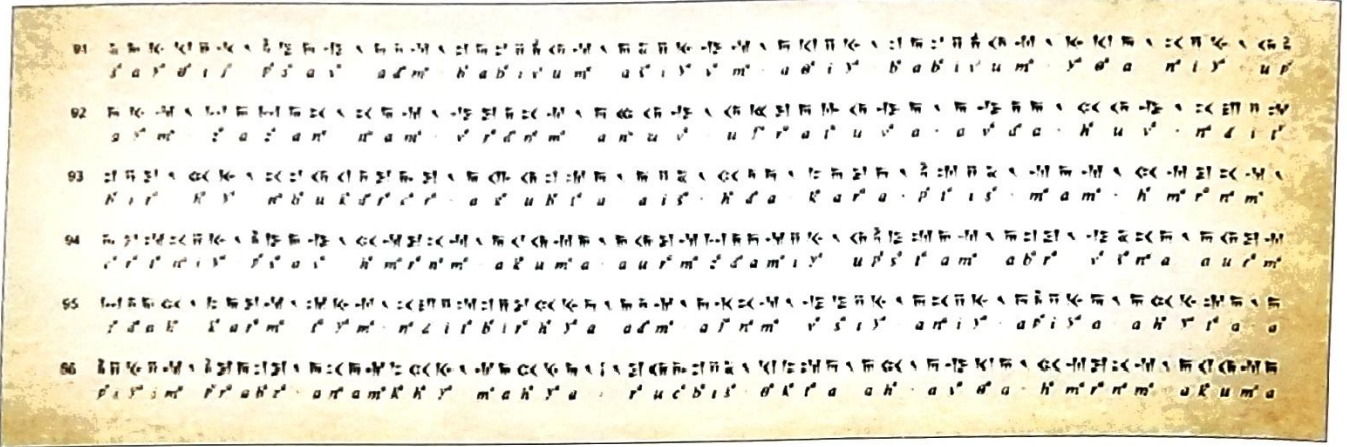
168.

şeklinde yazmıştır. 1907 yılında yayımlanan başka bir kaynakta da “Zâzâna: Babil yakınlarında, Fırat üzerinde bir şehir”² şeklinde kayda geçirilmiştir.

Bilindiği üzere Babil, bugünkü Irak’ın güneyinde, Bağdat’ın aşağısında Basra Körfezi’ne yakın bir yerde Fırat nehrinin kenarındadır. Behistun Kitabesi’nde adı geçen kasabanın da “Babil’in yukarısında” veya “Babil yakınlarında, Fırat üzerinde/kıyısında bir kasaba/şehir” olduğu belirtilmektedir. Adı geçen yer ile günümüzde Zaza grubunun yaşadığı Kuzey Kürdistan’ın yüksekleri arasında bin kilometreden fazla bir uzaklık söz konusudur. Arada farklı adlarla anılan onlarca büyük küçük bölge vardır. Öte yandan, kitabede geçen “Zazâna” adının telaffuzu ile bizim bugün bir Kürt toplumsal grubu için kullandığı-

Ernest Chantre’nin kitabında Diyarbakır Zaza Kurdü notu ile yayınlanmış fotoğraf
<http://gallica.bnf.fr/>

mız “Zaza” adının telaffuzu birbirinden farklıdır. Arapçada “sert rüzgâr” anlamına gelen ve Arap harfleriyle “زاعزاع” (za’za) şeklinde yazılan sözcük vardır. Ama bu sözcüğün eski bir dilden, örneğin Akad dilinden Arapçaya geçtiği tahmin ediliyor. Öte yandan, Behistun Kitabesi’nin yazılışı ile günümüz arasında 2500 yıl kadar bir zaman söz konusudur. Bu süre zarfında Zaza adında bir etnik grup veya topluluğun olduğuna dair tarihte hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu sözcüğün bizim Zazalarla bir ilişkisi olduğunu gösteren herhangi bir emareye de rastlamak mümkün değildir. Sonuç olarak, Behistun Kitabesi’nde geçen o zamana ait bir şehrin adı ile bizim bugün kullandığımız Zaza adının herhangi bir ilişkisi yoktur. Yine, bir Sümer tapınağının adında geçen Zaza adının telaffuzu da günümüzde Kürt toplumsal gruplarından

biri için kullanılan Zaza adından farklıdır ve aralarında herhangi bir ilgi yoktur.

TEVRATTA GEÇEN AD

Tevrat'ın 13. kitabı olan *Tarihler-1*'de Âdem'den başlayarak İsrail'e (Yakub peygamber) kadar babaların adları sayılmaktadır. Daha sonra, Yakub'un oğullarından Yahuda'nın soyu sayılırken 2:33. ayette "Yonatan'ın oğulları: Pelet, **Zaza**. Bunlar Yerahmeel'in soyundan geliyordu"³ deniliyor. "Zaza" adı *Tevrat*'ta işte bu şekilde geçiyor. Sıradan, herhangi bir özelliği olmayan, daha sonra hiçbir yerde adı geçmeyen bir kişidir bu. İbranicede bu ad "זזז" şeklinde yazılıyor, telaffuzu ise "zā-zā" şeklindedir. İbrani dilin-

Behistun Kitabesi (üstte).
Behistun Kitabesinin İslami bakış açısıyla yorumlanması
İbrahim Gülmez, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2021, Yıl 4, Sayı 1, s. 77.

de bu adın bir anlamı olmadığı gibi bu dilde böyle bir kök de yoktur. İbrani dili uzmanları, bu adın Akad veya Asur dilinden İbranilere geçtiğini tahmin ediyorlar.

Tarihi kayıtlarda sözü edilen adamın soyundan Zaza adında bir kabile veya grubun türediğine dair hiçbir bilgi yoktur. Günümüzde Zaza diye adlandırılan Kürt topluluğunun Yahuda'nın soyundan gelen bu şahsın ardılları olduğunu gösteren hiç bir emare de bulunmamaktadır. Öte yandan, Zaza adı Fransızlarda, yine Gürcülerde hem

erkek hem kadın adı olarak da kullanılmaktadır. Kısacası *Tevrat*'ta geçen Zaza adının telaffuzu yakın olan farklı bir sözcük olma dışında Kürt toplumsal gruplarından biri için kullanılan Zaza adıyla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır.

SASAN VE SASANİ SARAYI DİLİ

Zaza adının Sasan adından geldiğini, Zazacanın da Sasanilerin saray dili olduğunu iddia edenlerin söylediği tek şey, Sasan sözcüğündeki S sesinin Z sesine dönüşmüş olabileceğidir. Ama gerek İrani dillerde gerek Sami dillerinde her iki sesin farklı tonları vardır ve birbirine dönüştüğünü gösteren bir örnek söz konusu değildir. Örneğin, Yezdigird adındaki G sesi

DOSYA: ZAZALAR

Arapçada olmadığından dolayı bu isim Arapçada Yazdicird şeklinde yazılıyor, yani G sesi C sesine dönüşebiliyor. Ama Sasan (ساسان) adındaki sin (س) sesinin zeyn (ز) sesine dönüşmesi familya dilleri arasında bile söz konusu değildir.

Sasan, Farsçada dünya malı ve mülkünden vazgeçmiş, kendini dine vermiş, münzevi bir hayat yaşayan kişi anlamında bir erkek adıdır. Milattan sonra 224 yılında kurulan ikinci Pers İmparatorluğu'na adını veren Sasan, bir Zerdüşti dini rahibidir. Tıpkı Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi Sasani İmparatorluğunu kuran I. Ardeşir, Sasan ailesinden olduğundan dolayı bu imparatorluk "Sasaniler" olarak anılmıştır. Ardeşir, Babekan'ın oğludur, Babekan da Sasan'ın oğludur. Ailenin yirmi dokuzuncu ve son şahinşahi olan III. Yazdigird 14 yıl süren Arap saldırıları neticesinde doğuya doğru çekilmiş, 651 yılında bugünkü Türkmenistan'ın Merv şehrinde bir değirmenci tarafından üzerinde taşıdığı serveti için öldürülmüş, böylece Sasan soyunun sonu gelmiş.

Günümüzde Zazaca adıyla tanınan ama konuşanlarının Kırdî (Kürtçe) dediği dilin Sasani hanedanının saray dili olduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur. Sasani hanedanlarından Behrami Gur'e (ö. 438) atfedilen bir dörtlükten söz edilse de, bahse konu dörtlüğün Farsça olduğuna dair edebiyat tarihçileri arasında konsensüs vardır. Eğer Zazaca eski dillerden biriyle ilişkilendirilecekse Med diliyle ilişkilendirilmesi belki daha yerinde olur.

- 1 Ta 2 25 Hesron'un ilk oğlu Yerahmeel'in oğulları: İlk oğlu Ram, Buna, Oren, Osem, Ahiya.
1 Ta 2 26 Yerahmeel'in Atara adında başka bir karısı vardı; O da Onam'ın annesiydi.
1 Ta 2 27 Yerahmeel'in ilk oğlu Ram'ın oğulları: Maas, Yamin, Eker.
1 Ta 2 28 Onam'ın oğulları: Şammay, Yada. Şammay'ın oğulları: Nadav, Avışur.
1 Ta 2 29 Avışur'un Avihayil adında bir karısı vardı; ona Ahbari' ve Moli'fi doğurdu.
1 Ta 2 30 Nadav'ın oğulları: Selet, Appayim. Selet çocuksuz öldü.
1 Ta 2 31 Appayim'in oğlu: Yişi. Yişi'nin oğlu: Şeşan. Şeşan'ın oğlu: Ahlay.
1 Ta 2 32 Şammay'ın kardeşi Yada'nın oğulları: Yeter ve Yonatan. Yeter çocuksuz öldü.
1 Ta 2 33 Yonatan'ın oğulları: Pelet, Zaza. Bunlar Yerahmeel'in soyundan geliyordu.
1 Ta 2 34 Şeşan'ın oğlu olmasaydı da kızları vardı; Şeşan'ın Yarha adında Mısırlı bir uşağı vardı.
1 Ta 2 35 Şeşan kızını uşağı Yarha'yla evlendirdi. Kadın ona Attay'ı doğurdu.
1 Ta 2 36 Natan Attay'ın oğluydu. Zavat Natan'ın.
1 Ta 2 37 Eflal Zavat'ın, Ovet Eflal'ın.
1 Ta 2 38 Yehu Ovet'ın, Azarya Yehu'nun,
1 Ta 2 39 Heles Azarya'nın, Elasa Heles'in,
1 Ta 2 40 Sismay Elasa'nın, Şailum Sismay'ın.

Tevrat'ta Zaza adının geçtiği kısım
<http://www.yolgostencisi.com/tevrattevrat.htm>
[705 2024]

KAYGUSUZ ABDÂLA İSNAT EDİLEN ŞİİR

Kaygusuz Abdâl'a isnat edilme-ye çalışılan şiiirden birçok yerde bahsediliyor ama burada sadece birine bakacağız. Zazalarla ilgili makalesinde Siwonıc, bahse konu şiiirin iki dörtlüğüne yer vermiştir:

"15. yüzyıl Alevi ozanlarından Kaygusuz Abdâl, bazı şiiirlerinde Rum, Moğol, Arap, Türkmen, Kürt, Zaza, Abaza, Gürcü vb. halkların isimlerini zikretmiştir. Ozanın söz konusu hususa ilişkin iki dörtlüğünü aşağıya aktarıyoruz:

Soğani, arpa ekmeğini
Kürd'e ver,
Öğünü odur, o onu yahşi
(güzel) yer,
Türkmen'e ver yahni ile
burmayı,
Arab'ın önüne döktür hurmayı"

Eğer bu sene çıkar isem yaza,
Toplayım bir parça Gürcü,
Abaza,
Elime geçerse on kadar Zaza,
Yolar sakalını kavlak satarım."⁴

Birinci dörtlük değil de, ikincisi Cahit Öztelli'nin 1973 yılında yayımlanan Bektaşî-Alevî şiiirleri antolojisi *Bektaşî Gülleri* adlı kitabının 333-334. sayfalarında yer verdiği kafiye düzeni "aaab" olan "Satarım" başlıklı on bir kıtalık şiiirin yedinci kıtasıdır. Cahit Öztelli (1910-1978), bu şiiiri nereden aldığını belirtmemiş. Kaygusuz mahlasıyla kaydedilmiş olan bu şiiir, Kaygusuz Abdâl'ın *Divan*'ında geçmiyor. Rastladığı her bir şeyi derleyen öğretmen Cahit Öztelli'nin, herhangi bir cönkte rastladığı veya kahvehane atışmalarında bir âşıktan dinleyip derlediği yakın döneme ait bir şiiirden başka bir şey değildir.

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde geçen Nihat Azamat'ın

DOSYA: ZAZALAR

kaleme aldığı "Kaygusuz Abdâl" maddesi şöyle başlıyor:

"KAYGUSUZ ABDAL (ö. 848/1444 [?])

Alevi-Bektaşî edebiyatının kucucusu olarak kabul edilen mutasavvîf şair.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında doğdu. Hayatına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Hakkında bilinenler, ölümünden muhtemelen bir buçuk asır sonra kaleme alınan anonim menâkıbnâmesiyle eserindeki bazı ipuçlarından hareket ederek yapılan yorumlara dayanmaktadır...⁵

Görüldüğü gibi Kaygusuz Abdâl'in hayatı hakkında verilen bilgiler tahminden ibarettir. İsmail Özmen, hazırladığı *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antoloji'sinde* Kaygusuz Abdâl hakkında "Bilinenler, onun adına yazılmış bir Velayetname'ye ve kendi şiirlerine dayanır"⁶ diyor. Aynı şekilde, şiirleri hakkında da birçok bilgi yanlış veya tahminidir. Anlatıldığı gibi, Kaygusuz Abdâl'in şiirleri ölümünden yaklaşık 150 yıl, belki daha da sonra kaleme alınmıştır. Kendisine ait olduğu kuşkulu olan birçok şiirin de Kaygusuz Abdâl'a izafe edildiği iddiaları çokça dile getiriliyor. Örneğin *İslam Ansiklopedisi'ndeki* madde, şöyle devam ediyor:

"Bayramî Melâmîleri'nden Sârbân Ahmed'in mensuplarından Vizeli Alâeddin (ö. 970/1563) şiirlerinde **Kaygusuz** mahlasını kullanmıştır. Bu iki şairin şiirlerinin birbirine karışması ihtimali bulunduğunu söyleyen Abdülbaki Gölpinarlı ilkinin Kaygusuz Abdâl,

ikincisinin Kaygusuz mahlasını kullandığını ve şiirlerinin muhtevalarının farklı olduğunu belirtir."⁷

Abdülbaki Gölpinarlı'nın da vurgulamış olduğu gibi, Kaygusuz Abdâl şiirlerinde "Kaygusuz" değil "**Kaygusuz Abdâl**" mahlasını kullanmıştır hep. Öte yandan, Anadolu Türkçesinin geçirdiği evrim iyi bilindiğinden, içinde "Zaza" adının geçtiği şiirin Kaygusuz Abdâl'a ait olmadığını bize gösteren dil gibi daha sağlam bir ölçü vardır. Yani içinde "Zaza" adının geçtiği şiirin dili, 15. yüzyıl Türkçesi olmadığı, günümüzde kullanılan Türkçe olduğu çok açıktır. Aradaki farkı görmek için Kaygusuz Abdâl'a ait olduğu söylenen bir şiirden iki kıta aktaralım ve özellikle dil açısından yukarıdaki şiirle karşılaştıralım:

"Aşık oldum zangadak
Irlayuban fingedek
Yârum öğütler beni
Yanramagıl bangadak

Yârun severse seni
Sen dahi sevgil anı
Lutf-ıla söyle yâre
Söylemegil vangadak"⁸

Neticede, Zaza adının geçtiği şiir Kaygusuz Abdâl'a ait değildir, 600 yıl öncesine ait hiç değildir. Eğer 14. veya 15. yüzyılda "Zaza" adı olsaydı, Kaygusuz Abdâl'dan 100 yıl sonra dünyaya gelen ve Zazaların öteden beri yaşadığı Solhan, Genç, Eğil ve Palu gibi yerleri ayrıntılı bir şekilde gezen Şerefhan (1543-1603), *Şerefname'sinde* mutlaka Zaza adından söz ederdi.

Kureyşanlara ait olduğu iddia edilen şecerede Arapça olarak "Talib Molla Nebî min qebileti **Zaza**"

adlı kişinin Kureyşanlara bağlandığı, bu şecerenin de 800 yıl öncesine ait olduğu iddiası da ispatlı değildir. Yapılan çevirisi noterden tasdiklenmiş olabilir ama şecereyi hangi otoritenin veya kimin ne zaman yazdığı belli olmadığı gibi yazı stiline de hangi yüzyıla ait olduğu tespit edil(e)memiştir. Ayrıca kullanılan kâğıt da analiz edilmiş değildir. Kaldı ki çoğu şecere, her sultan döneminde yeniden yazılmıştır, şecerelemin önemli bir kısmı da kuşkulu olduğu biliniyor.

Kaygusuz Abdal'in minyatürü.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kaygusuz-abdal>

DOSYA: ZAZALAR

EVLIYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAME'SİNDE "ZAZA" ADI

Günümüzde bir Kürt toplumsal grubu için kullanılan "Zaza" adını tarihte ilk kez Evliya Çelebi (1611-1682) kullanmıştır. Çelebi, Seyahatname'sinde Zaza adı ve Zazalarla ilgili şunları aktarmaktadır:

"Ahâli-yi Bingöli beyan eder: Evvela Ekrâd-ı Zaza ve Lolo ve İzolî ve Yezîdî ve Haltî ve Çekvânî ve Şikâkî ve Kîkî ve Pisyânî ve Mûdikî (...) Bu şehre Palo kal'asından sekiz saatde gelirken Nehr-i Murâd üzre Çabakçür cîsr-i azîminden ubûr ederken Bingöl yaylasına çıkan aşîret-i Haltî ve aşîret-i Çekvânî ve aşîret-i Yezîdî ve aşîret-i Zaza ve Zebârî ve Lolo ve aşîret-i İzolî ve Şikâkî ve Kîkî aşîretleri ki cümle iki yüz bin âdem-i Ekrâd ve on kere yüz bin gûsfendi devâbât olup bu cîsr üzre Çapakçür Beginin âdemleri kuş uçurmayıp öşür alırlar."

Evliya Çelebi, "Zaza" sözcüğünü tek başına bir ad olarak değil, tamlama olarak kullanmıştır. Daha önce kimi Arapça kaynaklarda "Zewazan" (Yaylaklar) veya "Zûzan el-Ekrad" yani "Kürt Yaylağı" gibi adların geçtiğini gören veya bilen Evliya Çelebi, "Zûzan el-Ekrad" da yaşayan grubu "Ekrad-ı Zaza" şeklinde anmıştır.

Yâkut el-Hemavi (1179-1229), kitabı Mucemu'l-Buldan'da "Zewazan"dan söz ederken "bu bölge, Ermeniye dağları, Azerbaycan, Diyarbakır ve Musul arasında kalıyor. Halkı Ermeni ve Kürttür" demektedir. Yâkut el-Hemavi, daha sonra, Belazuri'ye (ö. 893) referansla "İyad b. Ğanem Cizre fethinden sonra, hicretin 19. yılında Zewazan yoluyla Karda ile Bazadba'ya gitmiş" şeklinde bir başka bilgi aktarmaktadır. El-Hemavi, konu hakkında İbnul Esir'den de bazı bilgiler paylaşmaktadır. Buna göre İbnul Esir (1160-1234), "Zûzan, Dic-

عزیز اولدی یکی داملردی دایب شرق طرفیندی بلدی زازا کتدی و دیان فلعسی دییله مریان ابدن نهر دیگلیت
لشورت طرفیندی خطانی عد و دییله کیزی دایگنه واردر برکوه چکور بیک کولی بیلاییدر کولی جله درات
مایندی بولوی اون المتی قولی اقدار و بویلا بلنک جانب شمالی ارض ارم و ممر اسیددن کتدی نهر قران ازموی
قبله سی صحرای موشدر و وسط موشدن نهر مراد اقبوب طلدی برکوه بیک کولدی در کم قران و مراد
ارض مقدسه میریان ایدر من کون و مریان و ممر ایندن ما بینما سننه بویک کولی بیلایسن طرفی کولی
منزل و در منزل لرلی واردر و دیله در ایما حلو لا حجه واقع اولمشدر زنگنه ابالت ارض ارم و وزنه
ایالت سوایس قبله سننه ابالت دیار بکرو شرفه ابالت و ان و دیار نیم اولویا اولوب بلایت معور ایدر ان ولا
ینک تاوسته بویک کولی بیلایسن در افق اولمایله دیدی ای شی ارم ازموی اولوب ان شدت نیا اولوب
هر کس سواها لرونی ایدر اهل اهل بیت کولی بیلایسن اولمالی اکراد زازا اولور و ایزول و یزدیدی و خانلی بیجران
شقای و مکی و پسیان و مودی کولی
بوزک مثال چله بیک ممشار قبایل چله بیک بوزیک سوا اهل اهل بیت کولی بیلایسن حیات بان بولویا ارض ارم و
وزنه بیلایمنی و زر لر ارض و مود و دینه ارض ارم و ممشار قبله سی قریب و ممشار اهل بیت کولی
بیک کولی چله بنت ممشاری شفق بلدی در ازم افق ماسده ۲۰۰ مده و چله بیلایسن بویک کولی دایم محصور اولور
چله بیک کولنه بنات کله خان اولور و نندن ما مادی کله اوق واردر چله بیک کولی قونلک دیشلی لوق و کولی
بیک مده کله بیلایسن و صادی قونلک دیشلی قونلک موش ازموی و ایله حلیه سنن ادمک دایم
معطر اولور و موش کله موش ازموی ایدر و بویک کولی بیلایسن ممشار اهل بیت کولی بیلایسن و سینه ایدر و اهل
قوت مود نظر حاصل اولور و ممشار کله ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
و قونلک لوان بیک ممشار خانه لی ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
قونلک ممشار و ریجان و بیلک و ازموی و ریجان و مویسی و کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
ممشاری اولور کولی بیک بویق کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
السنی و سنیل و مویسی و ممشاری و کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
باری بلور و بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
زول لوان کولی جان کولی مرم کولی موزان کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
حائل کولی باغده و ممشار ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
ایدر و ذبح ایدر بویک کولی مرم ممشار ایدر کولی مرم حیات بولوب کوله دا اولوب خایب اولور و بیلایسن
کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
در لر مرم کولی ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
چله بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
و ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
اولور و مرم اولور و مرم کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
و ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
حلو نی بولور و قانی کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
ایدر و ممشار کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن
نر و دست اولور بیکه کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن کولی بیلایسن

خاتمه

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden bir sayfa. Topkapı Sarayı Kutuphanesi, Bağdat Kitaplığı, 305 nolu yazma, 3. Kitap, vrk. 85-b.

Şifre
Zata mahsusur
339

Erzurum, 21.8.1919

12. Kolordu Kumandanlığı'na
20. Kolordu Kumandanlığı'na

(Yalnız 12. Kolordu) C. 13.8.1919 şifre:

Dersaadet'teki³ muhtelif fırkaların Amerika heyetine verilmek üzere aldıkları kararlar burada Heyeti Temsiliye'mizce son derece üzüntü ve esef verici görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistan'a Doğu Vilayetlerinden arazi terki söz konusu olmaktadır. Halbuki ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve intikam hissini dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri halinde bile vilayetler dahilinde yoğun olarak iskanlarını tehlikeli göstermektedir. Dolayısıyla suç işlememiş Osmanlı Ermenilerine yapılacak azami müsaade, adil ve eşit şartlar⁴ dairesinde vatanlarına dönmelerine rızadan başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile burarlarda oturanlar, büyük kısmı Türk ve küçük kısmı Zaza denilen Kürtlerden ve pek az

1 Bkz. elinizdeki ciltte, s.47'deki 1. dipnot. (Y.N.)

2 Milletler Cemiyeti (Y.N.)

3 *Nutuk*'un 1927 basımlarında "Dersaadet'teki"; 1934 basımında "Dersaadet'te". (Y.N.)

4 "Adil ve eşit şartlar" sözcüklerinin aslı olan ve *Nutuk*'un 1927 basımlarında yer alan "Şerati adile ve mütesaviye" sözcükleri yerine, 1934 basımında "Şerati adye ve mütesaviye". (Y.N.)

98

da Ermeniden ibaret idi. Bugün ise mevcudiyetinden bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur. Dolayısıyla bu gibi cemiyetler salahiyetlerini takdir eylemeli ve bir iş yapmak isterlerse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretleri'nin barış hazırlıkları arasında yaptıkları resmi istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçınmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Ankara'dan, 14.8.1919

Asayişe aittir
2013

le'nin doğusundan Cizre'ye ulaşıyor. Yine Musul'un iki gün mesafesi kuzeyinden başlayarak Ahlat sınırına kadar ve Salmas sınırına kadar giderek Azerbaycan'da bitiyor. Bu bölgede Boht ve Beşnevi Kürtlerinin kaleleri vardır ve bu kaleler çok sağlam ve güzeldir."¹⁰ şeklinde bilgi vermektedir.

İbnul Esir de bölgeden "Zûzan el-Ekrad" yani "Kürt Yaylağı" olarak söz etmektedir. Yunus Emre Gördük, Eğil Hükümdarları üzerine yaptığı çalışmada "Mervânîlerin hüküm

sürdüğü dönemde (984-1085) Kürt unsurlara mensup Humeydiye, Beşneviye, **Zuzaniye** (Zaza) ve Hakkarîye kabilelerinin muhtelif kolları bölgenin her tarafına yayılmaya başlamış ve yörenin tamamında etnik bir değişim yaşanmıştır"¹¹ demektedir. Boris James de "*İbnul-Esir, El Kamil fit-Tarîx, Darel-Kutûb el-İlmiye, Beyrut, 1998, cilt X, s. 136*"yı kaynak göstererek İbnul-Esir'den şu bilgileri aktarmaktadır:

"Zuzan, Dicle'nin doğusundan Cezire'ye kadar uzanan bir bölgedir.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Kaynak Yayınları*, İstanbul 2015 s. 98-99

Musul'a iki gün mesafede başlar ve Ahlat'ın sınırına kadar uzanır. Salmas bölgesinin sınırlarına kadar Azerbaycan'da biter. Burada Başnawîya ve Buhtîya Kürtleri tarafından yönetilen, iyi korunan çok sayıda kale vardır. Başnawîye kaleleri arasında Barq ve Başîr bulunur. Buhtîyanların ise en büyük kaleleri Curcil'dir. Bu, egemenliklerinin dayanağıdır ama Atîl ve 'Allus da onlarındır. Ve bu kalelerin karşısında, Musul efendilerinin ellerinde tuttıkları Alqî, Erüh (Arûx), Baxewxa, Barxuh, Kinkîwar, Niruh ve Hoşab bulunur."

Devamında James, "Bu durumda Yaqu't'un verdiği bilgilerin tersine, kendisi de Ceziret bin Omer (Zuzan'daki) kökenli olan İbnul-Esir'e göre bu bölgede Kürt halkı hâkimdir. Bu bölgeyi aynı zamanda Zuzan el-Ekrad (Kürtlerin Zuzan'ı) olarak nitelendirmesi de bundan kaynaklanır. Öte yandan Hisn Keyfa'nın güneyindeki Tur Abdin'de, Zuzaniyye adlı bir Kürt topluluğu yaşamaktadır" dedikten sonra Zuzaniyye adını kastederek "Burada sözkonusu edilenin belirli bir etnik isim mi, yoksa yalnızca coğrafi bir köken mi olduğunu anlamak zordur"¹² şeklinde bir dipnot düşmüştür.

İşte, Evliya Çelebi'nin kullandığı "Zaza" sözcüğünün kaynağı bu "Zewazan" veya bir Kürd kabilesi için kullanılan "Zuzaniyye" adıdır. Çünkü İbnul Esir'in "Kürt Yaylağı" ibaresini, Evliya Çelebi "Yayla Kürtleri" veya Zuzaniyye kabilesini kastederek aşiret-i Zaza ve Ekrad-ı Zaza [Zaza Kürtleri] şeklinde kaydetmiştir. Evliya Çelebi'den sonra Zaza isminin Os-

manlı'nın resmi literatürüne "Zaza lisanı üzere muharref Kürdçe"¹³, "Zaza denilen Kürtler"¹⁴ vb. şekillerde geçtiği görülmektedir. Bu kullanımdan sonra Zaza isminin tüm gruba teşmil edildiği ve günümüzde grubun kendisi tarafından da kullanıldığı söz konusu olmuştur.

ZİYA GÖKALP'İN TESPİTLERİ

Türkiye'nin kuruluş yıllarında Ziya Gökalp, devletin Kürt politikasında kullanılmak üzere Kürtler hakkında hazırladığı raporda Zazalarla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Kürt kavimleri gerek kendilerine, gerek birbirlerine başka isimler verirler. Meselâ, Kurmanclar kendilerine 'Kürt' namını vermezler, biz 'Kurmancı' derler. Bunlar Zazalar'a 'Dünbüli' ['Dümüli', 'Dumılı', 'Dımılı' şeklinde de söylenilmektedir] derler. Türklerin 'Baban Kürtleri' tesmiye ettikleri Cenûbî Kürtlere de 'Sorran' nâmını verirler. Kendilerinin konuştuıkları lisana 'Kurmancı' derler.

Zazalara gelince: Bunlar kendilerine -Arabî kâfin kesriyle- 'Kırd'

derler, Kurmanclara da 'Kırdas' [Konuştukları lehçeye de 'Kırdası' derler] adını verirler. Türkler ise 'Kürt' nâmını Kurmanclara tahsis etmişlerdir. 'Fılan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır?' denildiği zaman Kürtten maksat 'Kurmancı' tır. Dümbülilere 'Zaza' ismini veren yine Türkler'dir. 'Zaza' kelimesini ne bizzat Zazalar, ne de Kurmanclar kullanmazlar..."¹⁵

Ziya Gökalp, Türklerin, Zaza adını bu gruba ne zaman ve nasıl verdiğine dair ayrıntıya girmiyor; ancak Ziya Gökalp'in mesnetsiz bir şekilde böyle bir tespitte bulunmayacağı da açıktır. Hangi açıdan bakarsak bakalım Gökalp'in Kürtler hakkında yaptığı bu tespitler kanaatimizce doğrudur.

SONUÇ

Toparlarsak eğer, günümüzde ekseriyetle Zaza adıyla anılan bir toplumsal Kürt grubu olan Zazaların kendilerine *Kırd* (Kürt) ve konuştuıkları dile de *Kırdi* (Kürtçe) dedikleri; buna karşılık Zaza adının dışarıdan kendilerine verildiği görülmektedir. Her ne kadar Zaza adının kökenine ve anlamına dair birbirinden farklı

çok sayıda görüş ve iddia söz konusu ise de Zaza sözcüğünün Kürtçede "yayla", "yaylak" anlamına gelen "Zozan" isminden türeyen coğrafi bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşüncenin temelinde de Zazaların yaşadığı bölgelerin Ortaçağ Arap kaynaklarında "Zewazan" veya "Zuzaniye" şeklinde isimlendirilmesi yatmaktadır. Zewazan/Zuzaniye isminin başlangıçta bir tamlama olarak kullanıldığı; ancak ismin daha sonra "Zaza" formuna dönüşerek kendi başına bir isim şeklinde tüm gruba teşmil edilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum sadece Zazalara ve Zaza ismine mahsus olmayıp diğer Kürt grupları için de söz konudur. Yani Kürtlerde bölge veya yer adlarıyla anılan birçok aşiretin ve topluluğun mevcut olduğu tarihi kayıtlarca doğrulanmakta ve bu durum günümüz için de geçerli olmaktadır. Örneğin Soran, Behdinan, Hewroman ve Mukriyan isimleri hem coğrafi bir bölge adı hem de toplumsal Kürt gruplarının ve dillerinin adı olarak bilinmektedir. Pek tabii olarak, bu durumun Zaza adı ve Zazalar için de geçerli olması makuldür. ✓

D İ P N O T L A R

- 1 Roland G. Kent, *Old Persian - Grammar Texts Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, Connecticut, 1950, s. 211.
- 2 *The Sculptures and Inscription of Darius The Great on The Rock of Behistân in Persia - A New Collation of The Persian, Susian and Babylonian Texts With English Translations, Etc.*, 1907, s. 219.
- 3 *Tevrat*, <http://www.yolgosterici.com/tevr/tevr.htm>. [7.05.2024]
- 4 Siwonc, "Osmanlı Döneminde Zaza Kimliği", *Çıme*, 3. Sayı, Almanya 2005, s. 24.
- 5 *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaygusuz-abdal>. [7.05.2024]
- 6 İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 215.
- 7 *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaygusuz-abdal>. [7.05.2024]
- 8 Divan, Mar., v. 296b; İst. Belediye Ktp. O. Ergin, Bl. nu; 663, r. 225. / Akt. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alâaddin, Gaybî)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 213.
- 9 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Kitaplığı, 305 n.yazma, 3. Kitap, vrk. 85-b.
- 10 Yakut El-Hamawî, *Mucemu'l-Buldan*, C. 3, Daru's-Sadr, Beyrut 1977, s. 415.
- 11 Yunus Emre Gördük, "Eğil Emirligi'nin Kısa Tarihi ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM) Dergisi*, Sayı: 35, Ankara, Bahar 2014, s. 90.
- 12 Boris James, *Selahaddin ve Kürdler*, Fransızcadan Çeviren: Nazlı Bilgiç, İkinci baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.
- 13 Roşan Lezgîn, "Derheqê Xasî û Eseranê Ey de", *Şewçila, Kovara Edebî Hunerî*, Hûmare 12, Diyarbakir, Wisar 2014, r. 39.
- 14 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, s. 98-99.
- 15 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1992, s. 27.

ZAZALARIN KENDİLERİNİ ADLANDIRMASI*

BİLAL ZILAN

Kürtler, bir millet olarak farklı toplumsal gruplardan oluşmakta ve farklı Kürt dilleri ve lehçeleriyle konuşmaktadırlar. Her bir toplumsal Kürt grubu, kendini farklı isimlerle adlandırmakta veya dışarıdan da bundan farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Halkların bazen kendilerini etnik adlarıyla, bazen toplumsal adlarıyla, bazen aşiret veya daha başka özellikleriyle adlandırması hem Kürtlerde hem de başka milletlerde mevcuttur. Örneğin, *Soran* adı aslında Güney Kürdistan'da bir bölge adı olduğu halde, günümüzde artık "Merkezî Kürtçe" (Kurdîya Naverast) veya "Aşağı Kırmancî" (Kırmancîya Jêrîn) konuşan Kürtlerin adı olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı, bu grubun konuştuğu Kürt lehçesine de "Soranca" (Soranî) denilmekte ve *Soran* adı,

adı geçen bölge dışında bu lehçeyi konuşan diğer Kürtlere de teşmil edilmektedir. Fakat onlar kendileri için *Kürd* veya *Kırmanc* demektedirler. Benzer şekilde, Almanlar her ne kadar kendileri için *Deutsch* deseler de dışarıdan daha çok *Alman* veya *German* olarak adlandırılmaktadırlar.

Son yıllarda, dışarıdan daha çok *Zaza* adıyla bilinen Kürt toplumsal grubu da yöreden yöreye kendine *Kird*, *Kırmanc*, *Dımılı* veya *Zaza* demektedir. Emik ve etik açıdan farklı adlarla tanıtmaya veya tanınmaya neden olan faktörler tarihi süreçle ilintilidir.¹ Bilindiği üzere, emik yaklaşım, bir grubun kendisini içeriden adlandırması ve tanımlamasıdır. Kolektif isimlerin, etnik toplulukları tanımlayan önemli bir işaret ve simge olması sebebiyle,² bu çalışmada birer etnik ad olan *Kird* ve *Kırmanc* adları ile daha spesifik toplumsal adlar

olan *Dımılı* ve *Zaza* adları belgeler ışığında, emik yaklaşım çerçevesinde ele alınıp analiz edilecektir. Zazaların emik yaklaşım çerçevesinde kullandıkları mezkûr dört isim dışında, daha lokal olmak üzere, *şarê ma* [halkımız] ismi ile *Gini*, *Çarek*, *Lol* gibi aşiret isimleri ile umumiyetle Kurmanc Kürt grupları için kullanılan *Kirdas* ve *Kur* isimlerine de kısaca temas edilecektir.

1. KURD / KIRD

Diyarbakır'ın bazı kuzey bölgeleri ve Bingöl'ün güneyi ile Elazığ'ın güneydoğusunda yaşayan Zazalar kendilerini daha çok *Kird*; konuştukları dili de *Kirdki* veya *Kirdi* şeklinde adlandırmaktadır. Bu bölgedeki Zazalar, içiçe yaşadıkları diğer Kürt grubunu *Kırmanc* veya *Kirdas*; Kurmancların konuştuğu dili de *Kurmanci* veya

DOSYA: ZAZALAR

Kirdasi/Kirdaski isimleriyle tanımlanmaktadır. *Kird* adı, Zazaca konuşan Kürtler için kullanılsa da bazen genel şekliyle *Kürd* anlamında da kullanılmaktadır.³ Ayrıca sözü edilen bölgelerde, *Kurd/Kird* ismi ile *Zaza* isminin paralel şekilde kullanımına da rastlanmaktadır. Bu tür kullanımda doğrudan *Kurd* veya yerel telaffuzla *Kird* ismi Kürtlükle ilgili genel bir isimken; *Zaza* ismi ise dilsel ayrımı içeren daha özel bir adlandırma olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

Tarihçiler, Kürtlerin tarihini ve kökenini araştırırken eski çağlardaki (M.Ö. 1400'den itibaren) *Kardu* veya çoğul haliyle *Kardukh* halkı⁵ ve onların yaşadıkları *Corduene/Gordylene*⁶ coğrafyası ile *Cyrti/Kurti*⁷ isimlerine dikkat çeker.⁸ Kürtlerin ve adı geçen bu halkların yaşadığı *Corduene/Gordylene* coğrafyası aynı olduğundan, bu sözcükler ile *Kürt/Kird* sözcüğü etimolojik açıdan birbirine çok benzediğinden, birçok tarihçi bu isimler üzerinde yoğunlaşmıştır.⁹ Ayrıca *Kurd* ismi, Kürt milletini kasteden şekliyle Sasanilerin son dönemlerinde yazılmış *Karnameg-i Erdeşîrê Papegan* isimli eserde de geçmektedir.¹⁰ Yine, İslam-Arap, Fars, Osmanlı, Ermeni kaynakları ile Batı kaynaklarının ekserinde Zazalardan, Kürtlerin bir kolu veyahut Kürdî bir grup olarak bahsedilmektedir.¹¹ Ayrıca başta *Şerefname* olmak üzere birçok tarihi kaynakta ayırt edici bir tanımlamaya yer vermeden Zazalarla meskûn yerlerin halkından ve yöneticilerinden veya Zaza aşiretleri ve mirliklerinden Kürt olarak bahsedilmektedir. Örneğin, Memlükler dönemi tarihçilerden İbn Tağriberdi (1410-1470), Zaza kökenli olarak bilinen Mirdasi aşiretinin lideri ve Eğil hâkiminden "Devletşah el-Kurdî" olarak söz etmektedir.¹² Hakeza, 1592 tarihli "Ensabu'l-Ekrad" başlıklı bir elyazmasında belirtilen Bohtî ve Bejnevî kollarına mensup Kürd aşiretlerinin isimleri ara-

Ernest Chantre'in kitabında Zaza Kürdü notu ile yayınlanmış fotoğraf
<http://gallica.bnf.fr/>

sında, Suweydî, Pazûkî, Ziktî, Mirdasî gibi aşiretlerin isimlerinin de yer aldığı görülmektedir.¹³

Zazalar da milli kimliklerini diğer dillerde veya kendi dillerinde ifade ettikleri zamanlarda *Kurd* veya *Kird* isminin değişik varyantlarını kullanmışlardır. Örneğin, *Şerefname*'yi Farsça'dan Arapça'ya tercüme eden (1948) Siverekli âlim M. Ali Avnî Efendi (1897-1952), tercümenin bitimin-

Serefhan Bidlisi çizimi.

de kendisini (Arapça olarak) "Kürd milletinden, Dunbulî yanî Zaza aşireti/boyundan" şeklinde tanıtmıştır.¹⁴

Benzer durumu dilin isimlendirmesinde de görüyoruz. 1963'te ismi Zazaca olan ve Zazaca metinlerin yer aldığı ilk gazete olan *Roja Newé* gazetesi "Kürtçe-Türkçe Gazete" sloganıyla çıkmıştı.¹⁵ Mezkûr gazeteyi çıkaran Doğan Kılıç Şihhesenanlı, aynı yıl hazırladığı *Kürtlerin Menşei ve Kürt Dili İncelemeleri* kitabını, yine kendi kurduğu Dersim Yayınevi'nden yayımlatır. Kitabın önsözünde İngilizce -Kürtçe kelimeleri karşılaştırırken verilen "Kürtçe" örneklerin tümü Zazacadır.¹⁶

Kird ve *Kurd* sözcüklerinin aynı kelimenin farklı telaffuzları oldukları açıktır.¹⁷ *Kurd* genel telaffuzunun değişik biçimleri, tarih boyunca diğer dillerde Zazaları da içerecek şekilde tüm Kürtler için kullanılageldiği için, tarihi belgelerde bunu sadece Zazalar yönünden tefrik etmek zordur. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi Zazalarla meskûn yerler ve şahsiyetlerden bahsedilirken veya Zaza aşiret veya toplumsal isimleriyle birlikte "Zaza Kürtleri", "Dımbılı Kürtleri" vb. şeklindeki kullanımlarda tefrik edebiliyoruz. Bu husustaki ayrıntıları spesifik çalışmalara havale ederek;¹⁸ aşağıda daha çok Zazaca yazılmış, derlenmiş eserlerde veya Zazalarla ilgili bazı raporlarda

Başta *Şerefname* olmak üzere birçok tarihi kaynaktan ayırt edici bir tanımlamaya yer vermeden Zazalarla meskûn yerlerin halkından ve yöneticilerinden veya Zaza aşiretleri ve mirliklerinden Kürt olarak bahsedilmektedir.

rastladığımız diğer telaffuz biçimi olan *Kird* sözcüğüne bakacağız.

Eski tarihi ve arkaik kaynaklar bir kenara bırakıldığında, Zazaların yakın tarihinde *Kird* adı ilk olarak Peter I. Lerch'in *Forschungen über die Kurden und die Iranischen*

Nordchaldaer kitabında geçmektedir. Dilbilimci Peter Lerch, 1856 yılında Rusya Kraliyet Bilimler Akademisi'nin görevlisi olarak Kırım Savaşı'nda Rus Ordusuna esir düşen ve Roslow Kampı'nda kalan Osmanlı ordusundaki Kürtler arasında gezerek, onların ağzından Kurmanca ve Zazaca derlemeler yaptı.¹⁹ Metinlerin altına Rusça ve Almanca anlamının da yazıldığı bu eserler, Zazaca ilk yazılı metinler olarak kabul edilir. Bu metinlerden biri Nêribliler ile Hanililer arasında geçen bir kavga (savaş) ile ilgilidir. *Qewxê Nêrib û Hêni* başlıklı bu metinde, Nêriblilerin ağası olan Xelef Ağa'nın adamlarını toplayıp askerlerini savaşa teşvik etmesi şöyle anlatılır:

"... Xelef Axa va ke eskerî xo ra: 'Bewnî axalê! Ma şonî qewxe, metersî, eskerê Daqma Begî zav û, hema pêrû Tirk î, nêşênî ma de qewxe bikî, ma pêrû canmirdê **Kirdan** î, mêrdeî eşîran î, metersî, ma ha şonî.....'"²⁰

Türkçesi: "... Xelef Axa askerlerine dedi ki: 'Bakınız Ağalar! Kavga gidiyoruz, korkmayın, Daqma Bey'in askerî çoktur, fakat hepsi Türk'tür, bizimle kavga edemezler, biz hepimiz **Kird** (Kürd) yiğitleri-yiz, aşiret adamlarıyız, korkmayın, işte gidiyoruz..."

Görüldüğü gibi Xelef Axa (Halif Ağa) burada kendini ve bütün

DOSYA: ZAZALAR

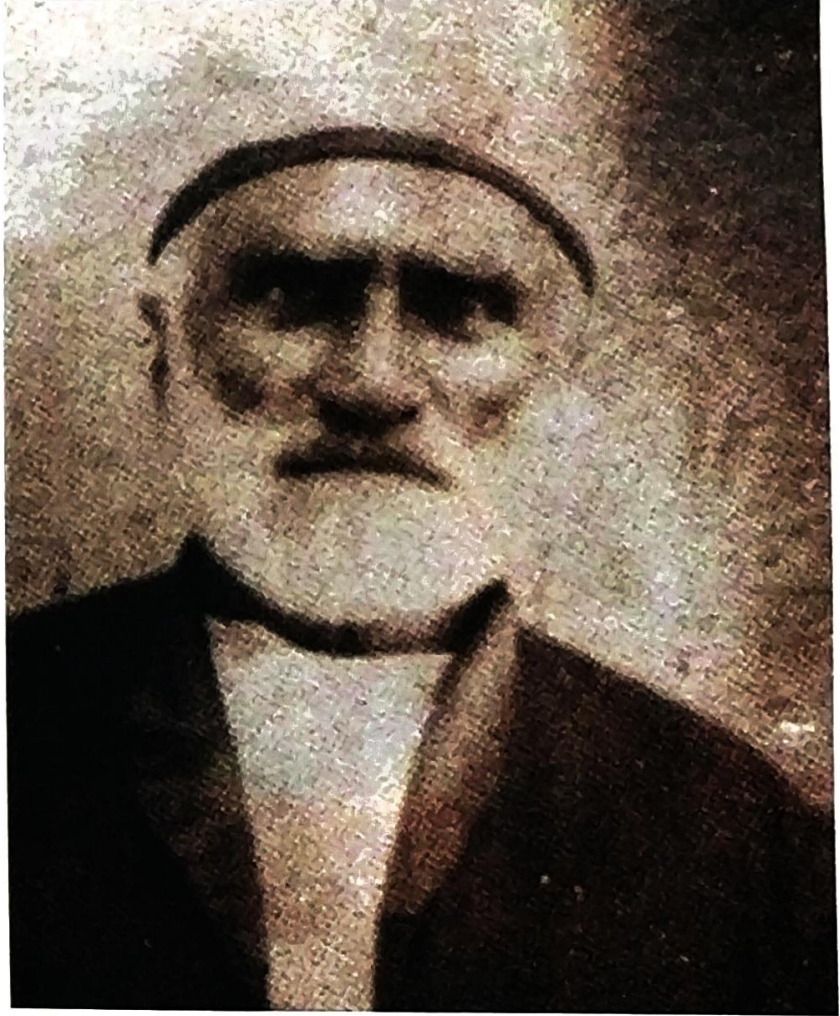
halkını *Kird* olarak adlandırıyor. Metni derleyen dilbilimci Peter Lerch, metnin Almanca ve Rusça tercümesinde ve sözlük kısmında, *Kird* adını "Kürt" olarak tercüme etmiştir.²¹

Ahmedê Xasî'nin 1899 yılında Diyarbakır'da basılmış olan *Mewlidê Nebî* adlı kitabı Zazaca ilk edebi eser olup, klasik Zazaca edebiyatının da başlangıcı sayılmaktadır.²² Ahmedê Xasî, *Mewlidê Nebî*'nin tamamlanmasını anlatırken, kitabının dilini "Kirdî" olarak isimlendirir:

"Temam bi viraştîşê Mewlidê **Kirdî** bi yardimê Xaliqî û feyz û bereketê peyxemberê ma, sellelahu eleyhî we ela alihî we sellem, bi destê Ehmedê Xasî Hezanicî di henzar û hîrê sey û şîyyes serrî de bi tarîxê erebî."²³ Türkçesi: "Yaratanımızın yardımı ve Peygamberimiz Sallelahu Aleyhi ve Âla Alihi ve Sellem'in feyiz ve bereketiyle Kirdî (Kirdçe) Mewlid'in yazılışı Hezanlı Ehmedê Xasî eliyle, Arabi tarihe göre bin üç yüz on altıda tamamlandı."

Sosyolog Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler* eserinde (raporunda) Kürt boylarının tasnifi ve kendilerini adlandırması konusunda şunları yazmıştır:

"Kürtleri vaktiyle edebi eserlerinin tetkikiyle beş kavme ayırmıştım. Bu beş kavim şunlardır: Kurmanc, Zaza, Soran, Gûran (Goran), Lur.²⁴

Ahmedê Xasî

(...) Bu Kürt kavimleri gerek kendilerine gerek birbirlerine başka isimler verirler. Mesela Kurmanclar kendilerine *Kürt* namını vermezler, biz *Kurmancız* derler. Bunlar Zazalar'a *Dünbülü* derler. Türkler'in *Baban Kürtleri* tesmiye ettikleri Cenubî Kürtler'e de *Soran* namını verirler. Kendilerinin konuştukları lisana *Kurmancî* derler.

Zazalar'a gelince: Bunlar kendilerine -Arabî kâfin kesriyle- *Kird* derler, Kurmanclar'a da *Kirdas* adını verirler. Türkler ise *Kürt* nâmını Kurmanclar'a tahsis etmişlerdir. "Filan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır?" denildiği zaman Kürt'ten maksat *Kurmancî*dir. Dünbüliler'e *Zaza* ismini veren yine

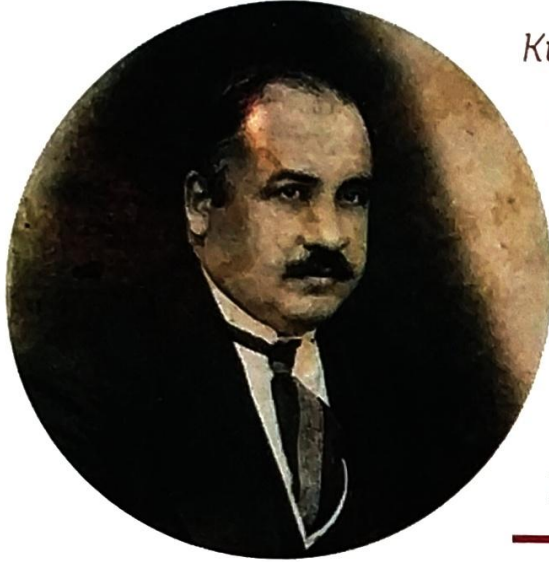
Türkler'dir. *Zaza* ismini ne bizzat Zazalar, ne de Kurmanclar kullanmazlar."²⁵

Kemal Badıllı'ya göre de Zazalar kendilerini asıl Kürt gördüklerinden, kendilerini *Kird* olarak, Kurmancları da *Kirdasi* olarak adlandırmaktadırlar.²⁶

Belirttiğimiz gibi, her ne kadar *Kird* ismi özelde Zazaları ifade etmek için kullanılsa da yeri geldiğinde tüm Kürtleri ifade eden genel bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehdi Özsoy (1944-2009) "Mem û Zîn" isimli şiirinde *Kird* sözcüğünü genel anlamıyla tüm Kürtleri kastederek kullanmıştır:

Ziya Gokalp

Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler eserinde şu tespitlerde bulunur: Kendilerine -Arabî kâfîn kesriyle- Kird derler, Kurmanclar'a da Kirdas adını verirler. Türkler ise Kürt nâmını Kurmanclar'a tahsis etmişlerdir. "Filan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır?" denildiği zaman Kürt'ten maksat Kurmanclar'dır. Dünbüliler'e Zaza ismini veren yine Türkler'dir. Zaza ismini ne bizzat Zazalar, ne de Kurmanclar kullanmazlar."

"Meselê Mem û Zîn gelêk kihûn
a / Hama **kird** wilat ma nişib hûn
a Cizîrê Botî bacarêk gird ib / Mîrê
yê erêb, reyê yê **kird** ib"²⁷

Mehdi Özsoy'un diğer şiirlerinde de "benzer kullanımlar vardır:

"Zaf şêxûn û malûn kirdûn /
Serbar na sêr barûn girdûn

Milet kowt mîn decûn derdûn /
Kirdistûn bi zindûn **kirdûn** (...)"²⁸

Mela Mehmedê Nêribî (1936-2017) de el yazması divanında yer alan bazı şiirlerinde Zaza'nın yanı sıra Kird/Kurd kelimesini de kullanır. Mela Mehmed'in *Kird* ile bazen Kirdane bölgesinde yaşayan Zaza Kürtlerini kastettiği, bazen de genel anlamda tüm Kürtleri kastettiği görülmektedir. Örneğin:

"Ma beytê zazakî vatî / Ellah
efsehê luxatî

Zaza û **kirdê** welatî / karker û
ehlê xebatî"²⁹

"Welatê **kirdo[n]** zozon û /
cay şêxon û 'alimon û

Duşme[n] omew' kewtû monû
/ dîn û mal kerdî talonû

Şew ha şîya biyû rocû / hewn
ra wardê ma rê sûc û

Ha çi **zaza wû kurmonc** û /
bixebetî şew ew rocû"³⁰

"Tarîxê ma zaf verînî / **kirdî**
tim 'aşiqê dîn î

Ti ra 'alimî vecînî / zalimo[n]
ma kerdî vînî

Bewnî tarîxî se watû / **kurd**
verîn û, esl û zat û

Cesur û ehlê xebat û / mileton
ra tim dîn watû"³¹

Meşhur bir Zaza halk ağıtı olan *Deyîra Ehmedê Musayê Axon*'da da, 1925 Şeyh Said Harbi'nden sonra yapılan zulümler ifade edilirken Zazalar *Kürd* ve vatanları Kürdistan olarak ifade edilir: "Gidî leyro, mi va Delî Fikrî ne dîn o ne îmon o, leyro leyro / We biyo qesabê ma **kurdon** o, **Kürdîston** o, leyro leyro, leyro Ehmedê mi leyro"³² (Türkçesi: "Vay yavrum, dedim ben, Deli Fikri'de ne din var ne iman, yavrum yavrum / O biz Kürdlerin, Kürdistan'ın kasabı olmuş, yavrum yavrum, Ahmed'im yavrum.")³³ Benzer kullanım Bingöllü sanatçı

Rençber Aziz'in (1955-1988) eserlerinde de görülmektedir.³⁴ Anonim bir halk türküsü olan Xonay Hecî'nin 1963'te *Roja Newê* gazetesinde yayımlanmış metninde de "Kird" ismini görüyoruz: "Reş çawîşo merdarin o, / Keno arê xwortonê Kirdon o."³⁵

Kird-Zazaların, yaşadıkları bölgeye *Kirdane* (*Kirdone*) dediğini belirtmiştik. *Kirdane* adının sözlük anlamı, "Kird olmak, Kird tarzı olmak, Kırde ait olmak" şeklinde; fakat halk arasında *Kirdane* adı daha çok *Kirdlerin yaşadığı yer* anlamındadır. Diğer Kürtler arasında da *Kurdane* adı vardır.³⁶ Bu isim Kürtler arasında yaygın olan *Kurdewarî* sözcüğü ile benzer anlamda olup, Kürdistan anlamını da içermektedir.³⁷

Asıl anlamının yanında, *Kirdane*'nin kimi yörelerinde, *Kird* sözcüğü sosyolojik bir anlam da içermektedir. Bu yerlerde, *Kird* sözcüğü Şeyh, Ağa ve Bey ailelerinin dışında kalan genel halk için kullanılır. Örneğin, Diyarbakır'ın Dicle

ilçesinde Şeyh ve Ağa ailelerinden olmayanlar, yine Eğil ilçesinde Bey ailesinden olmayanlar yani genel halk için *Kird* adı kullanılır.³⁸ Aynı şekilde bu sosyolojik adlandırma, *Kirmanc/Kurmanc* adı için de geçerlidir. Ancak, bu sözcüğün asıl anlamının dışında değildir. Mesela Türk, Arap ve diğer halklar için *Kird* ve *Kirmanc* sözcükleri kullanılmaz; yine halk tabakasına mensup Kürtler için kullanılır. Doğrusu, yönetim erkine sahip olanlar, her devirde bu şekildeki adlandırmayla, statüsü olmayan halktan kendilerini ayrı tutmak istemişlerdir.

Zazalara benzer şekilde, Gornaların edebi ve dini metinlerinde kendileri için doğrudan "Kurd" ve dilleri için "Kurdî" ismini kullandıklarını da not etmekte yarar var.³⁹

KIRMANC / KURMANC

Dersim bölgesinde ve Erzincan'da yaşayan Zaza Kürtleri kendilerine *Kirmanc* konuştukları dile de *Kirmancki*, yaşadıkları coğrafyayı da *Kirmanciye* olarak adlandırır. Birlikte yaşadıkları diğer Kürt toplumsal grubu olan Kurmanc Kürtlerine de *Kirdas/Kirdaş*, konuştukları Kürtçe lehçesine de *Kirdaski/Kirdaşki* derler. Bitlis ilinin Mutki ilçesinde yaşayan Zazaların ise kendilerine *Kurmanc* fakat konuştukları Zazaca Kürtçesine *Dimili* demeleri kendini adlandırma açısından oldukça ilginçtir.⁴⁰

Kurmanc ile *Kirmanc* adları aynı kökten gelmektedir. Örneğin, Kurmancların (Kirdaslar) önemli bir kısmı da tıpkı Dersim bölgesinde yaşayan Zazalar gibi kendileri

için *Kirmanc* demektedir. Dersim bölgesinde, *Kirmanc* adı çoğu zaman Zazaca veya Kurmancca konuşan Alevi Kürtler için kullanılsa da bazen genel olarak tüm Kürtler için de kullanılmaktadır.

Kurmanc veya Kirmanc adının kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Viladimir Minorsky'ye göre *Kurmanc* adı *Kürd* ile *Mand* adlarının birleşmesinden meydana gelmiş ve *Med Kürtleri* anlamındadır. Mehrdad Izady, bu adın *Kurd* ile *Manna*

adlarının birleşmesinden meydana gelmiş olabileceğini ve *Manna Kürtleri* anlamına geldiğini belirtmiştir.⁴¹ E. B. Soane, Kürdistan'da Kurmancı adının *Kurmanji*, *Kurdmanji* ve *Kurmanci* şeklinde söylendiğini aktarmaktadır. Yine Soane, kimi araştırmacılara göre *Mah* sözcüğünün Med anlamına geldiğini de aktarmıştır.⁴² Dilbilimci Celadet Bedirxan da, kimi yazılarında bu adı *Kurdmanc/Kurdmanci* şeklinde kullanmıştır.⁴³ Bazı kaynaklarda Kürtler için Medler

veya Kürtçe yerine Medçe de denilmiştir.⁴⁴ Kimi Ermeni kaynaklarına göre ise *Kirmançı* adı Ermenicede *Kürdoğlu* veya *Kürdizade* anlamına gelmektedir.⁴⁵ Bu görüşe göre de, kelime, Ermenicede "oğul" anlamına gelen "manç" sözcüğü ile "Kurd" isminin birleşiminden meydana gelmiştir.⁴⁶

Dersim bölgesine ait ağıt ve kıamlarda *Kirmanc* ve *Kirmancıye* adı çokça geçmektedir. Bunlardan sadece bazı örnekler vermekle yetineceğiz:

"De bîye bîye, wela begê mi bîye / Hêfê mi yêno be Sey Uşênî / Haq zaneno reyisê **Kirmancıye** / Ewro axlerê Dersimî dê arê / Berdê verê daraxacıye..."⁴⁷ (*Sey Uşen û Sey Rıza*). Türkçesi: "İşte oldu oldu, beyimin toprağı oldu / Seyit Hüseyin'e üzülüyorum / Allah da bilir **Kirmancıye** reisiydi / Toplamışlar Dersim ağalarını / Darağacına çekmişler..." (*Seyid Hüseyin ile Seyid Rıza'ya yakılan ağıt*)

"Derê Laçî bivêso / Yivisê mi gavan o / Bira pêro dê, na qewxa aşire nîya / Mervê **kirmancı** û zalimanê tirkan o / Destê xo ra xo mecêrê / Sar ma rê qolaye vano / Pepug bêro binîso / Cêncûnê ma rê biwano..."⁴⁸ (*Derê Laçî*). Türkçesi: "Yanasıca Laç Deresi / İbişim geçirir / Vurun kardeşler, aşiret kavgası değil bu / **Kirmanclar** (Kürtler) ile zalim Türklerin kavgasıdır / Çekin-genlik göstermeyin / El bize kötü söylemesin / Pepuk gelip konsun / Gençlerimiz için ötsün..."⁴⁹ (*Laç Deresi için söylenen kılam*)

Seyit Rıza'nın ağzından oğlu Bava İbrahim için yakılmış: "Söyleyeyim, Bavam üzerine söyleyeyim / Bavam Hozat'a gitmiş / Alacak **Kirmancın** (Kürdün) paşalığını..."

Aşağıda aktarılan kılam Seyit Rıza'nın ağzından oğlu Bava İbrahim için yakılmış:

"Vacî vacî Bavayê ho ser o vacî / Bavayê mi şiyô Xozat / Cêno padîşayena **Kirmancı** / Dêrdê aşironê Kowê Dersimî lacê mi bî / Ewro Şîna vesayıye de pêro ho ra kerdê rajî / Cinaza lazê mi wedarê / Ez o ser o komet û turbûn virajî..."⁵⁰ (*Bava*). Türkçesi: "Söyleyeyim, Bavam üzerine söyleyeyim / Bavam

Hozat'a gitmiş / Alacak **Kirmancın** (Kürdün)⁵¹ paşalığını / Oğlumun derdi Dersim dağlarının aşiretleri idi / Yanasıca Şin'de hepsini kendine razı kıldı / Kaldırın oğlumun cenazesini / Yapacağım üzerine kümbet ile türbeleri..." (*Bava ağıdı*)

1933 yılında Qirxan aşiretinden bazı kişiler tarafından Bava öldürülünce, ardından Dersimliler arasında kavgalar çıkmış, kimi köyler boşalmıştı. Halk ağıtlarında bu durum şöyle anlatılır:

"Heqo ti carû naye qebul mekerê, / **Kirmanc** çitür **kirmancı** ver dewû tal kero"⁵² (Türkçesi: "Allah'ım hiçbir zaman bunu kabul etme / **Kirmanc** nasıl **Kirmanc** yüzünden köyleri boşaltır.")

Aşağıdaki ağıt da 1930 yılında Diyap Ağa tarafından öldürülen Bali aşireti reislerinden Kahraman Munzur Ağa için yakılmıştır:

"Mircanî ser o tef û duman o / Vanê, 'sona dîyarê dewanê tirkan / Bayremê tirkan o' / Vanê 'no wo kişîyo begê **Kirmancan** o'"⁵³ Türkçesi: "Mircan'ın başı sistir, duman-dır / diyorlar "Türk köylerine bakan zirvelere gidersen / Türklerin bayramını görürsün" / (Türkler) diyorlar "Bu öldürülen **Kirmanc**ların (Kürtlerin) beyidir."

Bu ağıt da Bahtiyaran aşireti lideri Şahan Ağa'ya yakılmıştır:

"Sahan Axayê mi merdo nêmerdo / Şikîyo tilsimê **Kirmancıye**..." (*Sahan Axa*)⁵⁴ Türkçesi: "Şahan Ağam öldü öleli / Bozuldu **Kirmancıye**'nin (Kürtlüğün) tılsımı" (*Şahan Ağa ağıdı*)

DOSYA: ZAZALAR

Bu ağıtta da Xidê Alê İsmî'nin ağzında Dersim 1937-38 soykırımı anlatılıyor:

"Bıra, Xidir vano: / No kelepurrê ma / wertê **Kirmanciye** de / Çıra hende bîyo ucuzî"⁵⁵ (*Lawika Xidir Axayî*). Türkçesi: "Kardeş, Hıdır diyor: Bu talan edilişimiz / **Kirmanciye** içinde / Neden bu kadar ucuzladı (kolaylaştı)" (*Hıdır Ağaya yakılan ağıt*)

Kureşan aşireti büyüklerinden Pir Usenê Seyîdî, 1937 yılında Elazığ'da Seyid Rıza ile birlikte idam edilmişti. Bu ağıt de onun üzerine söylenmiştir:

"Hêfê mi yeno ve Sey Usenî rê / Heqê dina cor vêneno ke reîsê **Kirmancî yo**"⁵⁶ (Türkçesi: "Seyid Usene üzülüyorum / Dünyanın Sahibi yukardan görüyor, o **Kirmancın** (Kürtlerin) reisiydi.")

Qemero Arêyiz tarafından söylenen "Çuxur" kılamında ise şöyle deniliyor:

"Ondêra **Kirmanciye** dariya we / nişto ro qanunê Cumureti"⁵⁷ (Türkçesi: "Yazık, **Kirmanciye** ortadan kaldırıldı / Cumhuriyet kanunu oturdu")

Dersimli kadın şair Wakile (1900-1980) bir şiirinde şöyle diyor:

"Dêsîm welatê **Kirmancî yo** / Tenga sey Rıza û seda Sêy Qajî yo"⁵⁸ (Türkçesi: "Dersim Kirmanc ülkesi / Seyit Rıza'nın darı, Sey Qajî'nin sedasıdır.")

Dersimli yazar Zülfü [Selcan] yazdığı "Dımilki-Kurmanci-Türkçe Sözlükçesi"nde *Kirmanc* sözcüğünün anlamını şöyle yazmıştır:

"Kirmanc (n): Kurmanc: Kur-

manc veya Kürt"; "Kirmanciye (m): Kurmancîti: Kürtlük"⁵⁹

Malmisanîj'in aktardığına göre, Dersimli yazar Mustafa Düzgün bu konuda hakkında şunları yazmıştır:

"Dersim halkı nesep (soy) bakımından kendisine 'Kirmanc' der. Başka adları kullanmaz. Diyelim ki yabancı birisi ya da Dersimli olmayan birisi dil sürçmesiyle bir Dersimliye 'Zaza' derse, Dersimli buna kızar, 'Hayır, ben Zaza değilim, Kirmancım' der. Gerçek olan şu ki Dersimli Kırmanclar hiçbir zaman kendilerine *Zazayız* demezler... (...) Yine Dersim halkı atalarının topraklarını, Kırmancların ülkesini de *Kirmanciye* diye adlandırır. Ama Türkçe olarak ya da başka bir yabancı dille ülke-rinden bahsedince 'Kürdistan' derler. Örneğin Dersim'in bilgin, şair ve kahramanlarından olan Alişêr, *Dersim Türküsü*'nde 'Kürdistan' sözcüğünü kullanır.⁶⁰ Yine Dersim Kırmancları, Kürdistan'ın özgürlüğü için Türk Devleti ve Avrupa devletlerine gönderdikleri telgraf ve dilekçelerin tümünde ülkelerini 'Kürdistan' diye adlandırmışlardır. Dersim'de *Kirmanciye* ve *Kürdistan* sözcükleri arasında hiç fark yoktur... Yine Dersim'de ülke adı ya da *Kirmanciye* ve *Kürdistan* sözcüğü, sadece Dersim için değil, ister *Kirmanc* ister *Zaza* ister *Kur* veya *Kurd* olsun, bütün Kürt ulusunun ülkesinin adı olarak kullanılır."⁶¹

Alevi Kürtlerin yaşadığı kimi bölgelerde *Kirmanc* adı ile *Alevi* adı sosyolojik anlam açısından aynılaşmıştır.⁶² Munzur Çem *Kirmanc* adının bu anlamı konusunda şu açıklamayı yapmaktadır:

"Yörenin oldukça geniş bir kesiminde ise *Kirmanc* terimi sadece Kırmanca (Zazaca) lehçesini konuşanları kapsamıyor. Kırmanca konuşan alevi Kürtler arasında (Doğu Dersim) bu terim, Alevi-Sünni farkı gözetilmeksizin, Kurmanca konuşan Kürtler de bu adla adlandırılmaktadırlar. Böylece bu terim, her iki lehçeyi konuşanlar bakımından ortak etnik kimlik adı olmuş oluyor. Bunun bir istisnasına, Dersim'in batısı ile Sivas ve Kayseri yöresinde rastlanıyor. Buralarda yaşayan Alevi Kürtler, kendilerine *Kirmanc* derken Türk ya da Kürt olsun fark etmez, Sünnilere ise *Tırk* (Türk) demektedirler. Bir başka deyişle onların dilinde Alevilik Kürtlükle, Sünnilik ise Türklükle özdeşleşmiş durumdadır. *Kirmanciye* terimi ise Dersim'de Kürtlük ve Kürdistan'ı ifade etmektedir."⁶³

Kirmanc/Kurmanc adının başka bir sosyolojik anlamı da; kimi yerlerde Şeyh, Pir, Bey ve Ağa ailelerinin dışında olan genel halk kitlesi için kullanılmasıyla tezahür etmektedir. Bu konuda sosyolog İsmail Beşikçi şöyle diyor:

"Kırmanç, Kürt demektir. Fakat Doğu'nun feodal egemen sınıfı kendini Kırmanç kabul etmemekte, bu terimi ezilen, sömürülen, horlanan Kürt halkı için kullanmaktadır." Beşikçi'ye göre, nasıl ki Osmanlı döneminde Türkmenlik değersizdi, fakat Türk halkının uluslaşmaya başlamasıyla değer gördü, Kürtler de uluslaşmalarını tamamladığında Kirmanc da değer kazanacaktır.⁶⁴ Yukarıda "Kırd" ismi ile ilgili bahsettiğimiz gibi, bu yan anlam asıl anlamı dışında de-

DOSYA: ZAZALAR

ğildir; yani diğer milletlerden kişilere Kırmanca denilmemektedir, Kürd milleti içindeki bir sosyolojik anlamı ihtiva etmektedir.⁶⁵

Ehmedê Xanî, ünlü eseri *Mem û Zîn*'in sebebi telif kısmında *Kürd* (*Ekrad*⁶⁶) ile *Kurmanca* adlarını aynı anlamda kullanmıştır.⁶⁷ Kimi çevirilerde *Kurmanca* sözcüğü *Kırmanca* şeklinde transkribe edilmiştir.⁶⁸ Dersim ve Badînan gibi Kurman-

ca diyalekti konuşan Kürtlerin de önemli bir kısmı bu kelimeyi *Kırmanca* şeklinde telaffuz ederken⁶⁹ Güney Kürdistan'da yaşayan diğer Kürtler de kendileri için *Kırmanca*/*Kırmanca*, konuştukları Kürt lehçesi için de *Kırmanca* *Xwarû* yani Aşağı Kırmanca, Kuzey Kurmançisine de *Kırmanca* *Serû* yani Yukarı Kırmanca demektedirler.⁷⁰ Soranî lehçesinde de bu sözcüğün telaffu-

zu *Kırmanca*/*Kırmanca* şeklindedir. Örneğin, 1926-1930 yılları arasında Soranî Kürtçesiyle yayımlanmış olan bir derginin adı *Zarî Kırmanca*'dir.⁷¹

Böylece, *Kırmanca* adının *Kurd* ismiyle birlikte Kürt toplumsal grupları içinde yaygın ve önemli bir etnik isimlendirme olduğunu görmekteyiz. ✓

Devamı 54. sayıda.

D İ P N O T L A R

- * Bu yazı, yazarın daha önce yayınlanmış şu çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır: Bilal Zilan, "Ta'îxê Xonamekerdişê Kirdan", *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 366-397. (Ayrıca genişletilmiş çevirisi için bkz. Bilal Zilan, "Zazaların Kendini Adlandırma Biçimlerine Dair Tarihsel Bir Çözümleme", *Sözden Yazıya Zazaca*, Nurettin Beltekin & Ahmet Kırkan (edit.), Peywend Yayınları, İstanbul 2019, s. 305 - 360.)
- 1 Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Malmîsanî, *Kürd, Kırmanca, Dimîli veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996.
- 2 Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2002, s. 48'den aktaran Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 25.
- 3 Mehmed S. Kaya, *The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*, Tauris Academic Studies, London 2011, s. 4. Ayrıca bkz. Mehmed S. Kaya, *Zaza Kürtler*, Rûpel, İstanbul 2014, s. 16.
- 4 Serdar Yıldırım, "The Use of the Name 'Zaza' and the Understanding of 'Kurdishness' among Zaza Villages of Lice and Hani", *International Conference The Zaza People: History, Language, Culture, Identity*, Yerevan, Armenia, 28 October 2011.
- 5 Limbert, John (1968), "The origins and appearance of the Kurds in pre-Islamic Iran", *Iranian Studies*, Vol. 1, No. 2 (Spring, 1968), s. 44 ve Jean de Thévenot, *The Travels Of Monsieur De Thevenot Into The Levant*, Vol. 2: Persia, Faithorne, 1687, s. 71.
- 6 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 75.
- 7 *The Geography of Strabo V*, Tercüme: Horace Leonard Jones, William Heinemann 1961, s. 304-305 ve cilt VII, s. 157-158.
- 8 V. Minorsky, "Kurds, Kurdistan", *The Encyclopedia of Islam- V*, Brill, Netherlands 1986, s. 447-449. Ayrıca bkz. Th. Bois, D. N. Mac Kenzie, V. Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz, İstanbul 2004, s. 45.
- 9 Cemal Reşid Ahmed, *Ataların Karşılaşması / Derbend ve Şervan Ülkesinde Kürtler ve Alanlar*, Arapçadan Çev. Sıraç Direk, Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s. 172.
- 10 *The Kârnâmê î Artakshîr î Pâpakân*, Çev. Darab Dastur Peshotan Sanjana, Bombay, 1896, s. 3, 22, 23.
- 11 Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 197.
- 12 İbn Tağribirdi, *en-Nucûmu'z-Zahîre fî Mulûkî Misr ve'l-Kahire*, c. 15, Naşir: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Daru'l-Kitabu'l-Alemiyeye, Beyrut (Lübnan), 1992, s. 5.
- 13 Yusuf Baluken, "Ensabu'l Ekrad. Wesiqatu Muhimme min el-Qernî's-Sadise 'Aşere 'an 'Eşaiere'l-Ekrad we Ensabihihim" [Ensabu'ul Ekrad: Kürd Aşiretleri ve Soyları Hakkında 16. Asırdan Önemli Bir Belge], *Jîn: Govarî 'binkey bellgandin û lêkollînewey jîn' [Jîn Dergisi]*, Jimare:12, Kanûni Yekem 2021, pp. 163-166.
- 14 Şerefhan Bidlisî, *Şerefname*, trc. Mehmed Elî Ewnî, Dimesq 2006, C. 2, s. 215'ten aktaran: Wisif Zozanî, "Asmênê Kirdan ra Estareyêko Nimite: Mehmed Elî Ewnî", *Nûbihar*, Hûmare 118, C. 15, İstanbul 2012, s. 9.
- 15 *Roja Newê: Kürtçe-Türkçe Gazete*, No: 1, 15 Mayıs 1963, İstanbul, s. 1 (Arşiv: Mutlu Can)
- 16 Doğan Kılıç Şihhesenanlı & Minorsky & Ernest R. McCarus, *Kürtlerin Menşei ve Kürt Dili İncelemeleri*, Dersim Yayınevi, İstanbul 1963, s. 6.
- 17 Kürtçedeki kısa "u" ve "ı" sesleri telaffuz açısından birbirine yakın olup, çok sık değişmektedir: "wışk-wuşk", "zıwa-zuwa", "nızdî-nuzdî", "tu-tu" gibi.
- 18 Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016; Ercan Çağlayan, "Osmanlı Coğrafya Kitaplarında Zazalar ve Zaza Coğrafyası" *Nubihar Akademi*, 5 (19), 2023, s. 71-93.
- 19 Seyîdxan Kurij, "Zazalar ve Zazaca Yazını", <http://www.>

DOSYA: ZAZALAR

- zazaki net/file/zazalar_v... pdf [7.05.2024]
- 20 Peter I. Lerch, "Qewxê Nêrib û Hênî", *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer* - Band I, St. Petersburg 1857, s. 78.
- 21 Peter I. Lerch, *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer* - Band II, St. Petersburg 1858, s. 197.
- 22 Roşan Lezgîn, "Mewlidê Kirdî", <http://www.zazaki.net/haber/mewlid-kird-57.htm> [7.05.2024]
- 23 Ehmedê Xasî, *Mewlidê Nebî*, Litoğrafya Matbaası, Diyarbakir Vilayeti, 1899, s. 28.
- 24 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1992, s. 24.
- 25 A.g.e., s. 27.
- 26 Kemal Badilli, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kürmançça Lehçesi)*, 1965, Ankara, s. 6.
- 27 Mehmet Mehdi Özsoy, *Dîwan*, Roşna Yayınları, Diyarbakir 2014, s. 21.
- 28 Mehmet Mehdi Özsoy, *Dîwan*, Roşna Yayınları, Diyarbakir 2014, s. 97.
- 29 Mela Mehmedê Nêribî, *Dîwano Pil*, (elyazması-tarihsiz), s. 29. Ayrıca bkz. Ahmet Kayuntu, "Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı", *II. Uluslararası Zaza Dili ve Tarihi Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 332-333.
- 30 Mela Mehmedê Nêribî, s. 37.
- 31 A.g.e., s. 42.
- 32 Hin Gewêlij (Dengbêj), "Deyîra Ehmedê Musayê Axon", *Newepel*, Hûmare: 14, Diyarbakir 2011, s. 8.
- 33 Bu ağıtın diyer varyantları için bkz. H. Giran, "Piran ra Di Deyîrî", *Vate: Kovara Kulturî*, Sayı: 34, İstanbul 2010, s. 112 ve İdrîs Yazar, *Deyîranê Qerebegan û Siwanî Ser o*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2020, r. 213.
- 34 Doğan Karasu, *Dinya d' Yo Darê Ma Rençber Ezlîz*, Vate Yay., İstanbul 2012, s. 119.
- 35 Roja Newê, *Kürtçe-Türkçe Gazete*, Sayı: 1. 1963, s. 4.
- 36 Sedigh Tarif & Kamkar Ensemble - Kordaneh, <http://delzendeha.blogfa.com/post-260.aspx> [7.05.2024] Ayrıca bkz. Radyo Kurdane, <http://kurdane.com/> [7.05.2024]
- 37 Malmisanij, *Kird, Kirmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 13.
- 38 A.g.e., s. 9.
- 39 Modares Saeedi, Goran, Kurd, and Hewramani Relations at the Heart of the Manuscripts, *Nubihar Akademi*, 5 (18), 2022, s. 173-197 ve ayrıca bkz. Shahab Vali, (2022). *Wateya Peyvên "Kurd" û "Goran" di Metnên Dîni yên Yarsan De*. *Nubihar Akademi*, 5 (18), 2022, s. 229-245.
- 40 Malmisanij, "Derheqê Kirmancanê Modanî (Motkanî) de", *Vate: Kovara Kulturî*, Hûmare 32, s. 74.
- 41 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 299.
- 42 E. B. Soane, *Grammar of the Kurmanjî or Kurdish Language*, London 1913, s. 11.
- 43 Celadet Bedirxan, Roger Lescot, *Grammaire Kurde (Dialecte Kurmandji)*, Librairie d'Amérique Et d'Orient, Paris, 1970.
- 44 Ariyan Mahmoud, *A historical relationship between the Kurds and Medes? A critical reassessment, c. ninth to fifteenth century CE*, Leiden University Faculty of Humanities, Lisans Tezi, 2022, s. 22.
- 45 V. Bardizaktsi, B. Natanyan, K. Srvantsyants, *Dersim Gizemi, Palu-Harput 1878*, 2.Cilt. Derlem Yay., İstanbul 2010, s. 144.
- 46 İhsan Nuri, *Kürtlerin Kökeni*, Tercume: M. Tayfun. Doz Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 1991. s. 111 (dipnot).
- 47 Zilfi, "Folklorê Kurdi ebe Zarava Dimilki", *Hêvî*, Hejmar 1, Paris, İlon 1983, s. 93.
- 48 Zilfi, "Folklorê Kurdi ebe Zarava Dimilki-II", *Hêvî*, Hejmar 2, Paris, Gulan 1984, ss. 114-115.
- 49 Mustafa Düzgün, *Tayê Lawikê Dêrsimî/Dersim Türküleri*, Berhem Yayınları, Ankara 1992, s. 87.
- 50 Fırat, "Folklorê Dêrsimî ra-II", *Hêvî*, Hejmar 5, Paris, Gulan 1986, s. 106.
- 51 Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 628.
- 52 A.g.e., s. 630.
- 53 A.g.e., s. 627.
- 54 Munzur Çem, *Hawara Dêrsimî*, Weşanên Deng, İstanbul 2003, s. 197.
- 55 A.g.e., s. 264 ve Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 629.
- 56 Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 629.
- 57 Mustafa Düzgün, *Tayê Lawikê Dêrsimî/Dersim Türküleri*, Berhem Yayınları, Ankara 1992, s. 87.
- 58 Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*, Horasan Yayınları, İstanbul 2010, s. 190.
- 59 Zilfi, "Ferhengok: Dimilki-Kurmanci-Tırki", *Hêvî*, Hejmar 1, Paris, İlon 1983, s. 113.
- 60 Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qajî*, Horasan Yayınları, İstanbul 2010, s. 183: "Kahramanı çoktur kılınç takınır / Bütün Kürdistan'a yardım dokunur / Havariçler yedi devlet sakınır / Allah'tandır kavi beli Dersim'in"
- 61 M. Düzgün, "Torêy ve Adetê Dersimî", *Berhem* (kovara lêkoiinên cıvaki û çandî). Stockholm, No: 1 (Şubat 1988), s. 37 aktaran: Malmisanij, *Kird, Kirmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996, s. 11-12.
- 62 Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Öz-Ge Yayınları, s. 453'ten aktaran Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 312.
- 63 Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği*, Vate Yayınları, İstanbul 2009, s. 552.
- 64 İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, 3. Basım, C. I. Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992, s. 191'den aktaran Malmisanij, *Kird, Kirmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri*, Deng Yay., İstanbul 1996, s. 26.
- 65 İhsan Nuri, *Kürtlerin Kökeni*, Tercume: M. Tayfun, Doz Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 1991, s. 115.
- 66 "Ekrad" Arapça'da *Kürd* kelimesinin çoğuludur.
- 67 Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Amadekar: M. Emîn Bozarslan, Gün Yayınları, 1968, s. 61.
- 68 Ehmedê Xanî, *Memozîn*, Transkripsiyon: Arif Zêrevan, Nefel, Stockholm, 2004, s. 45.
- 69 Malmisanij, *Kird, Kirmanc, Dimili veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 25.
- 70 "Pirsên alfabeja kurdî", *Hêvî*, kovara çandîya giştî, No: 1, Paris, İlon 1983, s. 9.
- 71 Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Millyetçilik ve Dil (1918-1985)*, Çev. İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan, Avesta Yayınları, İstanbul 2005, s. 78, 347-350.

OSMANLI COĞRAFYA KİTAPLARINDA ZAZALAR

ERCAN ÇAĞLAYAN

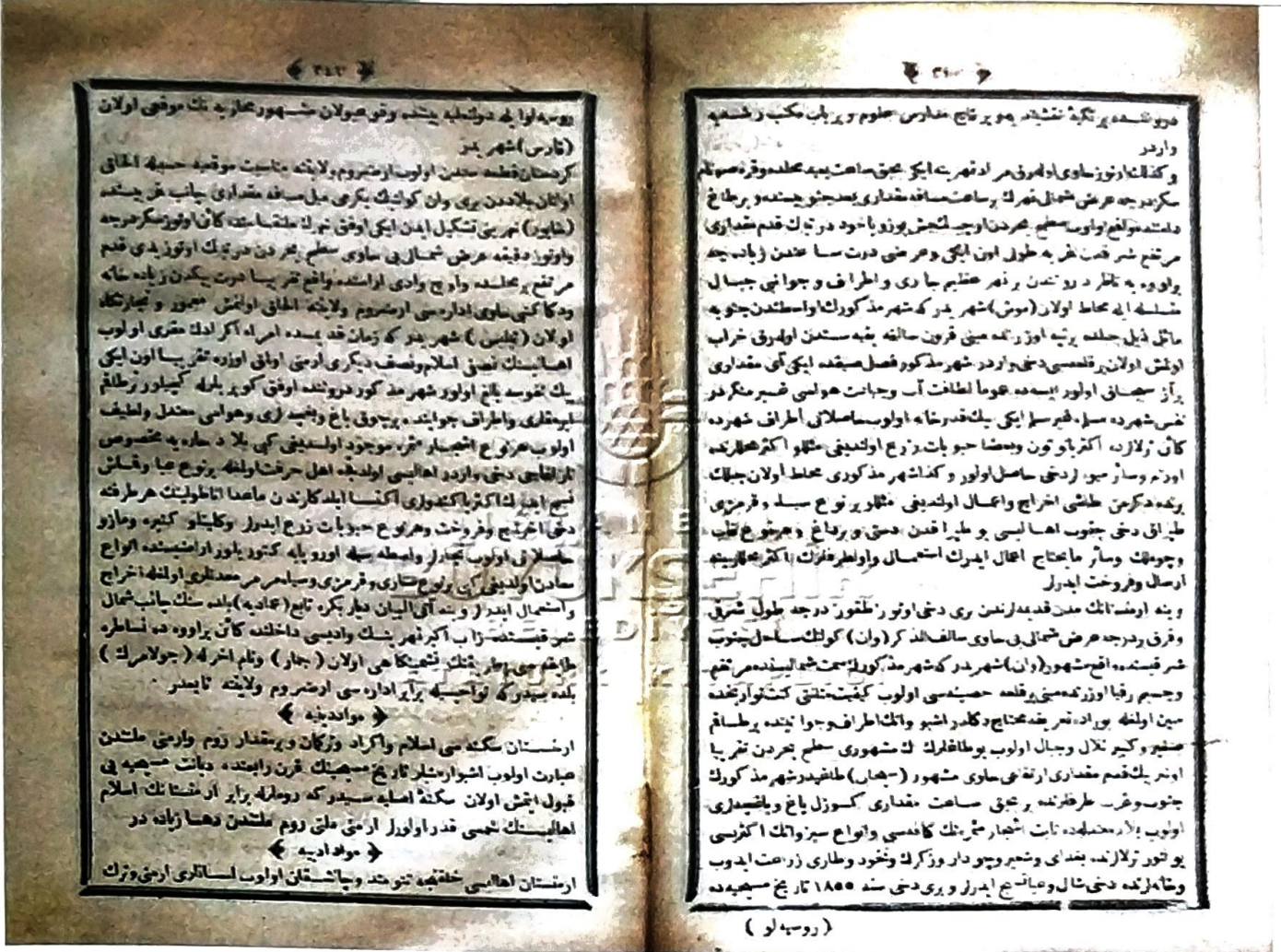
Osmanlı kaynaklarında Zazalar, Kürt olarak tavsif ve tasnif edilmiştir. Osmanlı kaynaklarında Zazalarla ilgili kayıtlar *Zaza* ve *Dunbulî* olmak üzere iki ayrı isimle kayda geçmiştir.¹ Osmanlı literatüründe *Zaza* sözcüğü; (زازا) ve (ظاظا), (ذادا) olmak üzere üç ayrı formda yer almıştır. Dolayısıyla Osmanlı arşivlerinde Zazalarla ilgili araştırma yapanların *Zaza* sözcüğünün mezkûr formlarından hareketle bir tarama ve araştırma yapmaları gerekir. Osmanlı kayıtlarında Zazalarla ilgili diğer bir kullanım ise *Dunbulî* ismi olup, bu isimle anılanlar daha ziyade İran sınırlarında yaşayan bir Kürt aşiretidir. Not edilmesi gereken bir diğer husus da Osmanlı kayıtlarında Zazalarla Kurmancların karışık yaşadığı yerlerde Zazaları Kurmanclardan ayırmak için “Dunbulî-i Ekrad” veya “Zaza-i Ekrad”

şeklinde bir kullanımın söz konusu olmasıdır. Bu minvalde, Zazaca konuşan ve önemli Zaza aşiretlerinden olan Dersimlü ve Şeyh Hasanlu aşiretleri Osmanlı kayıtlarına “Cemaat-ı Ekrad-ı Dısimli” ve “Cemaat-ı Ekrad-ı Şeyh Hasanlu” şeklinde geçmiştir. Bundan başka, Çemişgezek sancağında 1518 yılında yapılan ilk tahrirde Dimililer için “Cemaat-ı Ekrad-ı Dumilî an nahiye-i Balan tabii Çemişgezek” şeklinde bir kullanım olduğunu müşahede etmekteyiz.²

Osmanlı kayıtlarında ve literatüründe Zazalar/Dunbulîler; “Ekrad-ı Zaza”, “Zaza-i Ekrad”, “Dunbulî-i Ekrad”, “Cemaat-ı Ekrad-ı Dumilî”, “Cemaat-ı Ekrad-ı Dısimlü” vb. isimlendirmelerle bir Kürt aşireti/topluluğu olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı literatüründe başta arşiv belgeleri olmak üzere; tarih ve coğrafya kitapları ile seyahatnameler; tahrir, mühime,

hurufat, temettuat, kadı ve nüfus defterleri; salnameler, gazete ve mecmualar, Zazalar hakkında çok otantik ve teferruatlı bilgiler barındırmaktadır. Söz konusu kaynaklar arasında Zazalar hakkındaki en mühim verileri Osmanlı arşiv belgeleri ve salnameler içermektedir. Osmanlı arşivlerinde, Zazaların yaşadıkları coğrafya, nüfus ve demografik yapıları, inançları, tarihi ve dini eserleri ile Zaza mîrlikleri hakkında azımsanmayacak derecede belge bulunmaktadır. Benzer hususiyetler itibarıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayımlanmaya başlanan devlet, maarif ve vilayet salnamelerini de burada tekrar anmak icap etmektedir.³

Osmanlı döneminde Zazalar ve Zazaca hakkında malumat bulunan mühim kaynaklardan biri de Osmanlı matbuatıdır. Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına dek geçen zaman diliminde telif edilen çok

sayıda vekayiname/kronik, fütühatname, sefername, menakıbnâme, seyahatname, coğrafya, tarih, hadis ve hatırat kitapları ile risalelerin tamamında Zazalara ve Zazacaya Kürtler içerisinde yer verilmiştir.⁴ Osmanlı'da sözü edilen tüm bu kayıtların dışında on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yayımlanan çok sayıda Kürtçe ve Türkçe gazete ile dergide de Zazalar ve Zazaca hakkında malumat bulunmaktadır. Osmanlı basını da, diğer Osmanlı literatürü gibi, Zazalar ve Zazacaya Kürdî topluluklar ve diller arasında yer vermiştir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı'da söz konusu dönemde yayımlanan gazete ve dergilerin tamamında Zazalar ve Zazacayı Kürtler ve Kürtçe dışında gören hiçbir yayının mevcut olmadığını not etmek gerekir.⁵

Ahmed Hamdi
Şirvani, *Usul-ı
Coğrafya-yı Kebir*, s.
340-341.

ZAZALARIN YAŞADIKLARI COĞRAFYA

Osmanlı döneminde Zazaların ekseriyetle Diyarbakır, Dersim, Palu, Piran [Dicle], Siverek, Çapakçur [Bingöl], Çemişgezek, Çermik, Eğil, Genc, Genç, Kulp, Atak [Lice] ve Pertek gibi imparatorluğun Şark sınırlarında yer alan vilayet, sancak ve kazalarda meskûn olduğunu belirtmek gerekir. Bu yerleşim birimlerinin dışında Zazalar Sivas'ın doğusunda Koçgiri bölgesinde, Erzincan'ın doğusunda, Kuzican, Baykan, Gerger, Mutki, Hınıs ve Tekman gibi yerleşim birimlerinde yoğunluk gösteriyordu. Osmanlı kayıtları, sözü edilen yerleşim birimleri dışında Zazaların Hoy, Salmas, Urmiye, Revan, Oşni ve Halep gibi yerleşim birimlerine de iskân edildiklerini ortaya koyuyor. Yine aynı kayıtlar, kla-

DOSYA: ZAZALAR

sik dönem Osmanlı literatüründe daha ziyade Dunbuli/Dımili olarak adlandırılan Zazaların Hoy, Salmas, Sökmenabad ve Oşni gibi bölgelerde de uzun süre hüküm sürdüklerini gözler önüne seriyor.⁶ Biraz daha detaylandırmak gerekirse, Osmanlı döneminde Zazalar yoğun olarak Çapakçur [Bingöl], Genç, Meneşkut [Solhan] ve Göynük [Karlıova]’un bazı köyleri; Diyarbakir, Çermik, Çüngüş, Kulp, Lice ve Siverek; Elazığ merkez, Palu, Ergani Madeni; Dersim [Tunceli], Erzincan, Kuzican; Sivas’ın doğusunda bulunan Koçgiri, Karabel, Kangal, Zaza, Ulaş, İmranlı, Divriği; Bitlis’in Mutki kazası ile Muş’un Varto kazası; Erzurum’un Hınıs ve Tekman kazaları; Malatya’nın Pütürge, Arapgir ve Gerger kazaları; Siirt’in Baykan kazasının Ziyaret beldesi ile bazı köylerinde meskûndü. Sözü edilen coğrafya dışında ise Hoy, Salmas, Urmiye, Revan, Oşni ve Halep’te azımsanmayacak bir Zaza nüfusu mevcut idi. Bu yerleşim yerlerinin dışında Dımaşk [Şam]’da Heyyu’l Ekrad [Kürtler Mahallesi]’de da küçük oranda bir Zaza nüfusu yaşamaktaydı.⁷

COĞRAFYA KİTAPLARINDA ZAZALAR

Osmanlı coğrafya kitapları Kürtler ve Kürdistan hakkında çok otantik ve teferuatlı bilgiler ihtiva etmektedir (ayrıntı için bkz. Biçer, 2019a; Bingöl, 2023: 67-192). Açıkçası, Osmanlı coğrafya kitapları, genel manada Kürtler ve Kürdistan’ın; özel manada ise Zazalar ve Zaza coğrafyasının tarihî coğrafyası hakkında da mühim bilgi-

ler barındırmaktadır. Yine şunu da açıkça belirtmek gerekir: Osmanlı coğrafya kitapları, Zazalar ve Zaza coğrafyasına Kürtler ve Kürdistan bölümlerinde yer vermektedir. Daha doğrudan bir ifadeyle, bahse konu kitaplar, Zazaları “Kürdistan-ı Osmani” olarak adlandırdıkları kısımlarda ele almaktadır. Daha da mühimi, Osmanlı coğrafya kitaplarının ekserinin Zazaları, Kürtlüğün dışında bir kavim olarak görmediğini ve Zazaları Kürt olarak adlandırdığını not etmek gerekir. Mesela, bahse konu kitaplardan biri, Osmanlı Anadolu’sunda meskûn Müslim ve gayrimüslim kavimleri şu şekilde sıralamıştır: “Anadolu-i Şâhânenin kısmı küllisi Türk ve mütebakıyesi Arab, Kürt, Laz, Çerkes, Rum, Ermeni ve Yahudiden mürekkebe olup, hepsi Osmanlı namı altında bulunmağa müftehirdir.”⁸ Benzer bir bilgiye, Osmanlı tarih ders kitaplarında da tesadüf etmekteyiz:

“Hey’et-i müttehede-i Osmaniyeye Türk, Arab, Kürd, Laz, Boşnak, Pomak, Çıtak, Arnavud, Çerkes, Tatar, Mongay, Gürcü olmak üzere başlıca on iki Müslüman kavimden müteşekkil olup bundan mâada Arab, Gürcü, Rum, Ermeni, Bulgar, Arnavud, Ulah, Yahudi olmak üzere başlıca sekiz kavim-i gayrimüslim dahi vardır. Bunların cümlesi Osmanlı nâm-ı celili altında müttehid ve müteaşiddirler”⁹

Malum olduğu üzere, Zazalar ve Zaza coğrafyası hakkında teferuatlı bilgi ihtiva eden ve “Zaza” ismini literatüre sokan ilk eser, Evliya Çelebi’nin kaleme aldığı *Se-yahatname* isimli meşhur eserdir. On yedinci yüzyılın ortalarında

Zazaların yaşadığı Malatya, Harput, Palu, Urfa, Diyarbakir, Genç, Çapakçur, Bitlis, Van ve İran [Hoy, Salmas, Urmiye] bölgesini gezen meşhur seyyah, eserinde Zazalar hakkında birçok bilgiye yer vermektedir. Çelebi, Osmanlı Kürdistan’ında yaşayan Zazalardan, “Ekrad-ı Zaza” olarak bahsederken, İran coğrafyasında yaşayanlardan “Dümbüli” olarak bahsetmektedir.¹⁰ Zazaları Kürt olarak tanımlayan Evliya Çelebi’nin eserinde, Zazalar ile ilgili bilgiler dil, kültür, coğrafya, iktisadi uğraşlar ve toplumsal yapıyla ilgilidir.¹¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Zazaların yaşadığı bölgeler hakkında bilgi veren ilk coğrafya eseri Kâtip Çelebi tarafından on yedinci yüzyılın ortalarında (1648-1657) kaleme alınan ve 1732’de yayımlanan *Kitâb-ı Cihannüma* isimli kitaptır. Eserde doğrudan Zaza ismi yer almamakta; ancak Zazaların yaşadığı Diyarbakir, Erzurum, Harput, Bitlis, Muş, Çapakçur, Genç, Hınıs, Kiği, Ergani, Siverek, Çemişgezek, Çermik, Eğil ve Hazzo gibi yerleşim birimlerinden birçok yönüyle bahsedilmektedir. Kâtip Çelebi, bahse konu yerleşim birimlerindeki Müslüman ahalinin ekseriyetle Kürt olduğunu ve mezkûr bölgelerde “bazı Kürt aşiretlerinin ikamet ettiği”ni kaydeder. Mesela Kâtip Çelebi, Zazaların yoğun olarak yaşadığı Çemişgezek’in eskiden büyük bir vilayet ve Kürdistan’ın ondan ibaret olduğunu; Kiği ve Hınıs halkının Kürt olduğunu ve Besyan Aşireti’ne mensup olduklarını söyler. Kâtip Çelebi, Çemişgezek ile ilgili ise Osmanlı hâkimiyetinden önce Çemişgezek’in

DOSYA: ZAZALAR

Kürdistan'a merkezlik yaptığını, emirliğin otuz iki kale ve on beş nahiyeden müteşekkil olduğunu ve geniş bir coğrafyayı kapsadığını belirtmektedir. Son olarak Kâtip Çelebi, eserinin muhtelif yerlerinde Diyarbekir eyaletinde Arapça, Türkçe, Farsça, Kürtçe ve Ermenice dillerinin konuşulduğu bilgisini aktarmaktadır.¹²

Kâtip Çelebi, eserinde İran'da meskûn Dünbülî Aşireti'nden de söz etmekte ve Sökmânabad'a iskân edilen Dünbülî Aşireti'nin Yezidi olduğunu; sonradan bazılarının İslam dinine girdiğini kaydetmektedir. Çelebi, Hoy, Kotur Deresi ve Nahçıvan'a bağlı olan Ovacık, Dere-i Elkis ve Şerur Emirliği'nin Dünbülî Aşireti'ne bağlı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Çelebi, IV. Murat'ın 1635 yılında gerçekleştirdiği Revan Seferi bahsinde Dünbülî Aşireti'nden bahsetmektedir. Kâtip Çelebi, IV. Murat'ın Revan'ı alıp Tebriz'e vardığında Aras Nehri kenarında konakladığını ve bu esnada Dünbülî Aşireti'nden 500 kadar hanenin sultana müracaat ederek yurt talep ettiklerini kaydeder. Dünbülî Aşireti'nin bu talebi üzerine IV. Murat, Dünbülîlerin Erzincan ve Tercan kazalarına yerleştirilmesi için emir verir ve böylece Dünbülîler söz konusu bölgeye yerleştirilir.¹³

Zazaların yoğun olarak yaşadığı coğrafya ve dolayısıyla Zazalarla ilgili detaylı bilgilere geç Osmanlı döneminde, yani 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yayımlanmış umumi coğrafya eserlerinde ve coğrafya ders kitaplarında tesadüf etmekteyiz. Bu kısımda, bahse konu kitaplarda

Zazalar ve Zaza coğrafyası ile ilgili olan bilgiler paylaşılacaktır. Zazaların yaşadığı vilayetler hakkında bilgi veren ilk eser, Mustafa Hami Paşa tarafından telif edilen *Zübdet'ül-Ulum* isimli eserdir. Kitabın coğrafya bölümünde Asya-yı Osmani bölgesi Anadolu, Arabistan ve Irak-ı Arap şeklinde üç kısımda tasnif edilmiş ve bahse konu coğrafyalarda yer alan vilayetlere ilişkin bilgiler aktarılmıştır. Mesela Zazaların yoğun olduğu Diyarbekir Vilayetine dair şu bilgiler verilmiştir: "Diyarbekir Vilayetin merkezini Diyarbekir olup Erzurum'un 65 saat güneyinde ve Dicle suyu üzerinde kuruludur. Etrafı bir sur ile çevrilidir. Mardin ve İstanbul isimleriyle iki adet kapısı vardır. Sakinlerinin lisanı Kürtçe ve mezhepleri de çoğunlukla Şafii'dir. Diğer şehirlerinden biri Harput olup bu da Diyarbekir'in yirmi dört saat mesafedeki kuzeybatısında yer alan yüksek bir mevkidir."¹⁴

Ahmed Hamdi Şirvani tarafından kaleme alınan *Usul-ı Coğrafya-yı Kebir* adlı eserde "Devlet-i Aliyye Mülkünden Kürdistan ile Cezire Memleketlerinin Matematiksel Konumu ile Tabii, Siyasi, Dini, Ahlaki ve Tarihi Hususları" hakkında teferruatlı malumat bulunmaktadır. Kitapta Zazaların yaşadığı yerlerin Kürdistan olarak adlandırıldığı ve Kürdistan ile Ermenistan bölgesinde yer alan vilayetlerde İslam, Kürt, Türkmen, Ermeni ve Rumların yaşadığı kaydı yer almaktadır. Mesela Zazaların bilhassa Mutki kazasında yoğunluk gösterdiği Bitlis için şu bilgiler yer almaktadır: "Kürdistan bölgesinden olup Erzurum vilaye-

tine mevkice münasebetinden dolayı ilhak olunan beldelerden biri Van Gölü'nün yirmi mil batı mesafesindeki Bitlis'tir. Bitlis kadim zamanlarda Kürt emirlerinin merkezi olup ahalisinin yarısı Müslüman diğer yarısı da Ermeni olmak üzere yaklaşık on iki bin nüfustan oluşmaktadır." Kürdistan ve Cezire memleketlerinde yaşayan insanlar ve konuştukları dil hakkında şu bilgiler aktarılmaktadır: "Kürdistan ile Cezire'de sakin ahalisi cesur, muharip, zeki ve kanaatkârdır. Lakin medeni terbiyeleri noksandır. Lisanları Kürdistan'da Farsî lügatine yakın Kürt lisanı demekle maruf lisanıdır. Cezire'de Arap lisanıdır. Bunların çoğu Türkçe de bilirler"¹⁵

Enderuni Hafız Abdullatif Efen-di tarafından kaleme alınan *Zübdet'ül-Coğrafya* isimli eserde Zazaların yoğun olduğu Diyarbekir ve Erzurum vilayeti hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

"Diyarbekir Vilayeti: Anadolu-i Şahane'de dâhil olan vilayetlerden yedincisi Diyarbekir Vilayeti olup kuzeyde Erzurum, doğuda Acem, güneyde Irak ve batıda da Halep ve Sivas Vilayetleriyle çevrilidir. Buraya Kürdistan denilir ki vilayet merkezi Dicle kenarında kurulu olan Diyarbekir şehridir. Mamüretülaziz [Elazığ] veya diğer adıyla Harput ile Mardin, Siirt sancakları vilayete bağlı olup ahalisi Müslüman ve çoğu Şafii ve lisanları da Acem'den galat olarak Kürd vesaire lisanlardır. Erzurum Vilayeti: Kars, Çıldır, Muş, Bayezid, Erzincan, Van sancakları buraya bağlıdır. Ahalisi Türk, Kürt ve Gürcülerden oluşur. Ayrıca Ermeni

DOSYA: ZAZALAR

Katolikler ve cüzi miktarda Rum ve Protestan da vardır.”¹⁶

Ahmed Rifat Efendi tarafından 1881’de kaleme alınan *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafyeye* isimli kitapta Zazaların yaşadığı Diyarbekir, Bitlis, Harput gibi şehirlerin ahalisinin Kürd, Türk/Osmanlı, Arab, Ermeni ve Yahudi’den müteşekkil olduğu kaydı yer almaktadır.¹⁷ Yine, Hüseyin Hüsni’nün 1882’de telif ettiği *İcmal-i Coğrafya (Malumat-ı Umumiye)* isimli eserde Kürdistan kıtasının Erzurum, Van, Bitlis, Dersim, Mamuretülaziz, Diyarbekir, Musul ve Hakkâri olmak üzere sekiz vilayetten oluştuğu kaydı yer almaktadır. Kitapta Zazaların yoğun bir biçimde yaşadığı Dersim vilayeti hakkında bilgi verilirken şöyle denmektedir: “Dördüncüsü Dersim vilayetidir ki burası Kürtler tarafından meskûn, küçük bir vilayet olup merkezi Hozat kasabasıdır ve Mazgird mevkii meşhur yeridir.”¹⁸ Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Ahmed Hamdi tarafından kaleme alınan *Usul-ı Coğrafya-yı Sagir* isimli coğrafya kitabında Zazaların büyük bir nüfusa sahip olduğu Diyarbekir, Erzurum, Bitlis, Mamuretülaziz ve Dersim hakkında teferruatlı bilgi bulunmaktadır. Kitapta Dersim Vilayeti ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

“Dersim Vilayeti: Doğudan ve kuzeyden Erzurum Vilayeti ve güneyden ve batıdan da Mamuretülaziz Vilayet hududuyla çevrilidir. Dersim ve Mazgirt isimli sancaklardan ibaret Kürdistan diyarında ehemmiyetli mevkiine nazaran yeni teşkil olunmuştur. İdare merkezi 15.000 kadar nüfusa sahip olan Hozat kasabasıdır. Tarım ha-

sılatı çeşitli hububatlardan ve sanayi hasılatı da kilim ve seccade üretiminden ibarettir”¹⁹

Ali Saib tarafından 1886’da telif edilen *Coğrafyayı Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniye* isimli kitapta da konu hakkında aydınlatıcı malumat bulunmaktadır. Kitapta, Kürdistan bölümünde Diyarbekir vilayeti hakkında bilgi aktarılırken şu bilgiye yer verilmektedir: “Şehrin ahali resmi lisan olarak Osmanlıca konuşur. Karışımlar yoluyla ekseriyeti Kürt, bazıları Arap lisanelerine dahi aşınadır. (...) Şehrin haricinde bulunan ahali umumen Kürt ve Araplaşmış aşiretlerdir.” Ergani Sancağı ile ilgili ise kitapta şu bilgiler yer almaktadır: “Sancağa bağlı bütün kasabalar halkı Türkçe konuşur. Köylerde bulunanlar Kürtçe-Zazaca konuşurlar ve ekserisi Türkçe de bilirler.” Ali Saib, “Kürdistan’ın bir parçası olan Dersim” hakkında şunları söyler: “Dersim Vilayeti: Kürdistan’ın bir bölgesinden ibaret olup kuzey ve doğu tarafları Erzurum vilayeti, güney ve batı tarafları Diyarbekir ve Mamuretülaziz vilayetleriyle çevrilidir. Vilayet ahali çoğunlukla Kürt taifesinden ibarettir.” Yine, Hozat hakkında bilgi verirken “Hozat vilayeti ahali umumen Kürt taifesinden ibarettir” şeklinde bir cümle kullanmaktadır. Müellif, ilerleyen sayfalarda Kürtler hakkında bilgi verirken, Kürt ahalinin çoğunun dindar Müslüman olup “Kürt ve Zaza olmak üzere” iki gruba ayrıldığını söyler. Akabinde şöyle der: “Zazaların lisanı dahi Kürtçe ise ekseri lügatte ihtilaf eder. Zaza lisanı, lisan-ı Farişi’den galattır [bozmadır]. Şu kadar ki

birçok garip lugatlarla mahlût [karışım] olmuştur.” Bu alıntılardan da anlaşılacağı üzere Ali Saib, Zazaları Kürtler içerisinde bir grup olarak değerlendirmekte; aynı zamanda Kürt ismini Kurmanc anlamında kullanmaktadır. Zazacanın, Kürtçe bir lisan olduğunu ifade eden müellif, hemen akabinde Zazacanın, “Farsçadan bozma” olduğunu söylemekten de imtina etmez. Ali Saib, Zazacanın bilhassa sözcük olarak farklı olduğunu da sözlerine ekler.²⁰

Ahmed Cemal tarafından telif edilen ve 1895’te basılan *Coğrafya-yı Osmani* isimli eserde Kürdistan’ın Anadolu’nun doğusunda yer aldığı ve Acemistan sınırına kadar yayıldığı belirtilmektedir. Söz konusu kitapta, Kürdistan kıtasının Erzurum, Mamuretü’l-Aziz, Diyarbekir, Bitlis, Van, Musul ve Zor sancaklarından oluştuğu ve Diyarbekir ahalesinin Türkçe konuştukları, Kürtçe ve Arapça bildikleri kaydı yer almaktadır. Ayrıca kitapta, Diyarbekir şehrinin dışında yaşayan ahalinin “tamamının Kürd” olduğu ifade edilmektedir.²¹

Kolağası Ali Cevad tarafından 1895’te yayımlanan *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı* isimli dört ciltlik kitapta Zazaların yoğun yaşadığı Erzurum, Mamuretülaziz, Diyarbekir ve Bitlis vilayetlerinin etnik haritası ve konuşulan diller hakkında muhtasar bilgi bulunmaktadır. Bu minvalde, Kürdistan’da yer alan Bitlis Vilayetinde nüfusun çoğunluğunun Kürtlerden; Ergani Madeni Kazasında nüfusun büyük çoğunluğunun İslam ve Kürtlerden; Diyarbekir Vilayetinin Ergani Madeni Sancağına

و مستر به طاقه‌های گرم و سخاوت مشهور اولوب مسافروں حقتده ایدر که کلمه خدمت و اکرام خاندانقلربی انبات ایدر مدار معیشتلربنک قصابیدن ناشی کسانکار اولدقلربدن غدالری مویشلربنک سود و پوغردن و کیکلری ایسه ییز و عیادن عارقدن مهمانوارقلری حفته ما کولات قیسه دن برشی ندرک ایدر ایله آنکه مسافر و غریبی اطعام ایدر اکثریا مسافرلربنه قیون و کبی قربان اچک تارلر بدر لاکن کردرده اتلاق بولویوب ارارنده بالما قساقی واقع اولور هرری حد داننده نجاشته کوهنرک یکدیگریته سرروز اچرار اقاقرقلربنک سببی نرجمده شویبه اوقوق امرای اکرادک سرآمدن اوز شان نام ذات بخت سیننه نیویبی استیبار ایلدکه بمدوز نام کرد ایله رفته عریسه و هدیه جاب عالی رسالتناهی به تقدیم ایدر بهوز خصوص و اداب ایله داخل حضور و منظور حجاب شکرری اولدقلربه حویبه مرقوم کره المنظر و عجیب الهیکل اولدقلربدن اسلندن سور کلتی و کرد طاقه‌ستدن اولدقلری بیان ایدوب رسالتناهی صلواتالله علیه اقتدر (اللهم لا تخلمهم علی الاطلاق لان احقاقهم حسب الطریق العالم) بیورمشدر . اکرادک اکثریسی اهل سنت و جماعت ایدر بالکر براری دولت امویه زمانده کلام طرفلری کتیش و توردن هررب بر مذهب اخشیله عودلرند مذهبیلرندن برقتی نکول ایدرک برقتی حالا آنکه قانشدر بوتره بددی دیلور مذهبیلری شیخ عدی به نسبت ایدرلر عدی طرفلرندن بدلرند بر کتاب دخی وار ایش حالبوکه شیخ متار الیه او کتاب مندرجاندن و بدیلرک

کندو حقتده که قوه‌ستدن بریدر خلاصه مذهبیلری ال عیابه بعضی وعداوت اچک و شیطانه برشتن لشکر قعود بالله بوقصدن بر ایزده مسکون اهالی یک جزیلدر بولرودن موصل ولاشده سخار قضاوته خیلو اهالی واردر اکراددن بر قوم دخی واردرکه ولاشده اوده یک آز اولوب رجاج فریده ساکن اولورلر حکومت صفویه تک بر اقدینی مذهبه یقین بر یوله صابشدردر آنلره ترکان دینور قصور اهالی کرده مسلم و متدن اولوب کرد وازا ناملرله ایکی فرقبی شاملدر زازا لسانی لسانی دخی کردی ایسه اکثر لغتده اختلاق ایدر زازا لسانی لسان قاریدن غلطدر شوقدرکه بر جوق غریب لغتله تخیط اولمشدر کردلرک نجاشتدن محت ایشیک دستم زال بهرام جویین جمکین و طاق شیرین اولان هرهاد بولرودلر و علم دیات مساحی اولدقلربی سولتشدک نیجه اچره اصحاب نایب و قوه لولهرق ناملری دیار بکره نسبت اولانان شما و قها بوقومنددر دولت علیه و وزارت نصیلرینه بوقومدن نائل اولمشلری صابیلوردرکه بر طاقک سیف و سنان ایله انبات خدمت و عیودیت ایدن خدمات فداکارانه می و برضقت ایسه فصل و کالی تصدیق ایشدرن آاز مقبوله هنرورانه می سبب اولمشدر .

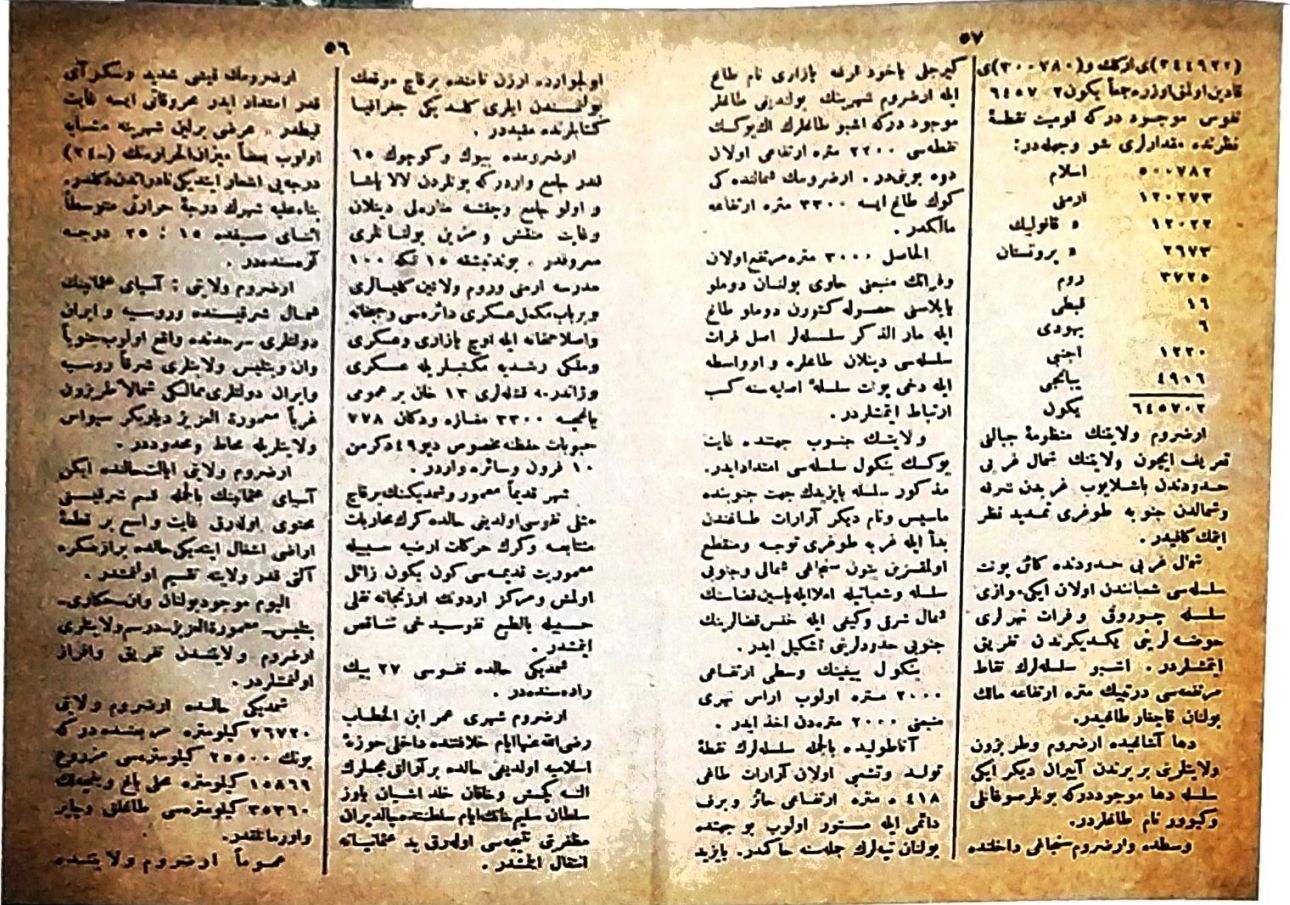
bağlı Palu'nun sakinlerinin Kürt ve Türklerden meydana geldiği kaydı yer almaktadır. Diyarbekir Vilayetinde ahalinin Türkçenin yanı sıra Arap, Ermeni, Süryani, Zaza lisanları da konuştuğu belirtilmektedir. Mamüretülaziz Vilayetinin Harput Sancağına bağlı bir kaza olan Ağın içinse "ahalisi göçebe Kürt aşiretleridir" ifadeleri yer almaktadır. Zazaların yoğun olduğu Dersim içinse "Mamüretülaziz vilayetinin bir sancağıdır. Kürtler dağlarda zor şartlar altında yaşarlar. Kürt kadınları güzel kilim imal ederler. Ahalisi bedevi ve gayri meskûn olduğundan nüfus miktarları hakkında net bir rakam söylemek zordur" denilmektedir. Son olarak, Bitlis Vilayetinin Genç Sancağına

Ali Saib, *Coğrafyayı Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, s. 362-363.

bağlı Zıkte Nahiyesinin nüfusunun yedi-sekiz bin kişi olduğu ve çoğunun Kürtlerden oluştuğu belirtilmektedir.²²

Zaza coğrafyası hakkında oldukça teferruatlı bilgi ihtiva eden coğrafya kitaplarından biri de Şemseddin Sami tarafından lügat/kamus tarzında kaleme alınan *Kamus'ul- Alam* isimli eserdir. Bahse konu eserinde, Zazaların yoğun olarak yaşadığı Çapakçur [Bingöl], Genç, Kiği, Bitlis, Dersim, Diyarbekir, Erzurum, Mamuretülaziz, Sivas, Maden, Siverek ve Hısın-ı Man-

sur [Adıyaman] gibi yerler hakkında çeşitli bilgiler veren müellif Zazalardan Kürt olarak bahsetmektedir.²³ Şemseddin Sami'nin Zazaların yoğun olarak yaşadığı birkaç yerleşim birimi hakkında yazdıklarına burada yer vermenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Şemseddin Sami, Erzurum Vilayetindeki etnik gruplarla ilgili olarak şu bilgileri paylaşır: "Ahalinin beşte dördü Türk, Türkmen ve Kürt olarak İslam, kalanları da Ermeni, Nesturi ve sair gayrimüslim kavimlerdir."²⁴ Şemseddin Sami²⁵, Bitlis Vilayeti hakkında bilgi verirken vilayetin Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancaklarından oluştuğunu ve nüfusunun Kürt ve Ermenilerden mürekkep olduğunu şu söz-

lerle belirtir: "Bitlis: Kürdistan'da bir şehirdir. Şehir ahalisinin dörtte üçü Kürt'tür. Ortaçağ döneminde hayli bir vakit bir küçük Kürt hükümetinin merkezi olmuştur. (...) Bitlis Vilayetinin nüfusu 400.000 kişi olup büyük kısmı Kürtlerden oluşmaktadır." Sami, Diyarbakir vilayetinde ise Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Ermeni, Keldani, Süryani, Katolik, Protestan, İsraili, Yezidi, Çingene ve Kızılbaşların meskûn olduğunu ve vilayette Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşulduğunu ifade eder.²⁶ Sami, Dersim maddesinde sancağın nüfusu hakkında şunları söylemektedir: "Ahali 63.430 kişiden ibaret olup, 43.260'ı Türk, 12.000'i Kürd ki cem'an 55.260'ı İslam ve 8.170'i Ermeni olarak, Ermenilerin 610'u Protestan'dır."²⁷ Şemseddin Sami, günümüzde Dersim'in bir ilçesi olan ve önemli Zaza yerleşim yerlerinden olan

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyeh'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Cilt 1, s. 56, 57.

Ovacık ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Mamuretülaziz vilayetinin Dersim sancağında bir kaza olup, (...) nüfusu 14.000 kadardır. Bunun yalnız dört bin kadari Ermeni, geriye kalanları Müslüman ve ekserisi Kürt'tür."²⁸ Şemseddin Sami, Zazaların yoğun olduğu Mamuretülaziz vilayetinin nüfusunun Türk, Kürt, Ermeni ve Rumlardan oluştuğunu belirtir (1996: VI: 4332-4333). Sami, Hısn-ı Mansur [Adıyaman] kazasının Mamuretülaziz vilayetinin Malatya sancağına bağlı olduğunu ve nüfusunun 25.000 civarında olup 1.255'inin Hıristiyan geriye kalan halkın tamamının Kürt olduğunu aktarır.²⁹ Şemseddin Sami, günümüzde Ela-

ziğ'a bağlı olan ve Zazaların önemli yerleşim birimlerinden olan Palu'nun nüfusunun takriben 35.000 civarında olduğunu, büyük kısmının Müslüman Türk ve Kürtlerden oluştuğunu, geriye kalanların da Ermeni olduğunu kaydeder.³⁰ Şemseddin Sami, Diyarbakir vilayetinde bağlı olan ve Zazaların yoğun bir nüfusa sahip olduğu Siverek kazasının nüfusu hakkında şu bilgileri vermektedir: "Nüfusu 38.730 kişiden ibaret olup, 25.558'i Türk, Kürt, Çerkez ve Arap olarak Müslüman, 922'si Yezidi, 7.250'si Ermeni, Ermeni Katolik'i ve Protestan'ı, 1000'i de Yakubi Süryani'dir."³¹ Müellif, Muş'un nüfusu hakkında şu bilgileri vermektedir: Kazanın 27.000 nüfusu mevcut olup, 15.000 Müslüman Kürt, geriye kalanı ise Ermeni'dir. Muş sancağının nüfusu ise 123.459 olup 66.752'si Türk ve Kürtlerden oluşan Müslü-

man, 55.365'i Ermeni, 970'i Yezidi, 372'si de Çingene'dir.³² Şemseddin Sami, bugünkü Bingöl il sınırları içerisinde yer alan Genç Kazası hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kürdistan'da Bitlis vilayetinde ve Bitlis'in 115 kilometre kuzeybatısında, Murat çayına bağlı olan ve aynı adı taşıyan bir çayın üzerinde sancak merkezi bir köy olup, (...) Gonik, Zikte ve Peçar nahiyeleriyle birlikte 219 köyden oluşup, nüfusu 26.397 kişidir. Bunların 7.930 Ermeni, geriye kalanları da tümüyle Müslüman ve Kürttür."³³

Müellif, Bitlis vilayetinin dört sancağından biri olan Genç Sancağının nüfusu hakkında şu bilgileri vermektedir: "Bitlis vilayetini oluşturan dört sancaktan biri ve en batıda olanı olup, (...) merkezi Genc köyüdür. Genç, Çapakçur ve Kulp adlarıyla üç kaza ve bunlara bağlı beş nahiyeye 423 köyü kapsar. Nüfusu 66.197 olup, 12.964'ü Ermeni, 836'sı Yezidi, geriye kalanları da tümüyle Müslüman ve Kürt'tür."³⁴ Son bir örnek olarak Şemseddin Sami, bugünkü Bingöl vilayetinin Genç ilçesi sınırları içerisinde yer alan Zikte nahiyesinin nüfusu ile ilgili olarak nahiyenin kırk beş köyden oluştuğunu, nüfusunun Kürt ve Ermenilerden müteşekkil olduğunu kaydetmektedir.³⁵

1900'lü yılların başında telif edilen coğrafya kitaplarında da Zazalar ve Zaza coğrafyası hakkında muhtasar da olsa çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Abdurrahman Efendi'nin tarihsiz *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası* isimli eserinde bir Zaza vilayeti olan Dersim için "Dersim sancağı Kürt aşiretleri ile meskündür" denilmektedir. Yine, Abdurrahman Şeref'in 1905 tarihli *Coğrafyayı Umumi* eserinin birinci cildinde "Dersim, dağlık bir bölge olup Kürt kabileler meskündür" ifadesi yer almaktadır.³⁶ Son olarak, Münir Bey tarafından hazırlanan *Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*

ملک حجاب جرابلسی تصانیف نامی قاضی
دیرین صاری مؤسسه لیکت سود و بوردین
ایکری ایله زو جلدین میندر . مهمان اوللاری
جه با کرات جیبین رخی نمارک ابدی بیلسلر
تج سار و صیان اطعم ایدر اکثری مسافرت
وین کی نریق ایست حدنریدر . لکن کردله
تورولوب اکثری حاق اوزره بولور . کردله
رقت (زازا) نامی وریلوب بوتلرک کرجه نعلات
و حجاب اسماً یازنده فرق و تفاوت یوق ایسده
نایله من مرتبه بیایکوری و زازا اسانتت قوسیه
نایق اولور .
اکرله اکثری اهل سنت و جاضنریدر . اکثر
رئی دول لویه زمانه شام طرفت کیش
بازین غرب ر منعب اشقیه عودت ایدرک
حانریدر بر طایفه حالا بومعج ساق بوتلدرک
وتره بزده نیلوب اکثری موسل و لایقند (سنجار)
مرفرله سا کدرلر .
تتو ولایت ناریلریزده دایر ریه نایله سروف
ووب (آمد) دیزان دایر بکر شهره (مایقونین)
دا (بیوان) (ساق) و اخود (لیجه) (حکیف)
(عیین) (دایرا) ادر اکی نیر زاندر .
دایر کیشریک تارج یا و سورت انسا ووجه
نسبت دایر وولایت مختلفه موجود ایسده اهی شهر
س کوزک الیم قزم و موجود اولان سووی شرق
دایر ایلور زاندر و وک نسطینک اول (قوسطلی)

Behram Münir,
*Vatan-ı Mukaddes
Yahud Memalik-i
Osmaniye Coğrafyası*,
s. 117

isimli kitapta Kürdistan coğrafyası, ahalisi ve lisanları hakkında çok teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Kitapta Diyarbekir Vilayeti hakkında bilgi verilirken Zazalar'dan da bahsedilmekte ve şöyle denilmektedir: "Kürtlerin bir kısmına Zaza adı verilip aralarında adet ve temel ahlakça esasen fark yok ise de dilleri bazı farklılıklar taşımaktadır. Konuştukları Zaza lisanının Farsçaya benzerliği vardır."³⁷

SONUÇ

Toparlayacak olursak, Osmanlı literatüründe başta Osmanlı arşiv belgeleri olmak üzere; salnameler, gazeteler, dergiler;

raporlar, vekayinameler/kronikler, fütühatnameler, sefernameler, menakıbnameler, seyahatnameler, coğrafya, tarih ve hatırat kitapları ile risaleler. Zazaların yaşadıkları coğrafya, nüfus ve demografik yapıları, inançları, tarihi ve dini eserleri, doğal kaynakları ve iktisadi uğraşları hakkında çok teferruatlı bilgiler barındırmaktadır. Yanı sıra aynı kaynaklar, Zazaların yaşadıkları coğrafyalardaki Zaza mîrlikleri hakkında da başka kaynaklarda yer almayan otantik bilgiler aktarmaktadır. Osmanlı'nın tüm birincil kaynakları, Zazalara Kürtlerden bir topluluk olarak yer vermekte ve Zaza mîrliklerini, tıpkı Kurmanc ve Soran mîrlikleri gibi Kürt mîrlikleri içerisinde ele almaktadır. Umumiyetle Kürdistan veyahut Diyarbekir Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Diyarbekir, Siverek, Eğil, Çermik, Genç, Çapakçur, Palu, Dersim ve Mamuretül-Aziz vilayetleri/kazalarında meskûn olan

Zazalar, burada Mirdasi, Süveydi ve Çemişgezek mîrliklerinin ege-menliği altında kalmışlardır. Bahse konu yerleşim birimlerinin bir kısmı da merkezi hükümetin tayin ettiği idareciler tarafından idare edilmiştir.

Elinizdeki ansiklopedik ve muhtasar çalışmadan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı coğrafya kitapları, genel manada Kürtler ve Kürdistan'ın; özel manada ise Zazalar ve Zaza coğrafyasının tarihî coğrafyası hakkında mühim bilgiler barındırmaktadır. Yine, söz konusu eserlerde görüldüğü üzere, Osmanlı coğrafya kitapları, Zazalar ve Zaza coğrafyasına Kürtler ve Kürdistan bölümlerinde, literatürde geçtiği şekliyle "Kürdistan-ı Osmani" başlığı altında yer vermektedir. Açıkçası, Osmanlı coğrafya kitaplarının, diğer Osmanlı literatürü gibi, Zazaları Kürdî bir kavim olarak nitelendirdiği müşahede edilmektedir. Coğrafya ders

kitapları, Zazaların yaşadıkları coğrafya, vilayetler, kazalar, Zaza coğrafyasının iklimi, hudutları, yeryüzü şekilleri, dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, ziraatı, ticareti, yer altı ve yer üstü kaynakları, iktisadi durumu, nüfusu, demografik yapısı, dinleri, mezhepleri ve dilleri gibi konularla ilgili teferruatlı bilgiler aktarmaktadır. Dolayısıyla coğrafya kitaplarının bir taraftan Zaza coğrafyasının salt fiziki yapısı ve özellikleri hakkında bilgi ihtiva ederken; diğer taraftan ise Zazaların yaşadıkları coğrafyanın siyasi, beşerî, iktisadi, istatiskî ve biyocoğrafî yapısı hakkında teferruatlı bilgiler barındırdığı pekâlâ söylenebilir. Son tahlilde, Osmanlı coğrafya kitaplarına dayalı yapılacak daha teferruatlı çalışmaların hem Zazaların tarihi coğrafyasının belirlenmesinde hem de Zazalar hakkında yeni bilgilere ulaşmamızda göz ardı edilemez bir katkı sağlayacağı not edilmelidir. ✓

K A Y N A K Ç A

- Ahmed Cemal (1311). Coğrafya-yı Osmani. İstanbul.
- Ahmed Hamdi Şirvani (1292), Usul-ı Coğrafya-yı Kebir. İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası.
- Ahmed Hamdi (1301). Usul-ı Coğrafya-yı Sagir. Üçüncü Baskı, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Ahmed Rifat (1299). Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye. Cilt 3, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Ali Cevad (1313). Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati. Cilt 1, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.
- ___ (1314). Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati. Cilt 2, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.
- Ali Saib (1304). Coğrafya-yı Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniyye. Birinci Basım, Konstantiniyye: Matbaa-i Ebuziya.
- Aygün, Y. (2023). "Tarih Kitapları", Kürt Tarihinin Kaynakları-4: Osmanlı Matbuatı ve Süreli Yayınlar. (ed. Nurettin Beltekin & Serdar Şengül & Ercan Çağlayan), İstanbul: İBV Yayınları, ss. 17-66.
- Başçı, V. (2019). "Dunbulî Beyliği Tarihi ve Tarihi Kronikleri (XIII-XVIII. YY.)", *Kadim Akademi SBD*. C. 3, S. 2, ss. 63-114.
- Behram Münir (1328). Vatan-ı Mukaddes Yahud Memalik-i Osmaniye Coğrafyası., İstanbul: Mürettebin-i Osmaniye Matbaası.
- Biçer, B. (2019a). Osmanlıların Coğrafya Kitaplarında Kürtler ve Kürdistan. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ___ (2019b). Osmanlı Basımında Kürtler. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ___ (2020). "Osmanlıların Coğrafya Ders Kitaplarında Kürtler ve Kürdistan", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 56-75.
- Bingül, Ş. (2020). "İttihat ve Terakkî Döneminde Diyarbakır'da Yerel Basın: Dicle Gazetesi Örneği (1911-1915)". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 1, 12. Yıl Özel Sayısı, ss. 258-276.
- ___ (2023). "Seyahatname, Seferretname ve Coğrafya Kitapları", Kürt Tarihinin Kaynakları-4: Osmanlı Matbuatı ve Süreli Yayınlar. (ed. Nurettin Beltekin & Serdar Şengül & Ercan Çağlayan), İstanbul: İBV Yayınları, ss. 67-192.
- Çağlayan, E. (2016). Zazalar:

DOSYA: ZAZALAR

- Tarih, Kültür ve Kimlik. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demir, A. (2012). "XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu ve Demografik Yapısı", II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012). İstanbul: Bingöl Üniversitesi Yayınları, ss. 105-145.
- Evlıyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999/2000). Evlıyâ Çelebi Seyahatnâmesi. I-X. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Fâik Reşad. (1309). Muhtasar Osmanlı Tarihi. (Rüşdiye Kısmı). Konstantiniyye. Hafız Abdullatif Efendi (1289). *Zubdetü'l-Coğrafya* İstanbul.
- Hüseyin Hıfzı, (1323). Rehnüma-yı Coğrafya-yı Umumi. İstanbul.
- Hüseyin Hüsnu (1300). İcmâl-ı Coğrafya. İstanbul: Aramyan Matbaası.
- Kâtip Çelebi (2010). Kitâb-ı Cihannüma. (Osmanlıca Tıpkı Basım), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları.
- Koç, Y. (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürt Kimliği (1900-1920). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Mustafa Hami Paşa (1287). Zübde'ül-Ulum. İstanbul.
- Şemseddin Sami (1996). Kamus'ul-Alam. (Tıpkı Basım), Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Yıldırım, K. (2015). Kürt Tarihi ve Coğrafyası-1 Rojava. İstanbul: Şemal Yayınları.

D İ P N O T L A R

- 1 Bu yazı, "Osmanlı Coğrafya Kitaplarında Zazalar ve Zaza Coğrafyası", *Nûbihar Akademi*, Cilt: 5, Sayı: 19, Haziran 2023, s. 71-93'te yayımlanan yazının kısaltılmış halidir.
- 2 Demir, 2012, s. 116-117.
- 3 Çağlayan, 2016, s. 63-82.
- 4 Bu minvalde, Osmanlı klasik döneminde telif edilen *Âşıkpaşazade Derviş Ahmed'in Âşıkpaşazade Tarihi*, Mehmed Neşri'nin *Kitâb-ı Cihan-nümâ'sı*, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Keşfi Mehmed Çelebi'nin *Selimname'si*, Hoca Sadeddin'in *Tâcü't-Tevârih*, Şükrî-i Bitlîsî'nin *Selimnâme'si*, Lütfi Paşa'nın *Tevârih-i Âl-i Osmân'ı*, Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Kühû'l-Ahbâr'ı*, Peçevî İbrahim Efendi'nin *Tarih-i Peçevî'si*, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke'si*, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi'nin *Solakzâde Tarihi*, Mustafa Naimâ Efendi'nin *Tarih-i Naimâ'sı*, Şânîzâde Mehmed Atâ'ullah Efendi'nin *Şânîzâde Târîhi*, Aziz Efendi'nin *Kânûn-Nâme-i Sultânî Li-Azîz Efendi*, Mehmed Hurşid Efendi'nin *Seyahatnâme-i Hudûd* gibi çok sayıda eserde Kürdistan Eyaleti ve Kürt mirleri bahsinde Zaza ismi kullanılmaksızın Dersim ve Çapakçur'daki Kızılbaşlar ile diğer bölgedeki Sünni Zazalar (coğrafya, mirler, mirlerin Osmanlı'ya bağlanması, Osmanlı-İran savaşlarındaki rolleri, iskân, bölgedeki mezhepler, aşiretler, askeri kuvvetler, ulema, vb. konular) hakkında dağınık bilgiler bulunmaktadır. Sözü edilen kaynakların tamamında Zazaların yaşadıkları coğrafya Kürdistan Eyaleti içerisinde zikredilmiş ve Osmanlı idari sistemindeki Zaza mirleri de Kürt mirleri içerisinde ele alınmıştır. Aygün, 2023, s. 17-66.
- 5 Bu bağlamda, Osmanlı toplumunda Kürt basın tarihinde önemli yere sahip olan ve ekseriyetle Türkçe ve Kürtçe yayımlanan *Kürdistan* (1898), *Kürt Teavün ve Terakki* (1908), *Şark ve Kürdistan* (1908), *Kürdistan* (1908), *Peyman* (1909), *Amidi Sevda* (1909), *Yekbûn* (1913), *Jin* (1918), *Gazi* (1918) ve *Bangi Kurdistan* (1922) isimli gazeteler ile *Rojî Kurd* (1913), *Hetawî Kurd* (1913), *Yekbûn* (1913), *Bangî Kurd* (1914), *Kurdistan* (1914) ve *Jîn* (1918) isimli dergilerde Zazalar ve Zazacanın, tamamen Kürtler ve Kürtçenin içerisinde değerlendirildiğini kaydetmek gerekir. Aynı şekilde sözü edilen gazete ve dergilerde yazı yazar az sayıda Zaza aydın ve aktivistin de kendisini Kürt hareketi içerisinde konumlandığı ve mezkûr süreli yayınlarda kültürel ve entelektüel çalışmalara katkı sağladığı müşahede edilmektedir. Hiç kuşkusuz, geç Osmanlı döneminde yayımlanan gazete ve dergilerde aktif olarak yazı yazarlık yapan ve Kürt düşün dünyasının önde gelen isimlerinden kabul edilen Liceli Ehmed Ramîz Kürdîzade ile Mutkili Xelîl Xeyalî, dönemin en ünlü Zaza aydınları arasında yer almaktadır. Hem Kürdîzade hem de Xeyalî, dönemin gazete ve dergilerinde yazılar yazarak Kürt düşünce dünyasına katkı yapmaktaydı. (Biçer, 2009b; Koç, 2021). Diyarbakir yerel basınında Zazaca ve Zazadeler için ayrıca bkz. Bingöl, 2020, s. 261, 265.
- 6 Demir, 2012, s. 105-145.
- 7 Yıldırım, 2015, s. 58-68.
- 8 Hüseyin Hıfzı, 1323, s. 123.
- 9 Fâik Reşad, 1309.
- 10 Evliya Çelebi, 1999/2000.
- 11 Ayrıntı için bkz. Çağlayan, 2016, s. 67-69.
- 12 Kâtip Çelebi, 2010.
- 13 A.g.e..
- 14 Mustafa Hami Paşa, 1287, s. 48.
- 15 Ahmed Hamdi Şirvani, 1292, s. 341, 349.
- 16 Hafız Abdullatif Efendi, 1289, s. 85.
- 17 Ahmed Rifat, 1299, s. 62, 257-258.
- 18 Hüseyin Hüsnu, 1300, s. 161-162.
- 19 Ahmed Hamdi, 1301, s. 148.
- 20 Ali Saib, 1304, s. 342-363; 375-376. Zazaların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde "Zaza lisanı", "Kürdçeden muharref Zaza lisanı" ve "Farsçadan muharref Zaza lisanı" konuştuklarına dair kayıtlar Bitlis ve Diyarbakir Vilayet Salnamelerinde de yer almaktadır (bkz. Çağlayan, 2016: 75-77).
- 21 Ahmed Cemal, 1311, s. 92, 144-145.
- 22 Ali Cevad, 1313, s. 56 vd; 1314: 390-391.
- 23 Şemseddin Sami, 1996.
- 24 (1996: II: 832)
- 25 (1996: II: 1239-1240)
- 26 (1996: III: 2202-2203, 2207)
- 27 (1996: III: 2131-2132)
- 28 (1996: II: 1108)
- 29 (1996: III: 1962)
- 30 (1996: II: 1477).
- 31 (1996: IV: 2800)
- 32 (1996: VI: 4478-4480)
- 33 (1996: V: 3894).
- 34 (1996: V: 3894-3895).
- 35 (1996: IV, 2416).
- 36 Biçer, 2019a, s. 83.
- 37 Behram Münir, 1328, s. 114-117.

KARACADAĞ ETEKLERİNDE BİR DIMİLİ [ZAZA] AŞİRETİ: MEHELİLER

PINAR YILDIZ

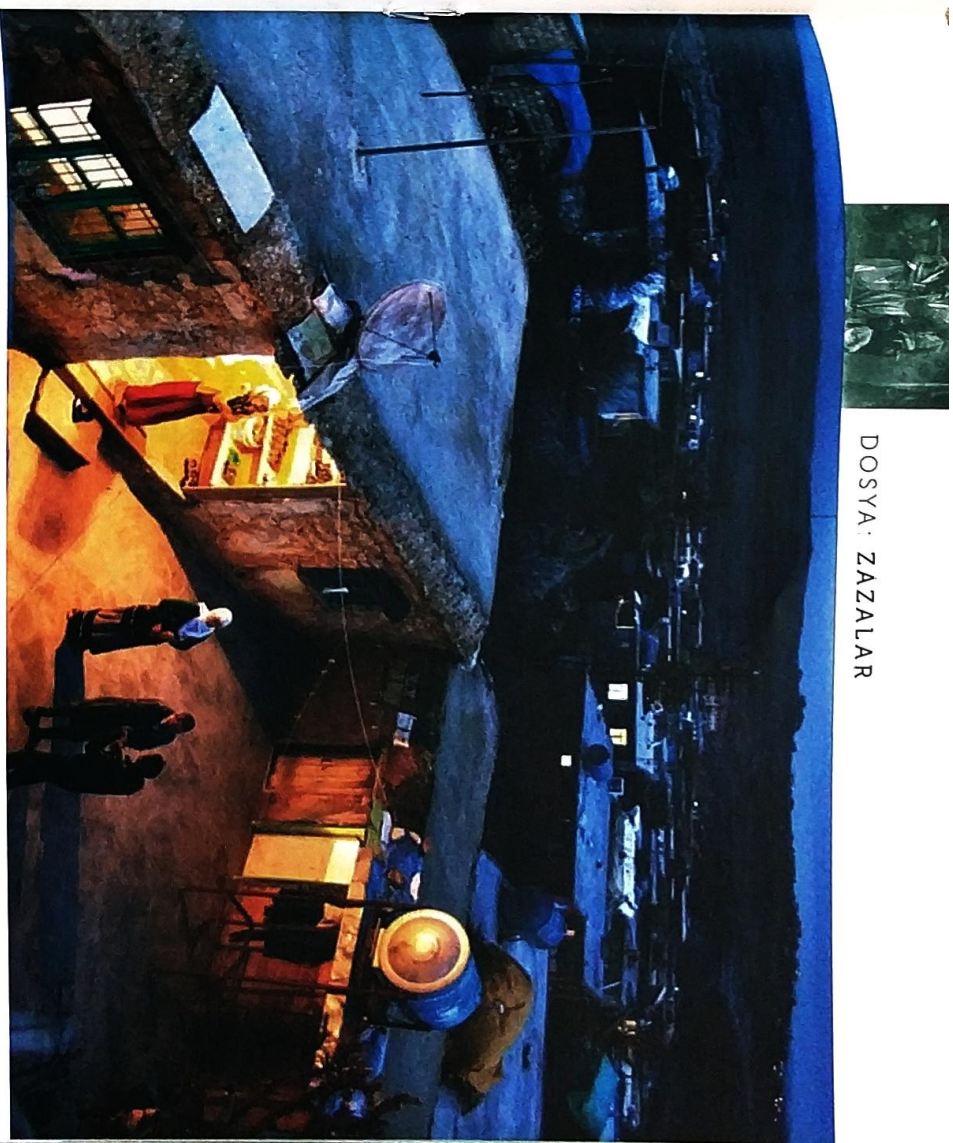
Bu kısa yazıda Diyarbakır'ın Çınar ve Bağlar ilçeleri ile Martın Derik ilçesinin idari sınırları içerisinde bulunan Karacadağ'daki bazı Dimilî köyleri de yer alan ve Karacadağ etekleri boyunca uzanan bölgede yaşayan Dimilî Mehelî Aşireti hakkında yazılı kaynaklarda geçen bilgiler paylaşılacak ve kritize edilecektir. Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Dimilîlerin köyleri arasında Karacadağ eteklerinden başlayıp Urfa sınırına kadar devam etmektedir. Fakat burada bulunmayan köylere köyleri sorulduğunda onlar "Biz Çınarıyız" demek yerine, genellikle "Biz Karacadağıyız, köyümüz Karacadağ'ın eteklerindedir" derler. Martın Derik ilçesine bağlı Dimilî köyleri ise yine Karacadağ

eteklerinden Viranşehir ve Çınar sınırına kadar erişirler. Bu köylerden bulunmayan köylüler de genellikle "Biz Karacadağıyız" derler. Karacadağ'daki bazı Dimilî köyleri de resmîyette Diyarbakır'ın Bağlar ilçesine bağlıdır.

Karacadağ Dimilîleri ya da başka bir deyişle Çınar, Derik ve Bağlar ilçelerine bağlı Dimilîler aşiret yapısı özelliği gösterirler ve bu Dimilîlerin aşiretleri *Mehelî*, *Meheliyan* ya da *Me'le'* olarak adlandırılır. Bu isimlendirmeler sadece onların aşiretlerinin adı değildir, meskin oldukları bölgenin de adıdır. Günümüzde altı köle ayrılmış bir şekilde mevcudiyetini koruyan ve kendi içlerinde farklı siyasi görüşlere ve terçihlere sahip Mehelî Aşireti'nin kolları zaman zaman aşiretin kendi iç do-

kusunadaki kavga ve kan davalarına rağmen dışarıdan gelen herhangi bir saldırı karşısında, aşiretlerine güçlü bir aidiyet hissi ve bağlılıkla birlikte hareket ederler.

Mehelî Aşireti için yaptığımız saha çalışmalarında edindiğimiz bilgilerden anladığımız kadıyla aşiret mensupları için "kan bağı" ve "ortak bir alaya dayanma" ilkeri aşiret yapısı içerisinde başat özelliklerdir. Aşiret bugün altı köle ayrılmış olsa da aşiret mensupları türdeşliklerine inanırlar, bu altı köle sütaie niteliği taşıyanlardır ki Mehelîler yerel söyleyişle bunları 'bawe/hab' (baba) olarak tanımlarlar ve her 'bawe' konuldukları zaman zaman aşiretin kendisi için do-

DOSYA · ZAZALAR

'segmenter sistemdeki ana dallara denk gelmektedir ve bu dallar bu bawe'ler üzerinden adlandırılmak-

Eğil
Fotoğraf: Nevzat Çağlayan

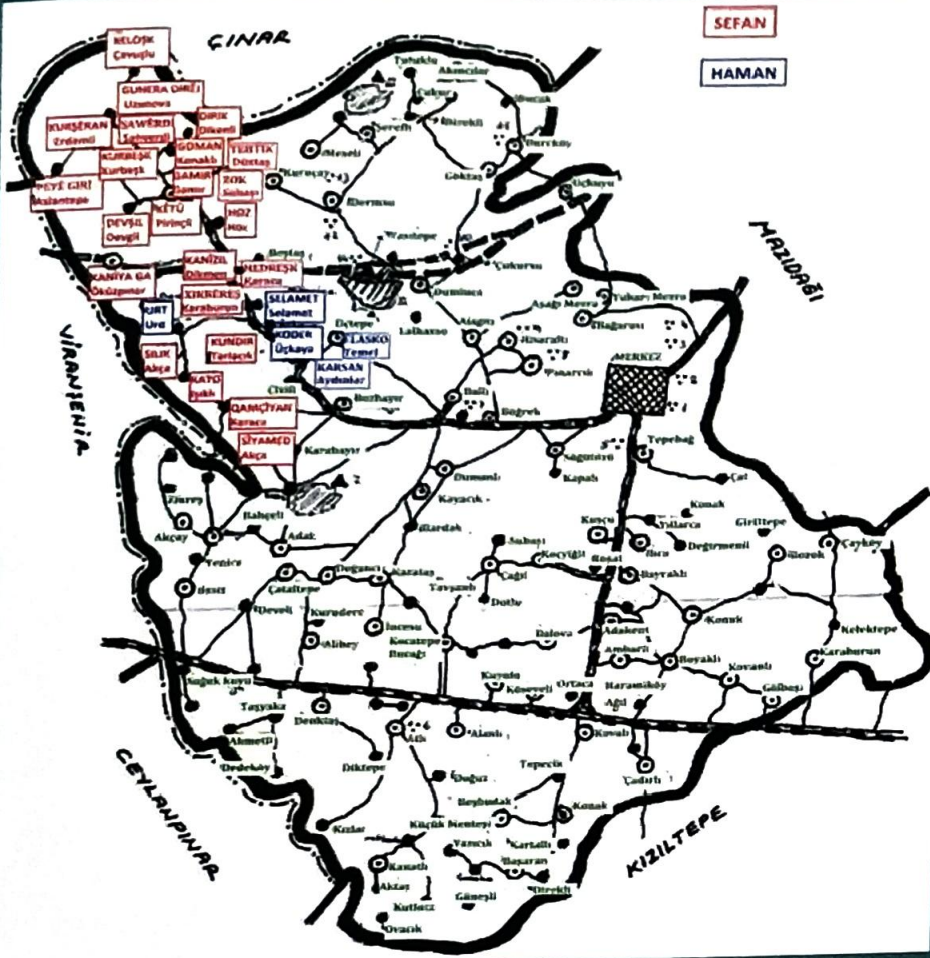
her gelip konan *Metnian* demisler, halbuki *Metnianların* her biri ayrı bir bölgedendir. Yani onların izini sürdüğümüzde akraba olan iki köy yoktur ya da aynı kandan olan kimse yoktur. Şimdi *Mehelî* olarak ele alacak olursak aramızda ne mihacı vardır, ne yabancılar vardır ne de xerbliler [garp; batı] vardır"¹⁴

Mehelî sözcüğüne baktığımızda ise bu adlandırma Nejat Abdulla'nın da belirttiği gibi coğrafi bir tanımlama değildir genel adı coğrafik bir tanımlamaya dayansa da aşiret mensupları her defasında "kan bağının" altını çizirler. Bu konuda bir Mehelî aşireti mensubu, kendi aşiretlerini ve bölgede etkin ve güçlü bir diğer aşiret olan Mehtan aşiretini kıyaslayarak şöyle demiştir:

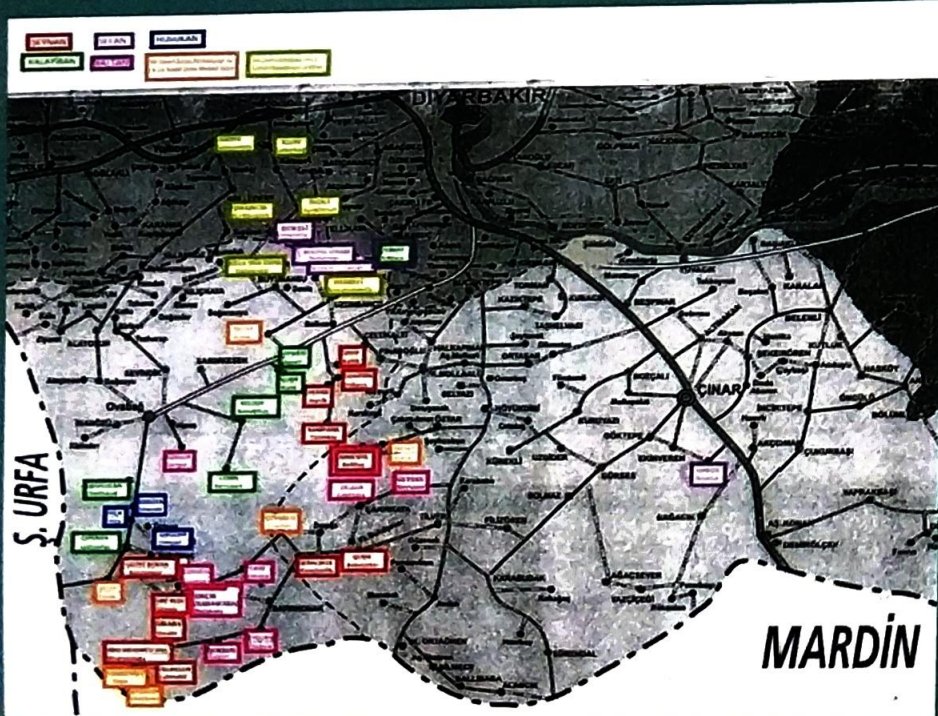
"Bugün *Mehelî* olarak ele alırsak aramızda dışarıdan gelen hiç kimse yoktur. Herkesin kökü/kökünü aynıdır. Bugün *Metni* dediğimizde, Mala Qasolar (Qaso Ailesi) Cızira Botan dan geldiklerini belirtirler, Mala Heclî Teyipler Irak'tan geldiklerini belirtirler. Mala Heclî Bozagalardan Cemal Ürdan'den geldiklerini söyler. Yani aşıklar [gingene] Mehtanların içine gelmişlerdir ve adları *Metni* olmuştur halbuki dağın adı Mehtna idi, Mehtna Dağı. (*Ziyeye Mehtno*). Mesela şimdi Irak taraflarında da Mehtan Dağı derler, yani dağın adı Mehtin imiş. Buraya

Mehelî aşiretinin içinde aslen Kurmanç olup sonradan bu aşiretin içine gelip yerleşen birkaç köy vardır. Onlar da aşiret yapısının içinde yer almalarına rağmen hem onlar kendilerini tanımlarken dışarıdan geldiklerini vurgulayanı gereği duyarlar hem de diğer

DERİK'İN DİMİLİ KÖYLERİ HARİTASI

ÇINAR'IN DİMİLİ KÖYLERİ HARİTASI

Meheliler onları tanımlarken aynı şekilde kökenlerinin Kurmanc olduğunu ve onların dışarıdan gelip aşirete karıştıklarını vurgulama gereği duyarlar. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Meheli aşiretinin yapısal dinamikleri içinde "kan bağı" ve "aynı/ortak atadan gelme" vurgusu çok güçlüdür. *Meheliler* için aşiret yapısı sosyo ekonomik bir konfederasyon mahiyeti taşımaz. Aksine onlar aşiretin mevcut "homojen" yapısının bozulmaması taraftarıdır. Saha araştırmalarımızda bir Meheli aşireti üyesinin anlattığı kadarıyla bir kan davası olayı sonrasında [belki de daha farklı bir aşiret içi olay] Meheli aşiretine komşu olan *Herbeli* köyü sakinleri de aşiretle birlikte hareket etmek istemişler fakat aşiretten olumsuz cevap almışlardır:

"Hacı Cano ailesinin çocuklarının [olayı] zamanında bir keresinde Herbeliler bize dediler ki 'Biz de sizinle birlikte pay verelim.' Bizden Hacı Fettah bunu kabul etmeyip 'Bu sefer bekleyin!' dedi. Yani biz kendimize yeteriz, nüfusumuz fazladır, çok fazla insanın bize yapışmasını istemeyiz. Biz kendi işimizi kendimiz görebiliriz."⁵

"Homojen" bir yapı gösterdikleri ve "ortak bir atadan" geldikleri inancını taşıyan Meheli aşireti üyeleri bugün de aşiretlerine karşı güçlü bir bağlılık ve aidiyet duygusu taşırlar. Aşiretin kolları farklı siyasi görüş ve tercihlere sahip olmakla birlikte geçmişte dönem dönem bazı kolların önderleri bütün aşirete önderlik yapıp bir lider özelliği göstermiştir. Aşiret üyeleri daha çok kuzenler arası evlilik il-

kesine dayalı içevliliği (endogami) tercih ederler. Zaman zaman civar aşiretlerle bazen de kendi içlerinde kan davası olayları yaşanabilmekte ve bu durum bugün de devam etmektedir. Genellikle hayvancılığa dayalı sosyo ekonomik bir yapıya sahip olduklarından, eskiye oranla az olmakla birlikte aşiret bugün de yarıgöçer özellik sergilemektedir.

MEHELİ AŞİRETİNİN YAŞADIĞI COĞRAFYA

Meheli aşiretinin üyeleri Diyarbakır'ın Çınar ve Bağlar ilçeleri ile Mardin'in Derik ilçesine bağlı köylerde meskûndurlar. Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Aywêrî (Ayveri) köyü ve Kurik (Kurik) adlı mezarası; Bekoya Xiraba (Boğazören), Bîra Mehemed Axa (Bira Mehmet Ağa), Cobîn (Karaçevre), Çepenya (Leblebitaş) köyleri; Çınar (Çınarca) köyü ve Qeracbelk (Karaçbellik) mezarası; Darê (Görece), Erefat (Arafat), Êxlîya (Alabaş) köyleri; Dêlgur (Çakırkaya) köyü ve Keysan (Keysane) mezarası; Geliyê Bûkan (Karasungur) köyü ve Çınarêr, Delavgur (Çatmadal), Girê Reza (Girveza), Mewtuware (Ağaçlı), Qadirgo, Şarge, Tuhêr adlı mezarları; bir kurmanc köyü olan Xems (Yeşilbaş) 'ın Gêrgur (Gurgur) mezarası; Girgewr ya da bir diğer ismiyle Husuka (Çömçeli) köyü ve Belek (Belek), Birûsk (Şimşek), Xîça (Hiça) mezarları; Gogêrîn (Yıllarca) köyü ve Herrik (Harik) ile Qalix (Kalik) mezarları; Herbelî (Kuyuluhöyük), Kanîpank (Yarımkaş), Keldizk (Beneklitaş), Qelecûxan (Dişlibaşak), Qubik (Bulutçeker), Qurxun (Yeşiltaş), Xiraba (Harabe), Xirbêsîtil

(Bellitaş), köyleri; Kerêcin (Gümüştaş) köyü ve Darbenîşt (Yeşil) adlı mezarası. Kurmanc olan Baxterî/Ekinveren köyünün Xirbizîl (İkizoluk) mezarası; Xirçik ya da bir diğer ismiyle Xarawara (Haliören) köyü ve Digurk (Durik), Jûjik (Suçıkan), Zûrnîya (Zurniya) adlı mezaraları Çınar ilçesine bağlı Dimilî köyleridir.

Diyarbakır'ın Bağlar ilçesine bağlı Dewelî (Develi), İngicî (Çiçekliyurt), Kela Mîr Xidir (Kabahıdır), Qirxincik (Kırkhencik), Şeqseq, Tomat (Tokluca), 'Elimî (Çakırbaş), Sirmê (Gömmetaş) köyleri Dimilî'dirler. Bu köylerden İngicî (Çiçekliyurt)⁶, Kela Mîr Xidir (Kabahıdır)⁷, Qirxincik (Kırkhencik)⁸, 'Elimî (Çakırbaş)⁹, Sirmê (Gömmetaş)¹⁰ köyleri ile Çınara bağlı Herbelî¹¹ köyü Dimilî konuşmalarına rağmen Meheli aşiretinden değildirler. Bu köylerin sakinleri değişik Dimilî coğrafyalarından bu köylere göç edip buraya yerleşmişlerdir. Yine bu köylerin Dimilîcesi de Meheli ağzına benzemez ve geldikleri yörelerin ağız özelliklerini korumuşlardır.

Mardin'in Derik ilçesine bağlı kurmanc Demirlî köyünün Kato (Işıklar), Silik (Akça), Oamçîyan (Karaca), Urt (Urt) adlı mezarları; Kanîzil (Dikmen) köyü ve Hedreşk (Karaca) mezarası; Karsan (Aydınlar) köyü ve Êlasko (Temel), Koder (Üçkaya) adlı mezarları; Kêtû (Pirinçli) köyü ve Peyê Girî (Aslantep), Devşil (Defşıl), Dirik (Dikenli), Gamir (Gamır), Goman (Konaklı), Hoz (Hoz), Kanîya Ga (Öküzpınar), Kurbeşk (Körbeşk), Kurşêran (Erdemli) adlı mezarları; Kurmanc Mensurî'ye (Bozbayır) bağlı Sî-

yamed (Akça) mezarası; Şawêrdî (Şahverdi) köyü ve Guhera Dirêj (Uzunova), Keloşk (Çavuşlu) adlı mezarları; Tehtik (Düztaş) köyü ve Kundir (Tarlacık), Selamet (Selamet), Xirbêreş (Çiçekli) adlı mezaraları ile Zok (Subaşı) köyünde Meheli aşiretinin üyeleri meskûndur.

Karacadağ etekleri boyunca sıralanan köylerde mukim olan ve *Meheli*, *Meheliyan*, *Me'lic* olarak adlandırılan Dimilî Meheli aşiretini tanıtmaya geçmeden önce saha çalışmasında elde ettiğimiz bilgiler ışığında aşirete ismini veren "Meheli" sözcüğünü açıklamaya çalışacağız. Meheli aşireti üyeleri "Meheli" sözcüğünü iki şekilde açıklamaktadır. Birinci rivayete göre Karacadağ bölgesine gelip yerleşen atalarının burada yerleştiği bölgenin adı "Mehel" imiş ve aşiret ismini buradan almıştır. Bilindiği üzere "mahal" Arapçada "yöre" anlamına gelmektedir. Şevket Beysanoğlu doğrudan Meheli aşiretine değinmemekle birlikte *Diyarbakır Mahallinde Hurri ve Mitanni'lerden Kalma Yer Adları* alt başlığında şu bilgileri nakleder. "Çınar ilçemize bağlı *Hur-hurik* (yeni adı: Sırımkesen) köyü ile bu köyün batısına düşen ve *Keldiz* (Beneklitaş) köyüne doğru geçit veren Besta Huriyan (Huriler Deresi), ..." Beysanoğlu şöyle devam eder: "Karacadağ'ın güney tarafı Mahal Mitanan (Mitan'lar yeri veya yurdu) adını taşır ki halk son zamanlarda Mahal Metinan demektedir."¹² Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Meheli aşireti mensupları bu bölgeye gelip yerleştiklerinde kuvvetle muhtemeldir ki bölgenin zaten kadim bir adlandırma biçimi-

mi vardı ve onlar da bu bölge adı üzerinden aşiretlerini adlandırmış olabilirler. İkinci bir rivayete göre ise aşiretin gelip yerleştiği Karacadağ bölgesinde "meheli ağaçları" çok imiş ve aşiret de ismini bu bölgede çokça bulunan bu ağaçlardan almıştır. Bu saha araştırmalarını yapmadan önce Dimilice'de *meheli* adında herhangi bir ağaç ismi duymamıştık ve diğer ağzlarda da böyle bir ağaç ismine rastlamadık. Fakat bölgede gerçekleştirdiğimiz saha araştırmalarından anladık ki bu bölgedeki Dimililer, diğer birçok Dimilî lehçesinde *şabelûyêr/dara şabelûye* olarak adlandırılan *meşe ağacına/meşe palamuduna* "meheli ağacı" demektedirler. Yani birçok Meheli aşireti üyesinin söylediği gibi *Mehelilerin* Karacadağ bölgesinde yerleştikleri ilk yerin adı "Mehel" imiş. Burada meşe palamudu (meheli ağacı) çok fazla imiş. Belki de onlar bu yerin adı olan Mehel ismini genelleştirip meşe palamuduna da "meheli ağacı" demişlerdir. Aşiret de "Mehel" olarak adlandırılan bu yere yerleştiği için "Meheli" adını almıştır. İronik bir biçimde bugün bu bölgede ağaç sayısı yok denecek kadar azdır. Fakat köylülerin söylemlerine göre elli yıl öncesine kadar da bu bölge sık ormanlar ile kaplıymış.

Meheli aşireti her ne kadar ismini meskûn olduğu bölge ve coğrafyadan almış olsa da aşiret bugün *Haman, Husukan, Kalayiban, Sefan, Şeynan* ve *Xaltan* adları ile altı kola ayrılmıştır. Aşiret üyeleri bu ayrılmanın *kan bağı* üzerinden gerçekleştiğine inanırlar. Aşiret mensupları bu altı kolun ortak ataları olan Şaweli Bey'in altı oğlu üzerinden

ayrıştığına inanmaktadırlar. Hatta aşiret mensuplarının kolektif sözlü hafızasında bu altı oğulun adları da halen yer etmektedir: Eyub ya da bir diğer ismiyle Kal Ayib'den *Kalayiban* kolu; Husên'den *Husukan* kolu; Şahîn'den *Şeynan* kolu; Xalit'den *Xaltan* kolu; Sefer'den *Sefan* kolu; Humud'dan *Haman* kolu türemiştir. Fakat belirtmek gerekir ki Meheli aşiretinin *Haman* kolu bugün Kurmancca konuşmaktadır.

YAZILI KAYNAKLARDA MEHELİ AŞİRETİ

Bugün Karacadağ bölgesinde meskûn olan Meheli aşiretinin kolektif halk hafızasında atalarının bu bölgeye yaklaşık olarak 300 yıl ya da 600 yıl önce Çabakçur/Bingöl bölgesinden göç ettikleri yerleşiktir. Meheli aşireti ile ilgili elimizde çok az yazılı kaynak bulunduğu için aşiretin izini yazılı kaynaklarda sürmek çok zordur. Bu yüzden saha araştırmalarımızdan edindiğimiz bilgileri tasnif ederek belirli bir betimleme yapmaya çalıştık. Kürt tarihi ve aşiretler tarihi araştırmaları sistematik bir şekilde yazılmadığı için bu konudaki araştırmalar meşakkatlidir ve çoğu kez sözlü tarih ile elde edilen bilgilerin teyit edilmesini de zorlaştırır. Fakat bir taraftan da yazılı bir tradisyona sahip olmayan Kürt aşiretleri, aşiretlerinin kökenlerine ve aşiretleri ile ilgili bilgilere çok değer verdikleri için aşiretleri ile ilgili bilgileri sözlü kültür yolu ile nesilden nesile aktarıp muhafaza etmişlerdir. Bu yüzden aslında halk arasında kolektif bir hafızadan bahsetmek mümkündür. Elbette bu sözlü aktarım esnasında bazen

yanlış aktarımlar da mevcuttur. Fakat sözlü aktarım yoluyla yüzyıllardır halk arasında yayılıp bugüne kadar erişen bilgiler yüzde yüz doğru olmamakla birlikte aslında bir temele dayandırılabilirler.

Meheli aşiretine dair detaylı ilk bilgilere Yüzbaşı Noel'in günlüklerinde rastlarız. Noel, *Mehelileri* Mili konfederasyonunun içinde gösterir ve onlar için "Zaza Kurds" (Zaza Kürtler) ibaresini kullanır. Noel'in günlüklerinden anlaşıldığı kadarıyla Noel, Karacadağ'da *Mehelilerin* konduğu olmuştur. Noel'in verdiği bilgilere göre o zamanlar (1919 senesinde) *Meheliler* 15 köy, 400 hane ve 50 silaha sahiplermiş. *Meheliler* Mazıdağ ve Karacadağ bölgesinde meskûn olup her bir köy kendi muhtarına sahipmiş. Noel *Meheliler* ile ilgili verdiği bilgilere şöyle devam eder:

"Mili konfederasyonuna mensub bu Zaza Kürtler 14 nesil önce Erzurum bölgesinden göç etmişlerdir. Onlar pirinç ekerler ve onu Karacadağ'dan akan su ile sularlar. Onların yarısından çoğu yazları Karacadağ'ın doğusundaki dağlık alanlara göçerler, onların şu üç köyleri Diyarbakır'ın alt sınır bölgesindedir."¹³

Kürt tarihi ve yazını ile ilgili ortaya çıkan yeni kaynaklar bu alandaki çalışmalara katkı sunmaktadır. Dr. Yusuf Baluken tarafından varlığına dikkat çekildikten sonra Suavi Aydın ve Erdal Çiftçi tarafından yayına hazırlanan ve okuyuculara sunulan *Fihristü'l Aşâir* aşiretler hakkında bilgi veren böyle bir kaynaktır. "Fihristü'l Aşâir (...) yani 'Aşiretler Fihristi', Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından az önce,

Siverek

Fotoğraf: Nevzat Çağlayan

henüz Arap vilayetleri imparatorluğa dâhilken kaleme alınmış bir aşiretler sayımıdır. Her ne kadar özgün metnin üzerinde bir tarih yoksa da, Fihrist'teki notlarda (...) geçen son tarih olan 1918'i bu sayımın yayınlandığı tarih olarak kabul edebiliriz."¹⁴ Bu eserde Diyarbakir Vilâyeti Aşiretler listesinde Meheli aşiretine rastlarız. Fihristte "Mahal" adıyla kayıtlı aşiretin yerleşim yeri Diyarbakir/Merkez ile Derik/Merkez olup aşiretin o zamanki nüfusu 700 olarak kaydedilmiştir.¹⁵

Aslında Osmanlı Devleti'nin yıkılışı yaklaşırken İttihat ve Terakî'nin aşiretlere olan ilgisinin arttığı görülmektedir. Daha sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu ilgi devam edecekti. Fakat belki de bu eserler içinde en ilginç ve tam bir "yayın macerası" diyebileceğimiz kaynak da "ünlü Alman muharrir" Doktor Friç'in kitabıdır. Bilim dün-

yasındaki deformasyon ve etik gibi sorunsalların doruk noktası olabilecek bu eser aslında bir taraftan da birçok çarpıtmaya rağmen aşiretler ile ilgili birçok bilgiyi saklı tutmaktadır. Bu eserde, *Bugünkü Türkiye Hududu Dâhilinde Bulunan Kürt Aşiretleri* alt başlığında (yazara göre bu başlıktaki aşiretleri *Şerefname* kaydetmemiştir) birkaç yerde Meheli adına rastlarız. İlkinde Şehrizer Sancağı aşiretleri listesinde "Meheli veyahut Kars kitabelerinde mezkûr olduğu üzere Mehl veya Memi"¹⁶ bir sonraki sayfada bazı aşiret isimleriyle birlikte "Mahal=Memmi" yine yâd edilir ve bunların bir kısmının buralarda [Türkiye], bir kısmının İran'da kaldığı vurgulanır.¹⁷ Bu kitapta bazen de teknik olarak kitabın "sözde"

çevirmeni dipnotlar düşerek çevirdiği eserdeki bazı "yanlışlıkları" "düzeltme" yoluna gider. Böyle bir dipnotta "sözde" çevirmen şöyle bir "düzeltmede" bulunur:

"Mahalli aşireti Diyarbakir'in cenub-ı garbisinde ve Karaca Dağı'nın şark sath-ı mailinde dağlık bir arazideki müteferrik köylerde meskündür. Buldukları nahiyeye, Mahalli-Tinan namı verilir. Bunlar "Hassel" in iddia ettiği gibi Arap değil Kürtdürler o havalide Bahtî namıyla tanınmış bir aşiret olmadığı gibi Debenliler de Mahallilerden ayrı bir zümre teşkil ederler ve Yezidilerle karabet ve münasebetleri yoktur. (...)"¹⁸

Yukarıda adı zikredilen her iki eser de birbirine çok yakın tarihlerde yazılmıştır. Daha önceki kaynaklarda ise bu aşiretin adına rastlamadık. Örneğin bugün elimizde Kürt tarihi ile ilgili en eski

DOSYA: ZAZALAR

ve birincil kaynaklardan bir tanesi Şerefhan'ın *Şerefnamesi*'dir fakat bu eserde Meheli aşireti ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamayız.¹⁹ Meheli aşiretinin yer değiştirmesi sürecinin net bir şekilde takip edilemediği ve *Şerefname*'nin de bir yönüyle Kürt Emirliklerinin tarihi olduğu göz önünde bulundurulursa bu durum daha iyi anlaşılabilir. Bugün kolektif halk hafızasında bazı Meheli aşireti mensupları soylarını Çabakçur [Bugünkü Bingöl ve çevresi] bölgesinde hükmeden Süveydi beylerine ve soylarının ulaştığı Bermekilere kadar dayandırırılar. Yine Muhammed Emin Zeki Bey, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* adlı eserinde birçok Kürt aşiretleri hakkında bilgi vermesine rağmen bu eserde Meheli aşiretinin adına rastlamayız.²⁰ Bu kaynaklarda aşiretin isminin geçmemesinin nedenleri araştırmaya açık bir konudur. Belki aşiret o tarihlerde farklı bir isimlendirmeye sahipti ya da henüz çok büyük ve etkin bir aşiret özelliği sergilememiş olabilir. Daha sonraki dönemlerde ise aşiret daha çok Milli aşireti birliği içerisinde gösterildiğinden bu çalışmaların bazılarında *Meheli* ismi zikredilirken bazılarında ise aşiretin ismine rastlamayız. Sykes, Meheli aşiretini anmasa da Milli aşireti içerisinde Zaza Kürtlerin de olduğunu belirtir.²¹ Yine Noel Meheli aşiretinin *Millilerin* bir kolu olduğunu belirtir.²² Ziya Gökalp de "Mahal (Zazadır)."²³ Ve bir diğer baskıda "Mehel (Bunlar da Zaza'dır)."²⁴ şeklinde aşireti Milli kabilesinin bir amaresi olarak gösterir. Son dönemde hazırlanan bazı çalışmalarda da Meheli aşireti, Milli aşireti birliğine sonradan tabi

olmuş birçok aşiretten biri olarak *Mehelîyan* ismiyle geçmektedir.²⁵ Yine aynı çalışmada Ekinci, Meheliyan aşiretinin Akkoyunlular zamanında Karacadağ'ın doğusunda yerleştirilen Dumiliyan aşiretinden olduğunu nakleder.²⁶ Ekinci'nin verdiği bu bilgiler Muhammed Emin Zeki Bey'in *Milli* içinde gösterdiği "Milli Dınbili: 700 ailedir."²⁷ bilgisiyle kısmen örtüşüp bu Milli Dınbililerin Meheli aşireti olabileceğini göstermektedir.

Kürt aşiretleri ile ilgili hazırlanan bazı muhtelif çalışmalarda Milli Federasyonunun alt kolu olarak gösterilen *Meheliler* ancak 20. yüzyıldan itibaren kaynaklarda *Mahal* ya da *Mehel* ismiyle anılmaktadırlar. Örneğin Suavi Aydın *Urfa Aşiretleri* adlı çalışmada Milli aşireti ile ilgili yüzyıllık periyodlar şeklinde bilgiler verir. Aşireti tanımlarken 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki süreçte *Mahal* ismine rastlamayız sadece *Milliler* içinde *Dumbililerin* de olduğunu aktarır ancak Maunsell'den nakledilen, 1904 yılında yayımlanan Hamidiye Alayları listesinde "Mahal" ismine rastlarız.²⁸ Benzer durum bölgedeki diğer bazı aşiretler için de söz konusudur. Örneğin Safiye Ateş Durç, Metinan aşireti üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde *Metinan* ismine yazılı kaynaklarda denk gelmediğini, aşiretin Hamidiye Alaylarına *Temela* ismiyle katıldığını ve nihayetinde *Metinan* isminin aşirete 1900'lü yılların başında verilebileceğini belirtir.²⁹

Ziya Gökalp *Mehelileri, Millilerin* bir amaresi olarak göstermesine rağmen, *Millilerin* komşuları ve ra-

kipleri Karakeçi aşiretini tanıtırken şöyle bir bilgi verir:

"Karakeçi kabilesi asıl batınları (soy) içine alır... Şeyhan amaresi (oymak) de; Devaran, Şehikan, Bululan batınından (soy) Habeş Ağa ailesi denilen bir aileden çıkmıştır. Bu aileye hala "Torunlar"³⁰ adı verilir. Şimdiki reisleri 'Anenan' batınına mensuptur. Bu başkanlık ailesi güya Çabakçur (Bingöl)'den gelmişlerdir. Şimdiki başkan Veli Bey'in oğlu Abdülkadir Bey'dir."³¹

Fakat aynı eserin Kaynak Yayınları'ndan çıkan baskısında bu Veli Bey, Direi Bey olarak geçer: "Şimdiki reisleri ise Aminan batınına mensuptur. Bu riyaset ailesi güya Çabakçur'dan gelmiştir. Şimdiki reis Direi Bey'in oğlu Abdülkadir Bey'dir."³²

Meheliler ortak ataları Şaweli ile oğullarının Çabakçur (Bingöl) bölgesinden geldiklerini iddia ederler. Çepenya (Leblebitaş) köyünden, aşiretin Kalayiban koluna mensub bir aşiret üyesi de Karakeçi aşiretinin *Mehelilerin Kalayiban* kolunun akrabaları olduğunu belirtir:

"Atalarımızın bir olaya karıştıkları söylenir. Sultan Reşat döneminde midir ne zamandır artık bilemem, kalkıp Siverek taraflarına gelmişlerdir. Siverek taraflarında şu Karakeçililer (Qeregêçî) vardır, mîrekan (mirler), onlar da bizim akrabalarımızdır. Oraya geldiklerinde mahkûm imişler, sürgün imişler. Bu Karacadağ bölgesine geldikleri vakit, bu bölge sık ormanlık alanlar ile kaplıymış. Mirler akıllı imişler. Dedeleri demiş ki yarın öbür gün bizi arayıp bulmaya çalışırlar burası bize uygun bir yer değildir."

SONUÇ

Meheli, Meheliyan ya da *Me'lic* olarak adlandırılan ve tanınan Dimilî aşireti bugün *Haman, Husukan, Kalayiban, Sefan, Şeynan* ve *Xaltan* alt kolları ile varlığını sürdürmektedir. Karacadağ Dimilîleri olarak da bilinen bu aşiret mensuplarının köyleri Diyarbakır'ın Çınar ve Bağlar ilçeleri ile Mardin'in Derik ilçesine bağlıdırlar. Aşiret mensupları hipotetik ortak bir ata olan Şaweli

Bey'den türediklerine inanırlar ve Çabakçur (Bingöl) bölgesinden Karacadağ'a göç ettiklerini belirtirler. Yazılı kaynaklarda aşiretin izini sürmek zor olsa da bazı tarihi kaynaklarda kısmen de olsa aşiret ismine rastlamaktayız. *Şerefname* ve Muhammed Emin Zeki Bey'in Kürt Tarihlerinde aşiretin ismine rastlamayız. Meheliler hakkında en kapsamlı bilgiye E. Noel'in günlüklerinde rastlarız. Günlüklerden

anlaşıldığı kadarıyla Noel Karacadağ'da Mehelilerin konuğu olmuştur ve bu konuklukta aşiret hakkında da aşiret üyelerinden bilgi almıştır. Yine 1918 senesinin bir aşiret sayımı olan Fihristü'l Aşâir de de aşiretin adı ve meskûn oldukları yerlere değinilmiştir. Bazı muhtelif çalışmalarda ise ya sadece aşiretin adı geçmekte ya da aşiret Milli aşiretinin bir alt kolu olarak gösterilmiştir. ✓

D İ P N O T L A R

- 1 Son zamanlarda egzonom bir adlandırma biçimiyle Zaza ve Zazaca olarak tanımlanan bu Kürt grubu ve lehçesi aslında endonim bir şekilde bölgeden bölgeye *Kird, Kırmanc, Dimilî* olarak adlandırılır. Biz bu çalışmada, bölgede yaygın bir adlandırma biçimi olan Dimilî ve Dimilîce formlarını tercih ettik.
- 2 -an eki Dimilîce'de çoğul ekidir ve burada "Meheli" sözcüğüne, "Meheliler" anlamı katmıştır.
- 3 -ic, -ij eki Dimilîce'de bir yapım ekidir, dewe (köy), dewij (köylü) gibi. "Me'lic" yani o bölgeden, o aşirete mensub olan anlamı katmıştır.
- 4 Pınar Yıldız, *Mehelî û Kırmancîya İnan, Weşanxaneyê Vate*, İstanbul, 2017, s. 16.
- 5 A.g.e., s. 20.
- 6 Bu köyün sakinleri Siverek'ten göç edip bu köye yerleşmişlerdir.
- 7 Bu köyün sakinleri Diyarbakır'ın Eğil(Gêl) ilçesinin Qizlan adlı köyünden bu köyü satın alarak buraya yerleşmişlerdir.
- 8 Bu köyün sakinleri Diyarbakır'ın Dicle (Pîran) ilçesinin Banqîrsi (Bonqîrsi) köyünden buraya gelip yerleşmişlerdir.
- 9 Bu köyün sakinleri Diyarbakır'ın Hani (Hêni) ilçesinin Nêribe köyünden buraya gelip yerleşmişlerdir.
- 10 Bu köyün sakinleri Diyarbakır'ın Hani (Hêni) ilçesinin Nêribe köyünden buraya gelip yerleşmişlerdir.
- 11 Bu köyün sakinleri Siverek'ten göç edip bu köye yerleşmişlerdir.
- 12 Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Birinci Cilt, Başlangıçtan Akkoyunlulara Kadar*, DİTAV: Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır, 2019, s. 60.
- 13 E. Noel, *Diary of Major E. Noel on Special Duty, 1919*, PDF nüshası, s. 20.
- 14 Suavi Aydın, Erdal Çiftçi, *Son Aşiret Sayımı Fihristü'l Aşâir Yorumlar ve Çeviriyazım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 11.
- 15 A.g.e., s. 151.
- 16 Doktor Friç, *Kürdler Tarihi ve İctimai Tedkikat*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Tuba Akekmekçi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 34.
- 17 A.g.e., s. 35.
- 18 A.g.e., s. 38.
- 19 Şerephan Bitlisi, *Şerefname, 1. Cilt Kürt Tarihi*, Çeviren: Abdullah Yegin, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2018.
- 20 Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürdler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2018.
- 21 LT.-Col. Sir Mark Sykes, Bart., M.P., *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire*, Macmillan and Co., Limited St. Martin's Street, London, 1915.
- 22 E. Noel, *Diary of Major E. Noel on Special Duty, 1919*, PDF nüshası, s. 5.
- 23 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 36.
- 24 A.g.e., s. 39.
- 25 Mehmet Rezan Ekinci, "19. ve 20. Yüzyıllarda Milli/ Milan Aşireti", (içinde s. 217-239): *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri*, Derleyenler: Tuncay Şur & Yalçın Çakmak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 225.
- 26 A.g.e., s. 225.
- 27 Muhammed Emin Zeki Beg.
- 28 Suavi Aydın, "Urfa Aşiretleri: Bir Direnç ve Uyarılma Tarihi", (içinde s. 15-69): *Bir Ahir Zaman Babil'i Urfa*, Derleyen: A. Nevin Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 51.
- 29 Safiye Ateş Durç, *Türkiye'de Aşiret ve Siyaset İlişkisi: Mecinan Aşireti Örneği*, Ankara, 2009, s. 47.
- 30 Gökalp'in *Torunlar* olarak adlandırdığı bu isim Türkçedeki *Torun* sözcüğünün çoğulu değildir. Kürtçede aristokrat Kürt tabakasına *Torin* denmektedir. Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rohat Alakom, *Torin Aristokratên Serhedê*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- 31 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 37.
- 32 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2021, s. 42.

TEKRAR ZAZA ADI ÜZERİNE

M. MALMÎSANIJ

Değişik yörelerde kendilerini Kırd, Kırmanc ve Dımili olarak adlandıran Zazaların adı konusunda bugüne kadar -çoğu étymologie populaire biçiminde- farklı yorumlar yapılmıştır. Bizzat içinde yaşadığımız Zaza toplumuna mensup kişilerin kahir ekseriyetinin bundan otuz yıl önce kendilerini Zaza olarak adlandırmadığını biliyoruz. Yüz yıl önce Ziya Gökalp de bunu açıkça belirtir.¹ Bugün ise değişik faktörlerin etkisiyle Zaza adı yaygınlaşmış bulunmaktadır. Daha önceki bazı çalışmalarımızda, bu adın kaynaklarda nasıl geçtiğini belirtmiştik. Bu yazıda ise yazılı kaynaklarda yeni rastladığımız birkaç örneğe de değineceğiz. Dünyanın değişik dillerinde başka anlamlara sahip "zaza" sözcüğünün bulunduğu da

malum. Bu yazıda kastettiğimiz sadece "Kırd/Kırmanc/Dımili" anlamındaki "Zaza"dır.

KUREŞ ŞECERESİ (1330)

Zaza adının geçtiğini bildiğimiz en eski kaynak, Dêrsım Alevilerinin ünlü ermişlerinden Kureş'e ait hicri 730 [miladi 1329-1330] tarihli şeceredir. Bu şecerede Arapça olarak "*Talıb molla Nebi min qebileti Zaza*" (Zaza aşiretinden talib Molla Nebi) adlı bir kişinin adı geçer.² Söz konusu şecerenin aynı yerinde İzol, Badıl, Heyder, Has, Mili gibi aşiretler için de "qebile" denmesinden buradaki "qebilet" sözcüğüyle aşiret kastedildiği anlaşılır.

'ABİDİNÊ CAF (15. yy.)

Dîwane Gewre'de (Büyük Divan'da) Ehlê Heq/Yaresan din

adamlarından 'Abidinê Caf ile Kak Ehmed arasındaki mükalemede, Abidin Kürtçe olarak şöyle seslenir:

"Kak Ehmed **Zaza**, kak Ehmed **Zaza**

Ewsa padîşa-m le şarî **Zaza**

Ostadî bende bû, nawî bû
Mîrza

Xelîfe Binyam nawî bû Cowza"³

Türkçesi:

"Kak⁴ Ehmed **Zaza**, kak Ehmed **Zaza**

O zaman (artık) benim padişahım [Sultan Sehak] **Zaza şehrinde**

Bendelerinin üstadıydı, adı oldu Mirza

Halife Binyam'ın adı oldu Cowza"

Defterê Abidinê Caf'a göre, Abidinê Caf, Sultan Sehak'ın

عابدین مرمو

عازیز لو وختی شاگردانی دین
بی شک سندیان غلامان مبین
نوین به انکار لم نقشی رنگین
دی به قتل یارنه بین دست خونین
له دونای دوندا ممانکه زوین
شرطی له هفت پوردی نبین سورکین
شیخی زازا بوی له شهری مروین
تکیه دارت بوم نوم بو حاسین
نرگزه لوی ناوی نزامین

شاگردانی دین ، شاگردانی دین
به شکاک طایفه^۲ تو مکه عابدین
خِشمتان نه خانوی غرشو متین^۳
زیانی نکین لم باغو پرچین
امرت رواجه حق دریو حق سین
نفامان مکه بی هوشو بی شین
ایمجار بویژم شونت له گردین
از درویشت بوم ناوت بو یاسین
احمد دایگت بوناوی گلجمین

عابدین مرمو

اوسا پادشام له شاری زازا
خلیفه بنیام ناوی بو جوزا
از شاگردی بوم نوم بو قیزا
تو ناوت حرلی کو پانت دوزا^۴

کاک احمد زازا، کاک احمد زازا
استادی بنده بو ناوی بو میرزا
دو هفتو چلی لبوی رازا
نرگز سراج بو ناوی بو رضا

çağdaşdır. Sultan Sehak 15. yüzyılda yaşamış olup Ehlê Heq dini mensuplarınca tanrı mertebesindedir.⁵

Aynı divanın başka bir yerinde de Abıdın şöyle der:

“Şêxî Zaza bûy le şehri Merwîn”⁶

Türkçesi:

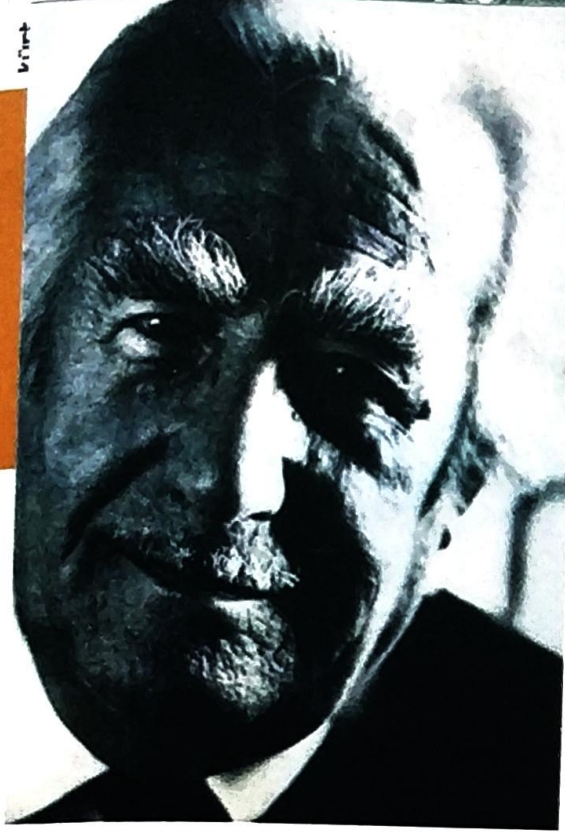
“Merwîn şehrinde Zaza şeyhidin.”

Burada adı geçen Merwîn, bugünkü Hewraman mıntıkasında bir köydür.⁷

Diwane Gewre, sayfa 587 ve sayfa 603.

ELMAS XANÊ KENDÛLEYÎ (1733)

Gorani Kürtçesiyle yazdığı manzumeleriyle ünlü Elmas Xanê Kendûleyî, Nadir Şah'ın ordusunda subay olarak görev yapmıştır. Bir manzumesinde, hicri 1146 [miladi 1733] yılında Nadir Şah ile Osmanlı kumandanı Topal Osman Paşa komutasındaki ordular arasında yapılan savaştan uzun uzadıya bahseder. Bu manzumenin bir yerinde Nadir Şah'ın ordusunda savaşan Kürt aşiretlerini övgüyle anarken “Zaza”dan da söz eder:

Cigerxwîn

Celilê Celil

"Tîpî ce Şîrwan, tîpî ce gûran /
Mecengan yek, yek çûn baw û boran

Tîpî ce mîran, tîpî ce **zaza** / Tîpî
ce zend we tîpî ce zerza"⁸

Türkçesi:

"Şîrwan'dan bir tugay, Gû-
ran[lar]'dan bir tugay / Rûzgâr ve
boran gibi savaşır birer birer

Mirlerden bir tugay, **Zaza**[lar]
dan bir tugay / Zend'den bir tugay
ve Zerza[lar]dan bir tugay"

KAYGUSUZ ABDAL (15. yüzyıl)

15. yüzyıl Türk halk şairlerin-
den Kaygusuz Abdal da bir dörtlü-
ğünde "Zaza"dan söz eder:

"Eğer bu sene çıkar isem yaza
Toplayım bir parça Gürcü Abaza
Elime geçerse on kadar Zaza
Yolar sakalını kavlak satarım"⁹

EVLIYA ÇELEBİ (1655) VE DİĞERLERİ

Evliya Çelebi, seyahatnamesi-
nin birkaç yerinde Zaza adını zik-
reder. Konuyla ilgili düşüncemizi
söylemeden önce bunları aktara-
lım.¹⁰

Akra Kalesi'nden söz ederken
şöyle der: Akra Kalesi'ne "**Zaza
Kürdü dilinde Til Gejdüm derler.**"

"Hoy Şehri benzeri, yani
Şihoy Kalesi'nin özelliklerin-
den söz ederken yazdığı: "[Bu
kaleyî] Merdavînc Şah yapmıştır.
İsimlenmesinin sebebi **Zaza Kürdü
dilinde Şihoy**" derler.

İmadiye Kalesi'nden söz eder-
ken şöyle der: İmadiye Kalesi'ne
"**Zaza Kürdü dilinde Âmidiye**"
derler.

"... Sühhan Dağı'yla nâm bulmuş
ünlü bir dağdır ki her sene yüksek

tepesine kadar Türkman, Halitî,
Çekvânî, Zaza, Lulu, Zibari, Pisani
ve Kârkârî Kürtlerinden ve nice
kere yüz bin kere hayvanlarıyla bu
Sühhan Dağı'na çıkup yayla faslı
ederler."¹¹

Burada adı geçen yerlerden
Akra ve İmadiye bugünkü Irak
Kürdistanı'nda; Hoy, Şihoy İran
Kürdistanı'nda; Sühhan Dağı ise
Kuzey Kürdistan'dadır. Bu bölge-
lerde şimdiki anlamıyla Zazalar
(Kırdler/Kırmanclar) bugün yok-
tur ve Zazaların yaşadığı yerler
buralara uzaktır. Çelebi'nin söz
ettiği dönemde buralarda Zazalar
yaşamış olabilir ama bu konu-
da bir soru akla geliyor. Acaba
Evliya Çelebi ve ona Zaza Kürdü
konusunda bilgi verenler, Zaza
adını bugünkü Zaza (Kırd) yerine
başka bir Kürt topluluğunun adı
olarak kullanmış olabilirler mi?
Bu soruyu akla getiren birkaç ne-
den var. Örneğin yukarıda geçen
"Til Gejdüm" Zazaca değil, tel/til:
Arapçada tepe, gejdüm: Farsçada
akrep demektir, yani "Til Gejdüm"
Farsçada Akrep Tepesi demektir.
Şihoy da Zazaca değil. Eski dö-
nemlerde Kurmanclar arasında
da Zaza adına rastlanır. Söz gelimi
Mîrzikê Zaza (1830-1831) ünlü
bir Kurmanc lideriydi¹² Doğu ve
Güney Kürdistan'daki Kürtler ara-
sında, bir zamanlar Kırd (Kırmanc)
olanlara değil, Kurmanci konuşan
Kurmanc Kürtlere de Zaza den-
diği anlaşılıyor. Birkaç yıl Soran
Kürtleri arasında bulunmuş
olan ünlü Kürt (Kurmanc) şairi
Cigerxwîn, 1959'da bunu açık bi-
çimde belirtir: "Soran her tenê
Badînan, Kurmanc dizanin û ji me
van ê dî re dibêjin Zaza."¹³ Yani,
"Soran Kürtleri sadece Badinan

DOSYA: ZAZALAR

Kürtlerini Kurmanc bilirler, biz diğerk Kurmanclara **Zaza** derler." Doğu Kürdistanlı Kürt yazarlarından Ubeydullah Eyubiyân 1956'da "Zaza" sözcüğünü bugünkü "Kurmanci" (Kuzey Kurmancası) anlamında kullanır.¹⁴ Muhammedî Xal'ın 1960 yılında Güney Kürdistan'daki Süleymaniye'de yayımlanan Ferhengi Xal adlı Kürtçe sözlüğünde, Zazaca bugün Kurmanci olarak bildiğimiz lehçe anlamında kullanıldığı gibi, Doğu Kürdistanlı Muhammed Teqî İbrahimpur da Farsça-Kürtçe sözlüğünün girişinde, adını Behdînan (Badinan) yöresinden alan Behdînan/Badinan (Kurmanci) lehçesine halk arasında "Zaza" denildiğini belirtir.¹⁵

Oskar Mann'ın yüzyılımızın başında derlediği Kürtçe bir beyitte de Şemzinan (Şemdinan, Şemdinli)

yöresiyle bağlantılı olarak "Zaza" sözcüğü şu şekilde geçiyor:

*"Cuabê binêrin bo Şemzinan
Suar bin le esp û zinan
Bo şawqi Mem û Zinan*

*Canan! Bıkeyn tekbir û rae!
Cuabê binêrin bo zazaê
Suar bin le bo em sıfae."*¹⁶

Kurmancca bazı halk şarkılarında da "Zazat" adı geçer (Zaxo yöresinde) ki bu, "Zaz" veya "Zaza" sözcüğünün Arapçadaki çoğul biçimidir: "*Heyran, jaro, ji Zazatê heta Dyûrbatê*"¹⁷ mısraında görüldüğü gibi.

Son olarak, bu beyit ve şarkının söylendiği yirminci yüzyılda o bölgede Zazaların (Kirdlerin/ Kırmancların) yaşamadığını hatırlatalım.

ZÂZÂNA

Yukarıda, bugün Zaza adıyla ilgili yanlış bilgilerin yayıldığına değinmiştik. Burada vereceğimiz örnek bu konuda bir fikir verebilir.

Pers Kralı Birinci Darius, Bisutun anıtında, Babil üzerine yürüdüğünü (M.Ö. 522) anlatırken yolda, Babil'e yakın bir yerde Fırat nehri kıyısında, Zâzâna adında bir şehirden söz eder. Babil, Bağdat'ın güneyinde, Güney Mezopotamya'da bulunuyordu, Zâzâna da oradaydı.¹⁸ Böyle olduğu halde, bazı kişiler aslı astarı yokken Zâzâna'nın bugünkü Zazaların yaşadığı bölge, Zaza yurdu olduğunu ve Yukarı Mezopotamya'da bulunduğunu yazıp yayıyor, bir çırpıda Güney Mezopotamya'nın yerine Kuzey Mezopotamya'yı koyuyorlar; Zazana adında dergi çıkarıyor, aynı adla dernek açıyorlar.

D İ P N O T L A R

- 1 Ziya Gökalp'a göre, "Zaza kelimesini ne bizzat Zazalar ne de Kurmanclar kullanmazlar." (Bak. Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992, s. 27)
- 2 Kureşanlı Seyyid Kekil, Peygamberler ile Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi, Hans und Sigrid Verlag und Gertrieb, Köln, 2002, s. 242
- 3 Seyid Mihemed Huseynî (amadekar), Dîwane Gewre, İntişarat-i Baxê Ney, Kırmanşah, 1382 [2003], s. 603
- 4 Buradaki "kak" sözcüğü erkeğe hitap ederken kullanılan bir saygı sözcüğüdür. Kurmancca ve Zazacada da "ağabey" anlamındadır.
- 5 M. Reza Hamzeh'ee, Yaresan (Ehl-i Hak), Avesta, İstanbul, 2009, s. 64
- 6 Seyid Mihemed Huseynî (amadekar), yage, s. 587
- 7 Bu bilgiyi veren arkadaşım Şehabê Welî'ye teşekkür ederim.
- 8 Kelîmullah Tewehudî Kanîmal, Nadêr Sahêbqêran: Nadêr Şah Ber Bonyadê Êsnadê Xettî, Neşrê Jîyan, Senendej 1382, s. 976
- 9 Cahit Öztelli, Bektaşî Gülleri, İstanbul, 1985, s. 334
- 10 Evliyâ Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. cilt, 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 694
- 11 Evliyâ Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. cilt, 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 207
- 12 Dr. Eskerê Boyîk, Êzîdiyatî Mîrzikê Zaza Fermanên Reş, Weşangeha Dengê Êzîdiyan, Oldenburg, s. 142
- 13 Cigerxwîn, Jînenîgariya Min, Apec, Stockholm, 1995, s. 339
- 14 'Ubeydullah Eyubiyân, "Çirikey Xec û Siyamend", Neşriyeyê Danişgedeyê Edebiyatê Tebriz, Beharê salê 1335 [1956], s. 67
- 15 Dr. Muhammed Teqî İbrahimpûr, Vajenameyê Farsi-Kurdi, (Tahrân?), 1981
- 16 Oskar Mann, Mukri Kurden, Berlin, 1906, s. 301
- 17 Celîlê Celîl, Zargotîna Kurdên Sûriyê, Weşanên Jîna Nû, Uppsala, 1989, s. 232
- 18 (Bilal Zilan daha önce bu konuyu açıklığa kavuşturmuştu. Bilal Zilan, "Zazaların Kendini Adlandırma Biçimlerine Dair Tarihsel Bir Çözümleme", Sözdên Yazıya Zazaca, Nurettin Beltekin & Ahmet Kırkan (editörler), Peywend Yayınları, İstanbul 2019, s. 338.

ANNEMİN BİLGİSİNDE ZAZALAR

NURETTİN BELTEKİN

Kürtlerin kendilerine ilişkin bilgileri, maruz kaldıkları oryantalizm, emperyalizm, Almanların Aryanlık mühendisliği ve Kemalist inkâr ve asimilasyon uygulamaları gibi süreçlerden sonra hiyerarşik olarak dışsal bilginin gerisinde kalmıştır. Diğer bir ifadeyle Kürtler, hususen Zazalar, epeydir kendilerine ilişkin bilginin kaynağı olmaktan çıkarıldı. Dolayısıyla Kürtler, kendilerine ilişkin bilginin öznesi olmaktan çıkarılıp bir tanımlanma nesnesine dönüştürüldüler. Bu nedenle kasten kışkırtıcı bir başlık seçiyorum. *Annemin Bilgisinde Zazalar* yerine "Almanların Araştırmalarında Zazalar" ya da "Oscar Mann'ın Çalışmalarında Zazaca" şeklinde başlıklar olsaydı daha bilimsel bir içeriğe gönderme yapacağı muhakkaktır. Bu başlık, Zazalara ilişkin bilgi için bir Zaza Kürdünü, üstelik bir kadını kaynak olarak göstermektedir.

1800'lerden itibaren birçok batılı araştırmacı özellikle de Alman oryantalistleri (Almanya ve Avusturya) Zazaları araştırma konusu yaptılar. Zaza araştırmalarında Peter I. Lerch, Friderich Müller, Friderich von Spiegel, Albert von Coq, Oscar Mann ve Karl Hadank gibi isimler, akademik camiada daha fazla bilinen isimlerden birkaçıdır. Friderich von Spiegel dışında araştırmacıların çoğu Zazaca üzerinde çalışmıştır. Çalışmaların çoğu Zazaca derlemeler olmakla birlikte Friderich Müller ve Karl Hadank daha ziyade Zazaca ile ilgili gramatik çözümler yapmışlardır. Diğer bir ifadeyle Almanlar etnisiye çalışmamış, dilsel materyal toplamış ve bu materyal üzerine yoğunlaşmışlardır. Oysa Almanların bu çalışmaları Türkiye'de etnisiye üzerine yapılan tartışmalarda kullanılmış, bir bakıma bu bilgiler suiistimal edilmiştir. Bunu önlemek için Alman dilbilimci Ludwing Paul açıklama yapma gereği duymuş¹ ve

katıldığı bazı seminerlerde Almanların yaklaşımını açıklamaya çalışmıştır.² Fakat bu tartışmalarda Batılı kaynakların suistimali aynı zamanda söz konusu kaynakların sorgulanmaz şekilde kullanılması ile sonuçlanmıştır. Hatta bundan yararlanan bazı misyonerler kendilerini dilbilimci olarak *yutturmayı* da başarmıştır.³

Almanların ilk dönem çalışmalarının çoğu Zazaları tanıma ve keşfetme aşamasında yazılan çalışmalardır. Bahse konu çalışmalar, sahayı büyük ölçüde göz ardı ettiği gibi, derinlemesine ve uzun soluklu çalışmalar da değildir. İlk zamanlarda Almanların Zazacaya ilişkin bilgileri Peter Lerch'in derlemeleri ile sınırlıdır. Alman araştırmacılar, söz konusu derlemeler ile Zazaca hakkında bir yargıya varmaya çalışmıştır. Bir diğer araştırmacı Friedrich von Spiegel, Kürtçenin lehçelerini Zazaca, Kurmanca, Kalhurca, Guranca ve Lûrca olmak üzere beş kategori

DOSYA: ZAZALAR

şeklinde tasnif ederek söz konusu lehçeleri birbirinden ayırt edebildiklerini not eder.⁴ Yine Oscar Mann henüz Almanya'da iken (Zazaların yaşadığı bölgeye gelmeden ve onları tanımadan) bu metinler ile Zazacanın hangi İranî dil grubu içinde yer aldığını saptadığını ifade etmekten imtina etmez.⁵ Aynı Mann, Siverek'e geldiğinde kısa süre de olsa Zazaca dersleri almıştır. Bu tecrübeden sonra Mann, Siverek'ten kız kardeşine yazdığı bir mektubunda Zazaca'nın *Med dilinin bir alt soyu* olduğunu belirtir. Bu muhtasar bilgilerden hareketle, Mann'in aslında elindeki sınırlı bilgiler ile büyük sonuçlar çıkarmaya meyyal olduğu söylenebilir. Oysa araştırmacılar sınırlı bilgilerle büyük sonuçlar çıkarmaya kalkmak yerine araştırma konusu yaptığı topluluklara sormuş olsalardı çok daha isabetli sonuçlara ulaşabilirlerdi. Çünkü öz bilgi, hafıza ve aidiyet hisleri etnik, dini ve benzeri toplulukların varoluşlarının kodları ve devamlılıklarının esaslarıdır. Topluluklar kendilik bilgileri ve bilişsel örgütlemeleri ile devamlılıklarını sağlamışlardır. Millet'in devlet ile inşası ya da devamı modern zamanlara ait bir özelliktir ve birçok millet için de böyle bir imkân oluşmamıştır. Milli tarih yazımı ve öğretimi, yine anadilin sistematik bir şekilde devlet tarafından öğretilmesi modern devletin sağladığı bir imkândır. Oysa çoğu millet'in devlet gibi bir imkânı yoktur. Sözgelimi Türkiye'de Türkler söz konusu imkândan yararlanırken Lazlar, Pomaklar, Araplar, Adigeler, Çeçenler, Kürtler (Kurmanclar ve Zazalar), Süryaniler ve diğer topluluklar kendilerine ait devlet aygıtından mahrum olmuşlardır. Buna

karşı adı geçen milletler varlıklarını bugüne kadar sürdürebilmişler. Öyleyse millet bilgisi, hafızası ve hissi dışsal bir öğretim ile değil anadili gibi millet'in içsel öğretimi ile sağlanmış ve devam ettirilmiştir denebilir.

Nitekim Zazaların atalarından tevarüs eden bilgilerinde en küçük bir tereddüt yoktur. Neredeyse tümü ağız birliği etmişçesine aynı bilgiyi paylaşmaktadır. Bingöl Lisesi'nde öğrenci iken İnkılap Tarihi dersi öğretmeni bir keresinde hepimizin Türk olduğunu söylemişti. Söylemişti ama, sonrasında sınıfta büyük bir uğultuya eşlik eden itirazlar yükselmişti. Fakat bir sorun vardı. İtirazlar birbirinden farklıydı. Evet, itirazlar Türk olmadığımız yönündeydi ama ne olduğumuza ilişkin öğrencilerin ifadeleri birbirinden farklı idi. Elbette kim olduğumu, hangi dili konuştuğumu, dinimi vs. biliyordum. Ama ilk kez kendimi doğrudan böyle bir tartışmanın içinde bulmuştum ve farklı

Hecî Emin Mehmûdi Hecî,
1915-2005, Wısıfarı/Çewlig.

cevaplar karşısında şaşırılmıştım. Akşam bir fırsatını bulup babama sınıfta yaptığımız tartışmayı anlattım. Babam Hecî Emin Mehmûdî Hecî ile aramızda şöyle bir diyalog geçmişti:

-Biz kendimize Kırd diyoruz. Bize Zaza da diyorlar.

-Peki Karlıova'dakiler?

-Onlar Kurmanc'dır.

-Peki, Kürt nedir?

-Biz ve Kurmaclar beraber Kürd'üz.

Rahmetli babam Zazaca dışında dil bilmezdi. Türkçeyi anlardı ama konuşması zayıftı. Yani babamın bu konudaki bilgi kaynağı kendi aile ve toplumsal mirasından başkası değildi. Bu nedenle babamın bilgi kaynağının dış bir kaynak olması mümkün değildi. Kendi toplumsal kaynaklarından yani atalarından gelen miras ile beslenen Zazalarda benzer tanımlamalar vardır. Sözge-

Güneş Hanım Şeğank/Mamekiye.
Görüşme sırasında (2013) 80 yaşında.

Heci Yıldizê İsmalî Dorêş,
1932-2022, Dugernan/Çewlîg.

limi Dersim eski Milletvekili Hüseyin Aygün'ün paylaştığı bir videoda da bu açıkça görülmektedir. Siyasi çalışmaları kapsamında ziyaretler yapan Aygün, Güneş Hanım adında Dersimli bir nine ile konuşmaktadır.⁶ Aralarındaki diyalog şöyle:

Hüseyin Aygün: Dilimizin adı nedir? Dilimize ne diyoruz? Adı nedir?

Güneş Hanım: "Biz Kırmancca konuşuyoruz" deriz.

H. Aygün: Peki, milletimizin adı nedir?

Güneş Hanım: Milletimizin adı Kırmanc'dır.

H. Aygün: Kırmanc ne anlama geliyor?

Güneş Hanım: Hı?!

H. Aygün: Yani "biz Kırmancız diyoruz" ..

Güneş Hanım: He!..

H. Aygün: Kırmanc ne anlama geliyor, hangi anlamda Kırmanc diyoruz?

Güneş Hanım: Ne deniliyor ki? "Biz Kırmancız" diyoruz. Eğer [so-

ruyu soran] Türkler olsa, "Biz Kürdüz" deriz.

Diyalogdan da anlaşıldığı üzere Güneş Hanım kendisini Dersimlilerin Zaza için kullandıkları *Kırmanc* adı ile tanımlamaktadır. Bu tanımlama kendilerini *Kirdas*⁷ dedikleri Kurmanclardan ayırmak için tercih edilen bir iç adlandırmadır. Nitekim Güneş ninenin ifade ettiği gibi eğer "Milletinizin adı nedir?" sorusunu bir Türk sorarsa "Kürdüz deriz" cevabı kendi kaynaklarından beslenen Zazaların ortak hafızasını ifade etmektedir.

Adlandırmalardaki dönüşümü⁸ görmek açısından annem Heci Yıldizê İsmalî Dorêş'in bilgisi çok açıklayıcıdır. Anneme Zaza kelimesini ne zaman duyduğunu sordum. Annemin soruma ilişkin cevabı şöyle oldu: "Çocuktuk, köyün çocukları ile beraber oğlak güdüyorduk. Amcamızın oğlu Hasan da vardı. Hasan Çapakçur'da okula başlamıştı, ilkokula. Hafta sonu köye gelirdi. Bir hafta sonu köye geldiğinde bize 'Okulda bana Zaza Heso

diyorlar' dedi. Biz de 'Sana neden Zaza Heso diyorlar?' diye sorduk. O da 'bilmiyorum' dedi." Annem, Hasan'ın biraz uzun boylu ve diğer çocuklardan büyük olduğu, okulda çocukları biraz tartakladığından dolayı böyle anıldığını ifade etti. Yani Zaza kelimesinin bir sıfat olarak *dayı*, *kabadayı* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kelimenin bugün de böyle bir kullanımının olduğu bilinmektedir. Zaten ona Zaza Heso diyenler de Çapakçur'un Zaza çocukları idi. Anneme "Peki siz kendinize ne diyordunuz?" diye sordüğümde, tereddüt etmeden "Biz kendimize Kird diyorduk" dedi.⁹

Annemin anlattığı bir hikâye onun bilgisinde *Kird*'in nerede durduğunu açıkça göstermektedir:

"Mistfay Qijûn ve Hesên Silêmûn Emêr adlı iki Az'lı¹⁰ askere giderler. Askerlik yaptıkları yerde bir güreş müsabakası vardır. Müsabakaya meşhur bir pehlivan gelmiştir ve hiç kimse pehlivan karşısında varlık gösterememektedir. Komutanları askerin moralini yükseltmek

DOSYA: ZAZALAR

için pehlivanı askeriye davet eder. Tüm askerleri içtima yerine toplar ve büyük bir halka yaptırır. Pehlivan da askerin yaptığı halkanın ortasında durur. Her defasında bir asker pehlivanın üzerine gider ve her defasında da pehlivan onları yere serer. Bir ara Hesên Silêmûn Emêr bakar ki Mistfay Qijûn kollarını sıvamaktadır. Aralarında aşağıdaki diyalog geçer:

Hesên Silêmûn Emêr: Mistefa ne yapıyorsun?

Mistfay Qijûn: Pehlivan ile güreşeceğim.

Hesên Silêmûn Emêr: Bak Mistefa, biz Kürdistan ahalisiyiz. Pehlivan seni yere vurursa Kürdistan'ın kurguları kırılır.

Mistfa dinlemez ve gider kısa bir mücadeleden sonra pehlivanı yere serer ve yener. Bunun üzerine as-

kerler Mistfa'yı omuzlarının üzerine alarak bütün garnizonu gezdirirler."

Olay 1940'lı yıllarda geçmektedir. Aidiyetin bu şekilde ifade edilmesi doğal bir toplumsal aidiyetin yansımından başka bir şey değildir. Kürt olmanın onlar için bir şeref olduğunu ve mezkûr kişilerin bu konudaki duyarlıklarını göstermektedir.

Son tahlilde, Zazalar kendilerini tanımlarken kendi miraslarını birincil kaynak olarak görmeli ve değer vermelidir. Bugün Zazaların kimliği etrafında dönen tartışmalarda, inkâr ve asimilasyon gibi her türlü siyasi ve sosyal mühendislikten hareketle, bir topluluğun kendisine ait bilgilerinin ve kolektif hafızasının inkâr edilmesi ve değersizleştirilmesi gibi bir süreçle karşı karşıya olduğumuz gerçeği göz ardı edilmemelidir. Kim

olduğunu bilmeyen toplulukların başkalarının tanımlanma nesnesine dönüşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle kendilik bilgisinin ve mirasının esas kabul edilmesi ve diğerlerinin bilgisini ise kendilerine ilişkin algıları olduğu unutulmamalıdır. Dışsal bilgiler "neden araştırmacılar bizi böyle tanımlıyor ya da anlıyor" sorgulamasından geçtikten sonra elbette kullanılabilir. Zazalar gibi inkâr ve asimilasyona maruz kalmış toplulukların önce kendi tarihsel hafızalarında yer alan bilgileri ortaya çıkarmaları ve onları bugünün birikimi ile örgütlemeleri, sonra başkalarının bilgilerini kendi bilgileri ile çözümleyerek kullanmaları gerekir. Aksi takdirde, her daim efendinin siyasi, ideolojik ve konjonktürel çıkarlarına göre tanımlanmak, bir kader haline gelebilir. ✓

D İ P N O T L A R

- 1 İranolog Prof. Dr. Ludwig Paul ile Zaza dili ile ilgili söyleşi. <https://www.zeynemarslan.com/iranolog-prof-dr-ludwig-paul-ile-zaza-dili-ile-ill-gili-soeylesi/> [09.05.2024]
- 2 Prof. Dr. Ludwig Paul: "Zazakî zıwan o, ema ê ku Zazakî xeber didin Kurd in.", <https://www.youtube.com/watch?v=9gYct5zt2us> [09.05.2024]
- 3 Birçok araştırmada "Amerikalı dilbilimci" olarak tanıtılan C. M. Jacobson, Zazacanın 1963'te başlayan ve 1996'de Vate Çalışma Grubu ile sistematik bir şekilde kullanılan Latin Alfabeti geçişini göz ardı ederek Zazalara farklı bir alfabe ve doğru yazım kılavuzu hazırlamıştı. Jacobson, alfabe çalışması için Dersim'in Pulur (Ovacık) ilçesini seçmişti. Kendi ifadesi ile Zazacanın kuzey lehçesini çalışmıştı. Kitapları ise Türkçe yayımlanmıştı. Fakat ortada bir sorun vardı. Çünkü bazı Zazalar dışında, Jacobson'un dilbilimci olduğunu iddia eden kimse yoktu. Söz konusu dilbilimciye ait Amerika'nın hiçbir üniversitesinde bu isim ile yapılmış bir yüksek lisans ve doktora tezi görünmüyordu. Ayrıca hiçbir bilimsel veri tabanında ona ait bir bilimsel makale de yoktu. Yukarıda adı geçen çalışmaları dışında da herhangi bir çalışması da görünmemektedir. Bu demektir ki Amerikalı dilbilimcinin ilk çalışması, Zazaların alfabe ve yazım kurallarını saptamak olmuştur. Bu iki çalışma da yani alfabe ve yazım kılavuzu yazmak bir dilbilimcinin çalıştığı dile tam vukufiyet ve ona dair çalışmalarının zirvesinde olduğu bir durumda yapılacak çalışmalardır. Bu durumda bir diğer ihtimal de söz konusu olup, mezkûr ismin müstear bir isim olduğu. Çünkü Jacobson'un iki defa Almanya'ya seminer vermek için çağırıldığı bilinmektedir. Jacobson'a ilişkin bu belirsizlikten dolayı bazı Zazalar bu duruma tepki göstererek ikinci bir Dr. Friç vakasının yaşadığını ileri sürdü (Roşan Lezgin, *Toplumsal Kürt Gruplarından Zazalara Genel Bir Bakış*, Diyarbakır, 2016, s. 85). Fakat Jacobson'a mihmandarlık yapan kişilere ulaşıncaya bu ihtimal ortadan kalktı. Daha sonra yapılan araştırmalar aslında onun Boston'da bir kilisede çalışan bir din görevlisi olduğuna ilişkin bilgilere ulaşıldı. Bu durumda aslında bir misyonerlik faaliyeti ile karşı karşıya olduğumuz anlaşıldı. (Ahmet Kırkan, "Fonolojyê Kirmanckî de Pirsgirêka Vengê /ğ/", *The Journal of Mesopotamian Studies*, 4/2, Mardin, 2019, s.295.)
- 4 Friedrich von Spiegel (1871). *Eranische Alterumskunde*. Erster Band. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.
- 5 Kolivand, M. (2014). *Persische und kurdische Reiseberichte. Die Briefe des Berliner Orientalisten Oskar Mann während seiner beiden Expeditionen in den Vorderen Orient 1901-1907*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- 6 Hüseyin Aygün, Gınes Xanime de Şeşank de mı qesey kerd. <https://www.youtube.com/watch?v=mDxegDSkkDM>. (Çeviri: NB). [09.05.2024]
- 7 *Kirdas* ya da *Kirdaş* şeklinde de söylenir. *Kird asa, asig kird* yani "Kürd gibi", "Kürdümü" anlamına gelir. Bu tanımlama, Zazaların kendilerini Kürtlüğün merkezine alarak Kurmancları adlandırdığını göstermektedir.
- 8 Zazalar *Kird*, *Kirmanç*, *Dimili* ve *Zaza* adları ile adlandırılır. *Kird* ve *Kirmanç* içsel adlandırma, *Zaza* ve *Dimili* ise dışsal adlandırma olarak kabul edilmektedir. Zaman içerisinde dışsal olan *Zaza* adının öne çıktığı görülmektedir.
- 9 Kelimenin *Kirt*, *Kird*, *Kurd* ve *Kord* şeklinde dönüştüğü düşünülmektedir.
- 10 Az, Çewlig'de bir aşiret.

WARÊ XO DE KITABO ŞUMÛLDAR YO TEWR VERÊN: ZAZALAR: TARİH, KÜLTÜR VE KİMLİK

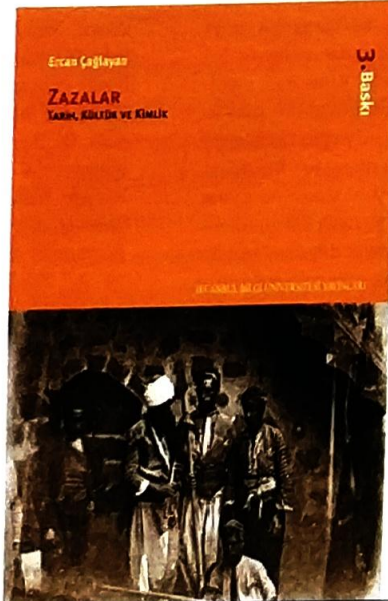
MUTLU CAN

Ercan Çağlayan 1980 de Çewlîg de ame-yo dinya. Ey, mektebo verên û mîyanên Çewlîg de wendî. Unîversîteya Ataturkî ya Erziromî de warê tarîxî de lîsans (2001) û master (2008) qedênayî. Ancîna eynî unîversîte û warî de doktora ya xo tamam kerde. Çeyleyê 2019î de warê tarîxê sîyasî de bî doçent. Serra 2021î de sey endamê Heyetê Mutevelî yê Weqîfê Tarîxî ame weçînayene. Xebatê êyê akademîkî, tirkî ra teber bi ziwananê ingilîzî, fariskî, zazakî û kurmanckî zî weşanîyayî. Çağlayano ke tarîxê sîyasî û sosyali yê kurdan yê seserra 20. ser o gelek xabatê ey est ê, kitabê êyê ke hetanî nika ameyê weşanayene nê yê: *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası [1923-1950]*, İletişim Yayınları 2014; *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*,

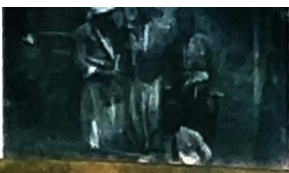
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2016; *Kemalist Ulus-Devletin İnşası: Eğitim, Kültür, Mekân ve İskân Politikaları*, Açılım Kitap 2018; *Cumhuriyet'in Doğu'su: Devlet, Parti, Toplum*, Pınar Yayınları 2019; *"Dünyada Van": Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum* (Der.), İletişim Yayınları 2019; *"Burası Muş'tur":*

Tarih, Toplum, Kültür ve Edebiyat (Ed.), Pınar Yayınları 2019; *Diyarbakır: Nüfus, Siyaset, Eğitim, Sağlık ve İktisat (1923-1950)*, Libra Kitap 2020; *"Bingöl Dört Dağ İçinde": Toplum, Kültür ve Siyaset* (Ed.), Peywend Yayınları 2021 ve *Yakın Akrabalar: Kemalist Türkiye & Pehlivi İnan*, Nûbihar Yayınları 2022.

Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik yan zî bi nameyê xo yo açarnaye Zazayî: *Tarîx, Kultur û Nasname* nameyanê ke ê seba namekerdişê kirmancan (zazayan) xebitnîyene ra heta bawerîye, nufusî ra heta ekonomî, kulturî ra heta nasname (kamîye), strukturanê eşîran ra heta meylanê sîyasîyan û munaqêşeyanê ziwan-lehçe ra heta ede-

Ercan ÇAĞLAYAN, *Zazalar Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016 (x + 235 sayfa). Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul 2024 (xii + 376 sayfa)

bîyatê zazakî, yew xebat a ke bi hîrayîya warê xo yê cigêrayîşî û muhtewaya xo bale ancena ya.

Nuştox Ercan Çağlayan, semedanê amadekerdişê kitabêkê winasîyî Vateyê Verênê çapa hîrêyine ya kitabî de sey hîrê madeyan îzah keno: Verê verkan semedê tewr verênî yê nusîyayîşê kitabêkê winasî ke tede her hetî ra zazayan (kirmancan) ser o êno vindertiş, lebata pêardişê yew çimeyê muracatî yê îlmî û nizamî yê derheqê zazayan de bîye. Senî ke zanîyeno û nuştoxî zî îfade kerdo ewro bîle hûmara xebatanê îlmî û akademîkan yê ke ê derheqê kurdanê zazayan de ameyê kerdene zaf kêmi ya. No zî sey promlema tewr cîdî yo ke vejîyeno vernîya ê kesane ke wazenê zazayan ser o agahîyan bigîrê yan zî der-

Capitaine Barry,
Seyahetê minê
Kurdîstani de Kurdê
Zazayî, 1881

<http://gallica.bnf.fr/>

heqê înan de cigêrayîşan bikerê. Aman-canê serekeyan yê virazîyayîşê na xebate ra yew zî heta dereceyêk çareserkerdişê nê problemî yo.

Semedê amadekerdişê nê kitabî yo diyin, vera zanayîşan (melumatan) ke derheqê zazayan de bi xaye û metodanê oryantalistan û self-oryantalîstan berardî-yenê de, bi metodêkê akademîkî "zereyî ra" zanayîşan berardene yo. [Îngilîzkî de xebate winasîyî sey xebatê înternalî name benê. M. C.] Ma zanê ke na mana de bi taybetî zî nê da-vîst serranê peyênan de munaqeseyo tewr muhîm derheqê zazakî de beno. Hetê tayê derûdorane ra datayê linguîstîk û filolojîkî esas ênê girewtîş û naye ser ra kurd-bîyayîş yan zî yew mileto xoser bîyayîşê zazayan munaqese beno. Semedê hîrêyin

yê amadekerdişê nê kitabî nê xususî ra eleqedar o. Goreyê bawerîya nuştox Çaglayanî munaqeseyê ke derheqê nasnameyê zazayan de ramîyenê (domîyenê) do ancax bi nêzdîbiyayîşê înterdîsîplînerî hîna rast bêrê fehmkerdiş.

Kitab, bê beşanê sey *Destpêk, Îlaweyî, Çimenname, İndeksê Nameyê Cayan, İndeksê Eşîran, Terîqetan, Mezheban û Partîyan, İndeksê Kesan, İndeksê Kovaran û Rojnameyan* çar beşanê bingeyênan ra teşkîl beno. Sernuşteyê beşê yewinî *Name, Cografya, Ekonomî û Nufus* o. Sernuştikê verênî yê nê beşî *Nêzdîbiyayîşê Emîk û Etikî* yo. Seke ma zanê zanîstanê sosyalî de gama ke yew grûbe ser o analizêk êno kerdene, nê di metodê bingeyênî xebitnîyenê. Nuştox verî na mana de bi hawayo xulasayî yew çarçewaya teorîke xêz keno, dima ra hoka nê metodanê namekerdişan ra her yewê nê nameyan sey sernuştikêk tesnîf keno û bi goreyê dora rêzkerdişî nameyanê *Zaza, Dimilî, Kird û Kirmanc* ser o vindeno. Sernuştikê beşê yewinî yê bînî nê yê: *Cografya, Ekonomî, Nufus*.

Nameyê beşê kitabê *Zazayî: Tarîx, Kultur û Nasname'yî* yo diyin *Çimeyanê Tarîxîyan de Zazayî* yê. Destpêkê nê beşî de bi xetanê xo yê bingeyênan yew çarçewaya teorîke pêşkêş bena, krîtîkê vînayîşane umûmîyan û vilabîyeyan yo kilm êno kerdene. Di sernuştikê nê beşî ke dima ra ca gêne *Çimeyanê Ereban-İslamî de Zazayî, Çimeyanê Usmanîyan de Zazayî* yê. Sernuştikê ke binê *Çimeyanê Usmanîyan de Zazayî* vîyarenê zî nê yê: *Şerefnameyî de Zazayî, Kitâb-i Cihan-*

numa'yî de Zazayî, Seyahetnameyê Ewliya Çelebî'yî de Zazayî, Kamus'ul Alam de Zazayî, Defteranê Tehrîrî de Zazayî, Defteranê Muhîmmeyan de Zazayî, Defteranê Temettuâtî de Zazayî, Defteranê Nufusî de Zazayî, Salnameyanê Wîlayetan de Zazayî, Pêrênuşteyanê Resmîyan de Zazayî. Sernuştikê beşê diyinî yo hîrêyin *Çimeyanê Cumhuriyetî de Zazayî*, yê çarin û peyênî zî *Çimeyanê Rojawanî de Zazayî* yê.

Nameyê beşê kitabî yo hîrêyin *Dîn, Kultur û Cuya Komelkî yê Zazayan* o. Di sernuştikê nê beşî ra o yewin *Dîn û Bawerî* yo ke tede *Mezhebî, Terîqetî, Şêxî û Seyîdî* her yewê xo sey babetêka cîyaye analiz beno. O diyin zî *Kultur û Cuya Komelkî* yo ke bi eynî hewa binê ey de zî *Eşîrî, Dewaya Gonî û Strukturo Sîyasî û Sîyasetî* ser o yeno vindertiş. *Dîkotomîyê Zîwan û Lehçe de Zazakî* nameyê beşê çarin û peyênê kitabî yo. Hîrê sernuştikê nê beşî bi dore nê yê: *Neteweperwerîye, Dewleta Nasyonale û Zîwan, Lîteraturê Zazakî.*

Ma do senî ke peynîya nuşteyê xo de zî bi hewayo komkî formule bikerê, çend taybetmendîyê nê kitabî est ê ke ehemîyetê ey zêdenê. İnan ra yew zî no yo: Tayê derûdorî, bi serran o bê ke bieşkê xebatanê îlmîyan û objektîfan ci rê sey bingeh nîşan bidê, tayê cîyayîyanê şekilîyan yê mabênê kurmanckî û zazakî vejenê vernî û krîterê yewbînan ra fehmkerdişî yê subjektîfî esas gêne û bi no hewa nasnameyê zazayan kenê babeta munaqeseyan. A taybetmendîyanê nê kitabî ra yew zî tede bi hawayo înterdîsîplîner û ewnîyayîşêkê

ilmî analizkerdişê nasnameyê zazayan o ke munaqeseyo ke ma cor ra behsê ci kerd zî sînorê ey mîyan de ca gêno. Ma eşkenê muhtewaya kitabî ra çend detayan ke ê do derheqê bêbingeyîya na munaqese de yew fikir bidê wendoxan wina rêz bikerê:

Senî ke Ludwîg Paul zî bale anceno ser, têkilîya ke mabênê zîwan û kokê etnikî de est a, kompleks a û seba ke na têkilîye faktoranê sey dîn, tarîx, kultur, sîyaset û gelek faktoranê bînan ra girêdaye ya, beno ke zîwan û koko etnikî yewbînî pênêgîrê (r. 10).

1) Temamê înanê ke vînayîşê diyinî mudafe kenê, [Ëyê ke vanê *Zazayî*, yew şaro İnanî yo, zîwanê înan zî kurdkî û fariskî ra cîya yo. M.C.] gêrayîşê kok û zîwanî ke datayanê zîwanî ser ra xo carî keno yê Erîc Hobsbawnî ke hetê ey ra sey "mîlîperwerîya filolojik" name beno danê vernî û ehemîyet nêdanê dîyardekerdeyanê mîletî yê muhîman yê sey "dîn, tarîx, cografya, kultur, qehramanan û çîyanê muşterekan yê bînan." Ebubekîr Pamukçu ke îdeologanê nê vînayîşî ra yew o, herçiqas keso yewin o ke ey mefhûmê "Zazaîstan" xebitnayoy zî, ey bi xo zî dîyar kerdo ke çî muqabîlê realîstî yê nê mefhûmî çin o: "*Ma reya verêne nê nuşteyî de nameyê Zazaîstanî xebitnenê. Bêguman ma bi nê xebitnayîşî îdîa nêkenê ke dewrê tarîxîyê mewzûbahîsî de bi nameyê Zazaîstanî yew dewlete est bîya; çünke ma zî zanê ke çî dewrê tarîxî de bi nê nameyî yew dewlete nêbîya.*" (r. 11/cn. 42). Rasta ci êyê ke mudafa kenê ke zazayî yew grûb a ke kurdan ra cîya

Bi nameyê Zaza Kurds
Natives'i Yew Gravur, 1889

ya, îdîa kenê ke şertê miletbîyayîşî yo tekane û bes, ziwan o. Max Weber ke kesanê verênan ra yew o ke înan babetanê etnîsîte û miletî ser o nuştî, bale anceno naye ser ke ziwan krîteranê miletbîyayîşî rê qîm nêkeno: *Her cayî de şekil-girewtîşê hîsê milîyetî de unsuranê kulturîyanê bingeyênan yê pozîtîfan yê tewr muhîman miyan de ziwan tewr vernî de êno. Feqet yew ziwano hempar (ortax) bile tena bi sereyê xo hewce nêkeno yan zî şerto bes nîyo* (r.12/cn 43).

Hobsbawn zî bi hawayêko eşkera vera pênerkerdişê (terîfkerdişê) miletî de tena esas girewîyayîşê ziwani vejîyeno û wina vano: *"Ziwan, seba cîyakerdişê komelanê kulturîyan yew rayîr bî, la qetîyen rayîrêko sereke nêbî (...)* Bi kilmîye ziwan rewşanê taybetîyan ra teber, ê krîteranê ke nişan danê

ke merdimî mensûbê yew kollektîfî yê ra tena yew tene yo û tu sebeb çin o ke ma derheqê ey de bifirîkiyê ke ehemîyetêkê ey yê ney ra dotêr (wetêr) est o. (...) Demekê, eşkera yo ke eke ma îdarekaran û wendeyan nêhesibnê, mumkîn nîyo ke ziwan sey krîterêkê milet bîyayîşî bihesibîyo." (r. 12 / cn 44) Dewamen Hobsbawn seba milîyetî wina vano: *"Milîyet, strukturêko do qaso ke tena bi ziwani nêro fehmkerdiş kompleks o" û "wesfê ferdan nîyo, yê komelan o"* (r. 12 / cn. 45).

2) Senî ke zanîyeno tesnîfkerdişê cîyakerdena ziwanan û lehçeyan de krîtero tewr muhîm "fehmkerdişo muşterek o" (mutual intelligibility). Labelê cigêrayîşanê ke ê na babete ser o dewranê peyênan de

ameyê kerdene de, bale ancîyeno ke no krîter subjektîf o û destdayî nîyo (r. 14, cn. 49). (...) Bêşik no derheq de nimûneya tewr balkêşe ke ganî bidîyo na ya: Kesê ke "fehmkerdişê muşterekî" sey krîterê bingeyênî yê yew ziwani îdîa û mudafa kenê do yewbinan ra fehmnerkerdişê zazyanê Çewlîg û Dêrsimî pê çiyî û senî îzeh bikerê? (r. 14).

Gama ke nê tezî ser o [tezê ê derûdorane ke zazakî teberê kurdkî de vînenê û naye sey rastîyêka îlmî musnenê M.C.] munaqeşe beno, yewna xususê ke ganî bi dîqet bigîrîyo çiman ver no yo: Kesê ke nê vînayîşî îdîa kenê, ekseriyetê înan dereceya kamile de zazakî nêzanê û naye ra nêşkenê eseranê zazakîyan binusê û bivirazê. No zî verê sewîyeya bes de qebulbîyayîşê ne tezî de sey yew engelî (astengî) maneno (r. 13).

yê amadekerdişê nê kitabî nê xususî ra eleqedar o. Goreyê bawerîya nuştox Çaglayanî munaqeseyê ke derheqê nasnameyê zazayan de ramîyenê (domîyenê) do ancax bi nêzdîbîyayîşê înterdîsîplînerî hîna rast bêrê fehmkerdiş.

Kitab, bê beşanê sey *Destpêk, Îlaweyî, Çîmename, Îndeksê Nameyê Cayan, Îndeksê Eşîran, Terîqetan, Mezheban û Partîyan, Îndeksê Kesan, Îndeksê Kovaran û Rojnameyan* çar beşanê bîngewênan ra teşkîl beno. Sernuşteyê beşê yewinî *Name, Cografya, Ekonomî û Nufus* o. Sernuştikê verênî yê nê beşî *Nêzdîbîyayîşê Emîk û Etikî* yo. Seke ma zanê zanîstanê sosyâlî de gama ke yew grûbe ser o analîzêk êno kerdene, nê di metodê bîngewêni xebitnîyenê. Nuştox verî na mana de bi hawayo xulasayî yew çarçewaya teorîke xêz keno, dima ra hoka nê metodanê namekerdişan ra her yewê nê nameyan sey sernuştikêk tesnîf keno û bi goreyê dora rêzkerdişî nameyanê *Zaza, Dimilî, Kird û Kirmanc* ser o vindeno. Sernuştikê beşê yewinî yê bîni nê yê: *Cografya, Ekonomî, Nufus*.

Nameyê beşê kitabê *Zazayî: Tarîx, Kultur û Nasname'yî* yo diyin *Çîmewanê Tarîxîyan de Zazayî* yê. *Destpêkê* nê beşî de bi xetanê xo yê bîngewênan yew çarçewaya teorîke pêşkêş bena, krîtîkê vînayîşane umûmîyan û vilabîyeyan yo kilm êno kerdene. Di sernuştikê nê beşî ke dima ra ca gênê *Çîmewanê Ereban-Îslamî de Zazayî, Çîmewanê Usmanîyan de Zazayî* yê. Sernuştikê ke binê *Çîmewanê Usmanîyan de Zazayî* vîyarenê zî nê yê: *Şerefnameyî de Zazayî, Kitâb-i Cihan-*

numa'yî de Zazayî, Seyahetnameyê Ewliya Çelebî'yî de Zazayî, Kamus'ul Alam de Zazayî, Defteranê Tehrîrî de Zazayî, Defteranê Muhîmmeyan de Zazayî, Defteranê Temettuâtî de Zazayî, Defteranê Nufusî de Zazayî, Salnameyanê Wîlayetan de Zazayî, Pêrênuşteyanê Resmîyan de Zazayî. Sernuştikê beşê diyinî yo hîrêyin *Çîmewanê Cumhuriyetî de Zazayî*, yê çarin û peyênî zî *Çîmewanê Rojawanî de Zazayî* yê.

Nameyê beşê kitabî yo hîrêyin *Dîn, Kultur û Cuya Komelkî* yê *Zazayan* o. Di sernuştikanê nê beşî ra o yewin *Dîn û Bawerî* yo ke tede *Mezhebî, Terîqetî, Şêxî û Seyîdî* her yewê xo sey babetêka cîyaye analîz beno. O diyin zî *Kultur û Cuya Komelkî* yo ke bi eynî hewa binê ey de zî *Eşîrî, Dewaya Gonî û Strukturo Sîyasî û Sîyasetî* ser o yeno vindertiş. *Dikotomîyê Zîwan û Lehçe de Zazakî* nameyê beşê çarin û peyênê kitabî yo. Hîrê sernuştikê nê beşî bi dore nê yê: *Neteweperwerîye, Dewleta Nasyonale û Zîwan, Lîteraturê Zazakî.*

Ma do senî ke peynîya nuşteyê xo de zî bi hewayo komkî formulê bikerê, çend taybetmendîyê nê kitabî est ê ke ehemîyetê ey zêdenê. Înan ra yew zî no yo: Tayê derûdorî, bi serran o bê ke bieşkê xebatanê îlmîyan û objektîfan cîrê sey bîngewê nîşan bidê, tayê cîyayîyanê şekîlîyan yê mabênê kurmanckî û zazakî vejenê vernî û krîterê yewbînan ra fehmkerdişî yê subjektîfî esas gênê û bi no hewa nasnameyê zazayan kenê babeta munaqeseyan. A taybetmendîyanê nê kitabî ra yew zî tede bi hawayo înterdîsîplîner û ewnîyayîşêkê

îlmî analîzkerdişê nasnameyê zazayan o ke munaqeseyo ke ma cor ra behsê ci kerd zî sînorê ey miyan de ca gênê. Ma eşkenê muhtewaya kitabî ra çend detayan ke ê do derheqê bêbingewîya na munaqese de yew fikir bidê wendoxan wina rêz bikerê:

Senî ke Ludwig Paul zî bale anceno ser, têkilîya ke mabênê zîwan û kokê etnîkî de est a, kompleks a û seba ke na têkilîye faktorane sey dîn, tarîx, kultur, sîyaset û gelek faktorane bînan ra girêdaye ya, beno ke zîwan û koko etnîkî yewbîni pênegîrê (r. 10).

1) Temamê înanê ke vînayîşê diyinî mudafe kenê, [Êyê ke vanê *Zazayî*, yew şaro Îranî yo, zîwanê înan zî kurdkî û fariskî ra cîya yo. M.C.] gêrayîşê kok û zîwanî ke datayanê zîwanî ser ra xo carî keno yê Eric Hobsbawnî ke hetê ey ra sey "miletperwerîya filolojik" name beno danê vernî û ehemîyet nêdanê dîyardekerdeyanê miletî yê muhîman yê sey "dîn, tarîx, cografya, kultur, qehramanan û çîyanê muşterekan yê bînan." Ebubekîr Pamukçu ke îdeologanê nê vînayîşî ra yew o, herçiqas keso yewin o ke ey mefhûmê "Zazaîstan" xebitnayo zî, ey bi xo zî dîyar kerdo ke çî muqabîlê realistî yê nê mefhûmî çin o: "*Ma reya verêne nê nuşteyî de nameyê Zazaîstanî xebitnenê. Bêguman ma bi nê xebitnayîşî îdîa nêkenê ke dewrê tarîxîyê mewzûbahîsî de bi nameyê Zazaîstanî yew dewlete est bîya; çunke ma zî zanê ke çî dewrê tarîxî de bi nê nameyî yew dewlete nêbîya.*" (r. 11/cn. 42). Rasta ci êyê ke mudafa kenê ke zazayî yew grûb a ke kurdan ra cîya

Bi nameyê Zaza Kurds
Natives'î Yew Gravur, 1889.

ya, îdîa kenê ke şertê miletbîyayîşî yo tekane û bes, ziwan o. Max Weber ke kesanê verênan ra yew o ke înan babetanê etnîsîte û miletî ser o nuştî, bale anceno naye ser ke ziwan krîteranê miletbîyayîşî rê qîm nêkeno: *Her cayî de şekil-girewtîşê hisê milîyetî de unsuranê kulturîyanê bingeyênan yê pozîtîfan yê tewr muhîman mîyan de ziwan tewr vernî de êno. Feqet yew ziwano hempar (ortax) bile tena bi sereyê xo hewce nêkeno yan zî şerto bes nîyo* (r.12/cn 43).

Hobsbawn zî bi hawayêko eşkera vera pênerkerdişê (terîfkerdişê) miletî de tena esas girewtîyayîşê ziwani vejîyeno û wina vano: *"Ziwan, seba cîyakerdişê komelanê kulturîyan yew rayîr bî, la qetîyen rayîrêko sereke nêbî (...)* Bi kilmîye ziwan rewşanê taybetîyan ra teber, ê krîteranê ke nîşan danê

ke merdimî mensûbê yew kollektîfî yê ra tena yew tene yo û tu sebeb çin o ke ma derheqê ey de bifirikiyê ke ehemîyetêkê ey yê ney ra dotêr (wetêr) est o. (...) Demekê, eşkera yo ke eke ma îdarekaran û wendeyan nêhesibnê, mumkin nîyo ke ziwan sey krîterêkê milet bîyayîşî bihesibîyo." (r. 12 / cn 44) Dewamen Hobsbawn seba milîyetî wina vano: *"Milîyet, strukturêko do qaso ke tena bi ziwani nêro fehmkerdiş kompleks o" û "wesfê ferdan nîyo, yê komelan o"* (r. 12 / cn. 45).

2) Senî ke zanîyeno tesnîfkerdişê cîyakerdena ziwanan û lehçeyan de krîtero tewr muhîm "fehmkerdişo muşterek o" (mutual intelligibility). Labelê cigêrayîşanê ke ê na babete ser o dewranê peyênan de

ameyê kerdene de, bale ancîyeno ke no krîter subjektîf o û destdayî nîyo (r. 14, cn. 49). (...) Bêşik no derheq de nimûneya tewr balkêşe ke ganî bidîyo na ya: Kesê ke "fehmkerdişê muşterekî" sey krîterê bingeyêni yê yew ziwani îdîa û mudafa kenê do yewbînan ra fehmnerkerdişê zazyane Çewlîg û Dêrsimî pê çiyî û senî îzeh bikerê? (r. 14).

Gama ke nê tezî ser o [tezê ê derûdorane ke zazakî teberê kurdkî de vînenê û naye sey rastîyêka îlmî musnenê M.C.] munaqeşe beno, yewna xususo ke ganî bi dîqet bigîrîyo çiman ver no yo: Kesê ke nê vînayîşî îdîa kenê, ekserîyetê înan dereceya kamile de zazakî nêzanê û naye ra nêşkenê eseranê zazakîyan binusê û bivirazê. No zî verê sewîyeya bes de qebulbîyayîşê ne tezî de sey yew engelî (astengî) maneno (r. 13).

Yewna xususiyeto muhîm yê kitabî no yo ke tede munaqeseyê ke derheqê nasnameyê zazayan û lehçe-ziwan biyayîşê zazakî de benê ser o bi hawayo îlmî êno vindertiş. Nuştox, bê ke derheqê xo de mezgê wendoxan de qenaetê lehdar yan zî eleyhtariya yew terefî peyda bikero, tamamen bi terzêko îlmî û çimeyanê zaftewiran û cîya-cîyayan ra referansan dayene nêzdîbiyayîşê her di hetan analîz keno.

3) (...) Kîştay naye de êno vî-nayîş ke coğrafyaya ke zazayî tede ciwîyenê de tayê eşîrî çutziwanî yê. Yanî qismê eynî eşîre bi kurmanckî, qismê aye yo bîn zî bi zazakî qisey keno. Seke êno zanayîş mefhûmê eşîre, yew mefhûmo ke semedê ê komelan ke goreyo ke bawer beno, neslê înan eynî bav û kalan ra êno û aqrebayê (merdimê) yewbînan ê êno gurenayîş. Coka mumkin nîyo kesê ke nesebê înan reseno eynî bav û kalan, sey mensûbanê di grûbanê etnîkan yê cîyayan bêre qebulkerdiş (r. 16-17).

4) Heme cigêrayîşanê cîya-cîyayan ke ê derheqê zazayan de virazîyayê ra, êno vînayîş ke pêro muktesebato ke dewrê antîkî ra heta ewroyî ameyo pêser û tede mefhûmê zaza vîyareno, tena hetê ey yo pêmendîşê vengyan referans ameyo girewtîş û zazayan ra girêdîyayo. La îcab keno ke bivajîyo ke no nêzdîbiyayîş hetê îlmî ra zaf problemin o (r. 34). (...) Herçiqaş pêmendîşo fonolojîko yê mabênê nameyê zaza ke semedê zazayan xebitnîyeno û nameyanê sey Zaza, Sasan, Zazana ûsn. ke çimeyanê dewrê İslamî ra ver de sewbîna coğrafyayan de xebitnîyayê, hetê zaf kesan ra ardîyayo ziwan zî,

ganî bi hawayo eşkera bêro îzehkerdiş ke ma dest de tu datayo îlmî yo ke nîşan dano (musneno) ke nê nameyî û nameyê Zazayî ke ewro ci ra sey nameyê yew komelî behs beno eynî yê, çin o (r. 35).

5) (...) tewr serê de Mînskî û Karl Hadank û tayê cigêrayoxanê ke derheqê na babete de xebate kerda, naye sey ihtîmalî vînenê: Nameyê *Deylemî* zemanî reyde netîceya vurîyayîşê vengyanê (l) û (m) de sey *Dimilî* bedilîyayo. (r. 37-38 / cn 43) Seba ke tîya dora xo ameya ma naye biyarê vîrê her kesî: Herçiqaş "nê ihtîmalî" ser ra bêro hereketkerdiş û tezê *Deylemî* biyayîşê zazayan îdîa bibo zî, eleqeyê ney bi rastîyanê coğrafîk, tarîxî, sosyolojîk, antropolojîk û lînguîstîkan çin o. (...) Zanayîşê derheqê tarîxê *Dimilîyan* de yê çimeyanê ereban û usmanîyan, musnenê ke dimilîyî yew şar o ke *deylemîyan* ra cîya yo (...) (r. 38).

6) Ganî bêro îfadêkerdiş ke ma dest de tu zanayîşo îlmî yo bes ke ê tezan yê ke goreyê înan zazayî/dimilîyî *Deylemî* yê ra eleqedar o, çin o (r. 38).

7) Bê Oskar Mann, Karl Hadank ve D. N. Mackenzie û çendê sey înan

hema-hema pêro cigêrayoxanê rojawanîyan naye ser o ahengdar ê ke zazakî dîyalektêka kurdkî ya û zazayî zî kurd ê (r.193).

8) Hetê terîtorya, kultur û tarîxê ortaxî ra mumkin nêaseno ke zazayî grûbanê kurdan yê bînan ra bêre cîyakerdiş. İhtîmal o ke naye ra bo, kesê ke îdîa kenê ke zazayî yew gruba etnîke ya cîya ya, hemê muştêrekîyanê ortaxan yê bînan ke ê yew gruba etnîke teşkil kenê, nêvînayîş ra ênê û tena datayanê lînguîstîkan ser ra hereket kenê û bi no qayde zazayan û zazakî pênas (terîf) kenê (r. 165).

9) Ganî ma ney zî not bikere: Nuştoxê zazayî ke zazakî sey ziwan o xoser/cîya vînenê, înan heta ewro çîyêko edebî, îlmî û akademîkî îlaweyê literaturê zazakî nêkerdo. Nê kesan hema-hema heme xebatê xo bi zazakî ney, serê de bi tirkî û bi ziwananê bînan kerde (r. 189).

10) Bêşik merdim eşkeno pêmendîşê vengyan esas girewtîş û nameyanê "Zaza" û *Dimilî* ser ra teşebusê rocigêrayîşê yew tarîx û kokî yê miletperweranê tirkîyan û zazayan, înan ser o sey yew tesîrê şênberî (konkretî) yê nuştîşê

tarîxî yê Kemalîstî fehm bikero. Kîş-ta naye de ganî bêro dîyarkerdiş ke çî tekabulê terîtoryal, tarîxî, sîyasî û aktuelî yê xebitnayîşanê sey "Zazaîstan" û "Mucadeyê Zazayan yo Milî/Neteweyî" çin o. Semedê naye ra, no xusus muhîm o: Kesê ke nê tezi îdîa kenê, ganî pozîsyonê înan yê îdeolojîk û kapasîteya înan ya entelektuele ser o bêro fikirîyayene (r. 195).

11) Nê nêzdîbîyayîşê ke zazakî ra eleqedar ê û îlmî nîyê, goreyê înan ferqê ke mabênê zazakî û kurmanckî de est ê, esas ênê girewtîş û bi no hewa îdîa beno ke zazayî xoser yew grûba etnîk a. Feqet tîya vîrardişê di çîyan de fayde est o: O yewin, hetê ziwannasî ra mabênê zıwan û lehçe de cîyakerdiş ziwannasî ra ziyadêr meylêko sosyolojîk, bi îfadeyêkê hîna rastî meylêko îdeolojîk û polîtîk o. Aye ra sînore yew zıwan yan zî yew lehçe çîyêko îzafî yo. O dîyin zî no yo: Mumkin nîyo ke yew grûba etnîke/milet tena yewîya zıwanî ser ra bêro pênaskerdiş û ancîna naye ra girêdaye mumkin nîyo ke muşterekê tewir bi tewirî ke yew grûba etnîke/miletî teşkîl kenê, verê çîman ra dûrî birîyê (r. 195).

Zazayî ke goreyê texmînan ra nufusê înan ewro çar yan zî nêzdîyê panc mîlyonî yo, xebatê ke derheqê înan de bîyê zaf-zaf tay ê. Nê xebatan ra meqsedê ma çend cigêrayîşê ke seserra 20. de bi destê bîyanîyan (xerîban) virazîyayê û êyê ke xususen serranê 1980î ra heta ewro hetê Kemalîstan-Tirkperweran ra û seba ke bêro îspat kerdene ke (!) zazayî yew qebîlaya tirkan a, nusîyayê nîyo. Feqet yew reaksiyono balkêş o ke ganî bivajîyo no yo: Seba ke "xebatê îlmî yê ke tede tirkbîyayîşê kurman-

can û zazayan îspat bîyo" erzîyayê qutîya çopî yê tarîxî, nê serranê peyênan de îdîaya milletêko xoser bîyayîşê zazayan nîsbeto muhîm de hetê derûdoranê Tirkperweran-Kemalîstan ra zî mudefa bena, yan zî destek vînena.

Kitabê Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik, verê verkan warê xo de xebata yewin a ke babeta xo zazayan ser o bi metodêkê nêzdîbîyayîşê holîstîk û înterdîsîplîner amade bîya. Semedo ke nuşttoxê ci Ercan Çaglayan yew tarîxnas o, ey gelek çîmeyan ra îstîfade kerdo, bi hewayo tîfîz xebitîyayo û winî aseno ke tede kedêka cîdî werda. Helbet ke nê her di taybetmendîyê kitabî ke ma cor ra qalê înan kerdî, senîni û ehemîyetê ey zêdnênê û naye ra girêdaye warê xo de wesfê çîmeyo sereke bi kitabî danê qezenckerdiş.

Yewna xususîyeto muhîm yê kitabî no yo ke tede munaqeseyê ke derheqê nasnameyê zazayan û lehçe-zıwan bîyayîşê zazakî de benê ser o bi hawayo îlmî êno vindertiş. Nuşttox, bê ke derheqê xo de mezgê wendoxan de qenaetê lehdar yan zî eleyhtarîya yew terefî peyda bikero, temamen bi terzêko îlmî û çîmeyanê zaf-tewîran û cîya-cîyayan ra referansan dayene nêzdîbîyayîşê her di hetan analîz keno. Bi goreyê ma êyê ke do terefgirane biwanê ne tede, wendoxê ke do nê kitabî biwanê, bêbingeyîya nê tewir îdîayan muşahede bikerê.

Eke ma hêdî-hêdî vateyanê xo arê bidê eşkenê nînan vajê: *Kitabê Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik* yew kêmaneya pîle mîyan ra wedarita. Çunke kitab, çîmeyo şumûldar o yewin o ke babeta xo zaza yê. Komelê zazayan zaf hetan ra û bi metodê înterdîsîplînerî tehlîl bîyo. Yewna xususo balkêş

yê na xebate est o ke ehemîyetê aye qasê ê verênan zêdneno, o zî no yo: Na xebate, xebatêka înternal a. Çunke kitab hetê yew kesî ra amade bîyo ke o bi xo zî mensûbêkê komelê zazayan o. Ganî ma na çarçewa de binê ci xêz bikerê ke Çaglayanî bi na xebata xo, semedê ê xebatan ke ameyoxî de bêrê kerdene, yew bingeyo hîra û sexlam ronayo. Reyna çî zereyê nê komelî ra bê çî teberê ey ra bê, wendox û cigêrayoxê ke biwazê derheqê zazayan de wayîrê agahîyanê îlmîyan bibê, eşkenê xo biresnê nê kitabî û ci ra îstîfade bikerê.

Baş o, ma qet qusur yan zî kêmaneyê na xebate çin ê? Helbet ke sey her xebate yê aye zî est ê. Mesela bi goreyê ma melumatê ke binê beşê Lîteraturê Zazakî de dîyayê, kêmi yê yan zî sînorkerde mendê. Ganî no beş hîna dewlemend bibîyêne. La ma prosesê amadekarîya nê nuşttoxê xo de nuşttoxî reyde têkilî rona û goreyo ke fekê ey ra pê hesîyayîme kitab do, gulana 2024î de reyna bêro çapkerdiş. Taybetmendîya çapa 4. ya hîrakerde û newe ra çîman ver ra derbazbîyaye do na bibo: Pêsero 140 rîpelî îlaweyê çar beşanê kitabî bîyê. Xususen beşê dîyin o ke nameyê xo *Çîmeyanê Tarîxîyan de Zazayî yo*, bi belgeyanê neweyan ke ê arşîvanê Tirkîya, Usmanîyan, Îran, Fransa, İngilîstan û Qeterî ra temîn bîyê, ameyo dewlemendkerdiş. Sey vateyê peyênî, ma sayeyê na xebata Çaglayanî de çend fotografê zazayan yê tarîxîyan ke ê serra 1881î de ancîyayê û kolleksîyonê arkeolog û antropologo fransiz yo namdar Ernest Chantreyî de ca gîrewtê dîy, hêvîya ma a ya ke ma çapa çarine de çendêna fotografanê neweyan bivînê. ✓

Yewna xususiyeto muhîm yê kitabî no yo ke tede munaqêşeyê ke derheqê nasnameyê zazayan û lehçe-zıwan bîyayîşê zazakî de benê ser o bi hawayo îlmî êno vindertiş. Nuştox, bê ke derheqê xo de mezgê wendoxan de qenaetê lehdar yan zî eleyhtarîya yew terefî peyda bikero, temamen bi terzêko îlmî û çimeyanê zaftewiran û cîya-cîyayan ra referansan dayene nêzdîbîyayîşê her di hetan analîz keno.

3) (...) Kîştay naye de êno vî-nayîş ke coğrafyaya ke zazayî tede ciwîyenê de tayê eşîrî çutziwanî yê. Yanî qismê eynî eşîre bi kurmanckî, qismê aye yo bîn zî bi zazakî qisey keno. Seke êno zanayîş mefhûmê eşîre, yew mefhûmo ke semedê ê komelan ke goreyo ke bawer beno, neslê înan eynî bav û kalan ra êno û aqrebayê (merdimê) yewbînan ê êno gurenayîş. Coka mumkin nîyo kesê ke nesebê înan reseno eynî bav û kalan, sey mensûbanê di grûbanê etnîkan yê cîyayan bêre qebulkerdiş (r. 16-17).

4) Heme cigêrayîşanê cîya-cîyayan ke ê derheqê zazayan de virazîyayê ra, êno vînayîş ke pêro muktesebato ke dewrê antîkî ra heta ewroyî ameyo pêser û tede mefhûmê zaza vîyareno, tena hetê ey yo pêmendîşê vengyan referans ameyo girewtîş û zazayan ra girêdîyayo. La îcab keno ke bivajîyo ke no nêzdîbîyayîş hetê îlmî ra zaf problemin o (r. 34). (...) Herçiqas pêmendîşo fonolojîko yê mabênê nameyê zaza ke semedê zazayan xebitnîyeno û nameyanê sey Zaza, Sasan, Zazana ûsn. ke çimeyanê dewrê Îslamî ra ver de sewbîna cografyayan de xebitnîyayê, hetê zaf kesan ra ardîyayo zıwan zî,

ganî bi hawayo eşkera bêro îzehkerdiş ke ma dest de tu datayo îlmî yo ke nîşan dano (musneno) ke nê nameyî û nameyê Zazayî ke ewro ci ra sey nameyê yew komelî behs beno eynî yê, çin o (r. 35).

5) (...) tewr serê de Mînorsky û Karl Hadank û tayê cigêrayoxanê ke derheqê na babete de xebate kerda, naye sey îhtîmalî vînenê: Nameyê *Deylemî* zamanî reyde netîceya vurîyayîşê vengyanê (l) û (m) de sey *Dimilî* bedilîyayo. (r. 37-38 / cn 43) Seba ke tîya dora xo ameya ma naye bîyarê vîrê her kesî: Herçiqas "nê îhtîmalî" ser ra bêro hereketkerdiş û tezê *Deylemî* bîyayîşê zazayan îdîa bibo zî, eleqeyê ney bi rastîyanê cografîk, tarîxî, sosyolojîk, antropolojîk û lînguîstîkan çin o. (...) Zanayîşê derheqê tarîxê Dimilîyan de yê çimeyanê ereban û usmanîyan, musnenê ke dimilîyî yew şar o ke deylemîyan ra cîya yo (...) (r. 38).

6) Ganî bêro îfadêkerdiş ke ma dest de tu zanayîşo îlmî yo bes ke ê tezan yê ke goreyê înan zazayî/dimilîyî *Deylemî* yê ra eleqedar o, çin o (r. 38).

7) Bê Oskar Mann, Karl Hadank ve D. N. Mackenzie û çendê sey înan

hema-hema pêro cigêrayoxanê rojawanîyan naye ser o ahengdar ê ke zazakî dîyalektêka kurdkî ya û zazayî zî kurd ê (r.193).

8) Hetê terfîtorya, kultur û tarîxê ortaxî ra mumkin nêaseno ke zazayî grûbanê kurdan yê bînan ra bêre cîyakerdiş. Îhtîmal o ke naye ra bo, kesê ke îdîa kenê ke zazayî yew gruba etnîke ya cîya ya, hemê muşterekîyanê ortaxan yê bînan ke ê yew gruba etnîke teşkîl kenê, nêvînayîş ra ênê û tena datayanê lînguîstîkan ser ra hereket kenê û bi no qayde zazayan û zazakî pênas (terfî) kenê (r. 165).

9) Ganî ma ney zî not bikerê: Nuştoxê zazayî ke zazakî sey zıwan-xoser/cîya vînenê, înan heta ewro çiyêko edebî, îlmî û akademîkî îlaweyê literaturê zazakî nêkerdo. Nê kesan hema-hema heme xebatê xo bi zazakî ney, serê de bi tirkî û bi zıwananê bînan kerde (r. 189).

10) Bêşik merdim eşkeno pêmendîşê vengyan esas girewtîş û nameyanê "Zaza" û Dimilî" ser ra teşebusê rocigêrayîşê yew tarîx û kokî yê mîletperweranê tirkan û zazayan, înan ser o sey yew tesîrê şênberî (konkretî) yê nuştîşê

tarixî yê Kemalîstî fehm bikero. Kîşta naye de ganî bêro dîyarkerdiş ke çî tekabulê terîtoryal, tarixî, sîyasî û aktuelî yê xebitnayîşanê sey "Zazaîstan" û "Mucadeyê Zazayan yo Milî/Neteweyî" çin o. Semedê naye ra, no xusus muhîm o: Kesê ke nê tezî îdîa kenê, ganî pozîsyonê înan yê îdeolojîk û kapasîteya înan ya entelektuele ser o bêro fikirîyayene (r. 195).

11) Nê nêzdîbîyayîşê ke zazakî ra eleqedar ê û îlmî nîyê, goreyê înan ferqê ke mabênê zazakî û kurmanckî de est ê, esas ênê girewtîş û bi no hewa îdîa beno ke zazayî xoser yew grûba etnik a. Feqet tîya vîrardişê di çîyan de fayde est o: O yewin, hetê ziwannasî ra mabênê zıwan û lehçe de çiyakerdiş ziwannasî ra ziyadêr meylêko sosyolojîk, bi îfadeyêkê hîna rastî meylêko îdeolojîk û polîtîk o. Aye ra sînorê yew zıwan yan zî yew lehçe çiyêko îzafî yo. O dîyin zî no yo: Mumkin nîyo ke yew grûba etnike/milet tena yewîya zıwanî ser ra bêro pênaskerdiş û ancîna naye ra girêdaye mumkin nîyo ke muştêrekê tewir bi tewirî ke yew grûba etnike/miletî teşkîl kenê, verê çıman ra dûrî bi girîyê (r. 195).

Zazayî ke goreyê texmînan ra nufusê înan ewro çar yan zî nêzdîyê panc mîlyonî yo, xebatê ke derheqê înan de bîyê zaf-zaf tay ê. Nê xebatan ra meqsedê ma çend cigêrayîşê ke seserra 20. de bi destê bîyanîyan (xerîban) virazîyayê û êyê ke xususen serranê 1980î ra heta ewro hetê Kemalîstan-Tirkperweran ra û seba ke bêro îspat kerdene ke (!) zazayî yew qebîlaya tirkan a, nusîyayê nîyo. Feqet yew reaksiyono balkêş o ke ganî bivajîyo no yo: Seba ke "xebatê îlmî yê ke tede tirkbîyayîşê kurman-

can û zazayan îspat bîyo" erzîyayê qutîya çopî yê tarixî, nê serranê peyênan de îdîaya milletêko xoser bîyayîşê zazayan nîsbeto muhîm de hetê derûdorane Tirkperweran-Kemalîstan ra zî mudefa bena, yan zî destek vînena.

Kitabê Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik, verê verkan warê xo de xebata yewin a ke babeta xo zazayan ser o bi metodêkê nêzdîbîyayîşê holîstîk û înterdîsîplîner amade bîya. Semedo ke nuşttoxê ci Ercan Çaglayan yew tarixnas o, ey gelek çimeyan ra îstîfade kerdo, bi hewayo tîtîz xebitîyayo û winî aseno ke tede kedêka cîdî werda. Helbet ke nê her di taybetmendîyê kitabî ke ma cor ra qalê înan kerdî, senîni û ehemîyetê ey zêdnênê û naye ra girêdaye warê xo de wesfê çimeyo sereke bi kitabî danê qezenkerdiş.

Yewna xususîyeto muhîm yê kitabî no yo ke tede munaqeseyê ke derheqê nasnameyê zazayan û lehçe-zıwan bîyayîşê zazakî de benê ser o bi hawayo îlmî êno vindertiş. Nuşttox, bê ke derheqê xo de mezgê wendoxan de qenaetê lehdar yan zî eleyhtarîya yew terefî peyda bikero, temamen bi terzêko îlmî û çimeyanê zaf-tewiran û çiya-çiyayan ra referansan dayene nêzdîbîyayîşê her di hetan analîz kenê. Bi goreyê ma êyê ke do terefgirane biwanê ne tede, wendoxê ke do nê kitabî biwanê, bêbingeyîya nê tewir îdîayan muşahede bikerê.

Eke ma hêdî-hêdî vateyanê xo arê bidê eşkenê nînan vajê: *Kitabê Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik* yew kêmaneya pile mîyan ra wedarita. Çunke kitab, çimeyo şumûldar o yewin o ke babeta xo zaza yê. Komelê zazayan zaf hetan ra û bi metodê înterdîsîplînerî tehlîl bîyo. Yewna xususo balkêş

yê na xebate est o ke ehemîyetê aye qasê ê verênan zêdneno, o zî no yo: Na xebate, xebatêka înternal a. Çunke kitab hetê yew kesî ra amade bîyo ke o bi xo zî mensûbêkê komelê zazayan o. Ganî ma na çarçewa de binê ci xêz bikerê ke Çaglayanî bi na xebata xo, semedê ê xebatan ke ameyoxî de bêrê kerdene, yew bingeyo hîra û sexlam ronayo. Reyna çî zereyê nê komelî ra bê çî teberê ey ra bê, wendox û cigêrayoxê ke biwazê derheqê zazayan de wayîrê agahîyanê îlmîyan bibê, eşkenê xo biresnê nê kitabî û ci ra îstîfade bikerê.

Baş o, ma qet qusur yan zî kêmaneyê na xebate çin ê? Helbet ke sey her xebate yê aye zî est ê. Mesela bi goreyê ma melumatê ke binê beşê Lîteraturê Zazakî de dîyayê, kêmi yê yan zî sînorkerde mendê. Ganî no beş hîna dewlemend bibîyêne. La ma prosesê amadekarîya nê nuşttoxê xo de nuşttoxî reyde têkilî rona û goreyo ke fekê ey ra pê hesîyayîme kitab do, gulana 2024î de reyna bêro çapkerdiş. Taybetmendîya çapa 4. ya hîra kerde û newe ra çıman ver ra derbazbîyaye do na bibo: Pêsero 140 rîpelî îlaweyê çar beşanê kitabî bîyê. Xususen beşê dîyin o ke nameyê xo *Çimeyanê Tarixîyan de Zazayî yo*, bi belgeyanê neweyan ke ê arşivanê Tirkîya, Usmanîyan, Îran, Fransa, İngîlîstan û Qeterî ra temîn bîyê, ameyo dewlemendkerdiş. Sey vateyê peyênî, ma sayeyê na xebata Çaglayanî de çend fotografê zazayan yê tarixîyan ke ê serra 1881î de ancîyayê û kolleksîyonê arkeolog û antropologo fransiz yo namdar Ernest Chantreyî de ca girewtê dîy, hêvîya ma a ya ke ma çapa çarine de çendena fotografanê neweyan bivînê. ✓

HERDÊ DEWRÊŞÎ: DÊRSİM'İN NAM-I DİĞERİ VE YEZİDİLİK

M. MALMÎSANIJ

Dêrsım¹ halkının mensup olduğu *Raya Heqî/Rîya Heqî* (Dêrsım Aleviliği) ve Yezidilerin mensup olduğu Yezidilik inancı arasında birçok ortak özellik bulunmaktadır. Bunlar konuyla ilgilenen bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Biz de bir çalışmamızda bunların bir kısmı üzerinde durmuştuk.² Bu yazıda hem Dêrsım Kürtlerinin hem de Yezidilerin kültüründe rastladığımız ortak bir ad (ad tamlaması) üzerinde duracağız.

Toplumlar yaşadıkları köy, şehir, bölge veya vatanlarına genellikle duygusal bağlarla bağlı olup onları sevgiyle anarlar. Buraları çoğu kez olumlu adlarla adlandırır, olumlu sıfatlarla nitelendirirler. Bazen önemini artırmak için bu

adlandırma ve nitelendirmelerde yaşadıkları köy, şehir veya ülkeleri kutsallaştıracak kadar ileri giderler. Dünya sözlü ve yazılı edebiyatında buna ait çok örnek var. Müslüman bazı Araplar peygamberleri Muhammed'e atfettikleri "*Hubbu'l-weteni mine'l-iman*" (Vatan sevgisi imandandır) sözüyle vatan sevgisinin önemini dile getirirler. Bazı şehir ve yer adlarında rastladığımız olumlu sıfatlar bir diğer örneği oluşturur. Mesela Türkçede Kudüs diye bilinen şehrin Arapça adı "*el-Quds*"tür ve bu dilde kutsal anlamına gelir. Müslüman Araplar, *Jerusalem'e* bu adı vermişler. Kur'an'da Mekke'ye "*Ummu'l-kura*"³ denir ki motamot "*Köylerin Anası*", daha geniş anlamıyla "*Şehirlerin Anası*" demektir. Araplar çok önem verdikleri ve kutsal saydıkları Kâbe'ye ise "*Beytullah*"

(Allah'ın Evi) derler. Keza eski adı Yesrib olan şehrin adı, Muhammed peygamberin oraya göç edip yerleşmesinden sonra "*Medine*" (Şehir) ve "*Medinetu'l-munewwere*"ye (Nurlanmış/aydınlanmış şehir) dönüştürülmüştür. Bir diğer örnek Bağdat'la ilgilidir. *Beğdad/Bağdat* adı, gerçekte Avesta dili ve Eski Farsçadaki "*Beğe*"/"*Bege*" (Tanrı) ve "*dât*"/"*dād*" (verdi) anlamlarına gelen iki sözcükten oluşmuş olup "Tanrı'nın Verdiği" veya "Tanrı Vergisi" demektir. Müslüman Araplar buraya "*Medinetusselam*" (Barış/esenlik Şehri) ve "*Darusselam*" (Barış/esenlik Evi, Barış Yurdu) adlarını verirler ve bu sonuncusu cennet anlamında da kullanılır. Benzer bir şekilde Yezidi Kürtler Güney Kürdistan'daki Laleş/Lalış vadisinde yer alan ve aynı zamanda hac yeri olan önemli tapınakla-

rına "*Laleşa Norani*" adını vermişlerdir ki bu, Yezidilerin kullandığı Kürtçede "Nurlu Laleş" anlamına gelir.

HERDÊ DEWRÊŞÎ VEYA ERDÊ DEWRÊŞ

Dêrsım halkının çoğunluğu Kirmancca -kendi deyişleriyle *Kirmancki*-, bir bölümü de Kurmancca (Kurmanci) konuşur. Hem Kirmancca (Zazaca) hem de Kurmancca konuşanlar yaşadıkları Dêrsım bölgesini şöyle bir ad tamlamasıyla adlandırırılar:

Kirmanccada "**Herdê Dewrêşî**" veya "**Hardê Dewrêşî**", Kurmanccada "**Herda Dewrêş**" veya "**Erdê Dewrêş**". Bu tamlamalar Türkçeye "Derviş Yeri", "Derviş Toprağı", "Derviş Memleketi" biçiminde çevrilebilir. Söz konusu isim, Kirmanccada ba-

Fotoğraf: Mustafa Yüksel.

zen "**Herdo Dewrêş**" / "**Hardo Dewrêş**" biçiminde sıfat tamlaması olarak da kullanılır ki Türkçeye "Derviş Toprak", "Derviş Yer", "Derviş Memleket" biçiminde çevrilebilir.

Bu adlarda geçen *herd/hard/erd* sözcüğü, Arapçada "yer, yeryüzü, toprak, memleket" anlamlarına gelen "-ار-رض-" [erz]'den kaynaklanır. *Dewrêş/dewrêş* ise derviş anlamına gelir. Kökenine Avesta metinlerinde *drigi/driğu* (yoksul kişi, muhtaç kişi) biçiminde rastlanan bu sözcük⁴, Pehlevi dilinde *drigûş/driyoş* biçiminde ve "1-yoksul, eksik 2-dindar erkek ve kadınlardan oluşan bir sınıf" anlamlarında kullanılmış, nihayet Farsçada yoksul, dilenci, derviş ve zavallı anlamlarında *deryoş/derviş* biçimini almıştır.⁵ Arapçada *derwiş*, Türkçede ise *derviş* biçiminde

Dêrsımliler "*Herdê Dewrêşî*" / "*Erdê Dewrêş*" adını bir bakıma Dêrsım'ın nam-ı diğeri gibi kullanırlar ve bununla kastettikleri sıradan bir yer/toprak ya da memleket değildir. Buradaki derviş sözcüğü, Sünnilerdeki derviş sözcüğünden daha geniş ve farklı bir anlam içerir. Bâtını inançlara sahip Dêrsımliler nezdinde erdemli "dewrêş" in yeri o kadar yücedir ki "*Herdê Dewrêşî*" / "*Erdê Dewrêş*" adı âdeta "Kutsal Yer" / "Kutsal Toprak(lar)", "Kutsal Memleket" i ifade etmektedir.

kullanılan bu sözcüğün Kırmancada birçok varyantı var: *dewrêş*, *dewrêş*, *dewres*, *dowrêş*, *dorêş*, *derwêş*. Kurmanccada da öyle: *dewrêş*, *dewrîş*, *derwêş*, *dervêş*. Dêrsımliler Kırmancılar, sözcüğü yalın durumda *dewrêş* / *dewres*, bükünlü durumda ise "... *dewrêşî*" biçiminde kullanırlar.

İrani kökenden gelen bu sözcük, Farsça, Kürtçe, Arapça ve Türkçede daha çok dini ve tasavvufi bir terim olarak farklı din, mezhep ve tarikatlara göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Müslümanlar nezdinde derviş, tasavvuf ve tarikat mensubu olup dünyadan elini eteğini çekmiş, dünya nimetlerini önemsemeyen, sadece ahiret için çalışan ve genellikle de gezgin olan yoksul kişidir. Sediye Şirazi, Golestan'da "*Dervîş, her koca ke şeb ayed serayê ûst*" (Nerde akşam basarsa dervişin sarayı ora) der. İran'da geçmişte şeriata uyan dervişler (*bâ şer'*) bulunduğu gibi uymayanlar (*bî şer'*) da vardı.⁶

Bektaşilikte dervişlik tasavvufi bir mertebedir. Yarsani/Ehlê Heq dinine mensup Kakeyî Kürtlerinde

ise dervişlik dört din adamı sınıfından birini oluşturur. Bunlar, kendilerini bu dinin "seyid" ve "bawe" adı verilen daha üst kademe mensup kişilerinin evlerinde hizmet etmeye adanmışlardır. Diğer bir özellikleri, olağanüstü bazı gösteriler yapmalarıdır. Yılan yakalamak, kendi kendisini şişlemek, ağzına ateş almak gibi.⁷ Yezidi dualarında ise "*derwêş*", "gece gündüz ibadet eden kişi" diye nitelendirilir.⁸

Bu sözcük, Dêrsım inançları ile ilgili bir sözlükte şöyle açıklanır:

"*Dewres/dewrêş*: Bu dünya ile Botan [batın] arasında gidip gelen kişilerin ulaştığı makama erişen, kendini mutlak olarak Hak'a yakınlaşmaya adanmış kişilere verilen ad. İnanç içerisinde ayrıcalıklı ve çok saygın bir grubu oluştururlar. Derviş, ölmeye önce öteki dünyaya gider ve gelir. Derviş bunu kılavuz(-ları) sayesinde yapar. Gelecekte haber vermek dervişlerin başlıca özelliğidir. Bu işi, ipe bakarak, tuz okuyarak, rüyaya yatarak, suya bakarak ve cem esnasında transa girerek yaparlar. Cem tutan dervişler ateşe girmek, kaynar suya el

sokmak türünden kerametler gösterirler. (...) Saçları uzun dervişlerle ara sıra karşılaşılır."⁹

Dêrsımliler "*Herdê Dewrêşî*" / "*Erdê Dewrêş*" adını bir bakıma Dêrsım'ın nam-ı diğeri gibi kullanırlar ve bununla kastettikleri sıradan bir yer/toprak ya da memleket değildir. Buradaki derviş sözcüğü, Sünnilerdeki derviş sözcüğünden daha geniş ve farklı bir anlam içerir. Bâtını inançlara sahip Dêrsımliler nezdinde erdemli "dewrêş" in yeri o kadar yücedir ki "*Herdê Dewrêşî*" / "*Erdê Dewrêş*" adı âdeta "Kutsal Yer" / "Kutsal Toprak(lar)", "Kutsal Memleket" i ifade etmektedir. Nitekim Dêrsımliler bazı yazarların konuyla ilgili yazılarında bu anlam açıkça belirtilir:

"*dewrêş*: derviş, kutsal"¹⁰

"*Hardo Dewres*: Dêrsım inancında 1. *Devriş* [Derviş] toprak (...) 3. *Kutsal yer*, her şeyi var eden ve kucaklayan yer, devriş gibi seven yer". "*Hardo Dewres saad o*." (Kutsal Toprak şahittir.) "*Hardo Dewres werte ma de saad o*." (Kutsal Yer aramızda tanıktır.) "*Bavokê*

Harde Dewreş ke. (Kutsal Yere emanet et.)¹¹

Dêrsım halk şarkılarında da "Hardê Dewrêş" geçer:

"Rindeka mı, to sare no ra top-rağa **Harde Dewreşi**

To hora dime ma rê yadigâr ca verdo na domonê çewreşi"

(Güzelim, sen Kutsal Toprağa koydun başını

Hatıra bıraktın bize bu kırkındaki bebeği)¹²

"Xojî bê ê **Hardê Dewrêşî** bo ke ti ser ra feteliya"¹³ (Ne mutlu üzerinde senin dolaştığın o Kutsal Toprağa)

Dêrsım'de "Ölen birisi hakkında konuşulurken; **'Hardo Dewres**

Yezidilerin Laleşdeki kutlamalarından, 2017

asmeno kewe cire xevere mevero' (Derviş Toprağı, mavi gök [ona] haberi ulaştırmasın) denir."¹⁴

Kurmanca konuşan Dêrsımliler de aynı adı kullanırlar:

"Ve **Herda Dewrêş wî!**" (Kutsal Toprak'a yemin olsun!)

"**Herda Dewrêş firsendê nede wan!**" (Kutsal Toprak onlara fırsat vermesin!)¹⁵

YEZİDİLERDE

Kurmanca konuşan Yezidi Kürtlerin de yukarıda ayrıntıları

üzerinde durduğumuz adı kullandıklarını görürüz. Örneğin ölümler üzerine okunan Kurmanca bir duada şöyle denir: "... Ev dinya **Erdê Derwêş e.**"¹⁶ (Bu dünya Derviş Yeri/Memleketi'dir.)

Söz konusu adın Yezidi inancındaki anlamının daha iyi anlaşılması için önce 1926'da bir Yezidinin ağzından derlenen bir metnin çevirisini okuyalım:

"Bir gün **Dewrêşê Erdê** (Yerin Dervîşi) ile **Dewrêşê Ezmanan** (Göklerin Dervîşi) tartışıyorlardı.

-Ben senden daha güçlüyüm, dedi **Dewrêşê Ezmanan.**

-Güçlü olan benim, dedi **Dewrêşê Erdê.**

Zurvan, "canavar veya korkunç bir yaratık", "cin benzeri bir varlık"tır. Bu ad, İslam öncesi dönemdeki Zurvanizm dinsel öğretisinden kalmıştır. Öyle anlaşılıyor ki monoteist düşünce Zerdüştçülüğe ters düştüğü için monoteist içeriğe sahip Zurvan, o zaman "şeytanlaştırılmış" ve Kırmanccada korkunç bir yaratık olarak kalmıştır.

Sonra bunlar güçlerini denemek konusunda anlaşılır.

-Ben olmazsam yağmur yağmaz, rüzgâr esmez, gece ve gündüz bir olur; böyle olunca da yer (toprak) hayvanları ve yeşillikleri koruyamaz, dedi Dewrêşê Ezmanan.

-Dewrêşê Ezmanan, -diye seslendi Dewrêşê Erdê- doğru söylüyorsun ama şimdi beni dinle, gücüm konusunda konuşacağım. Yer olmazsa yağmur neye yarar, rüzgârın güneşin gücü neye yarar? Yeryüzünde benim yaptığımı sen yapamazsın. İnsanlar yer üzerinde yürürler, alışverişi onlar yaparlar; onların hayır ve şerri de benim üzerimde. Ziyaretgâhlar, huri-peri ve melekler benimle yaşarlar. İnsanlar benim tanrımın hatırına kurban keser. Benim yer üzerinde gördüklerimi sen görsen [bu iddianda] dretmezsin.

Dewrêşê Ezmanan, Dewrêşê Erdê'nin bu sözlerini duyunca sesini çıkarmadı, [onun dediklerini] kabul etti.

İnsanlar tanrıya dua ederken önce yere, sonra göğe şükrederler; önce yere bakarlar, sonra göğe.¹⁷

Görüldüğü gibi, Yezidilikte bir Yerin Dervîşi var bir de Göklerin. Ölüyü defnederken dua ettiklerinde veya ölünün defnedildiği yer için "Dewrêşê Erd" (Yerin Dervîşi) veya "Dewrêş Erd" (Dervîş Yer) derler. Yazılı metinlerde rastladığımız birkaç örnek şöyle:

"Bira xwelîya Dewrêş Erd ser sivik be, cîyê wî cinetê da be." (Dervîş Memleket'in toprağı ona hafif gelsin, yeri cennet olsun.)¹⁸

"Merîkî usa xirab bû, Dewrêş Erd derê mezel lê venekir."¹⁹ (Öyle kötü bir adamdı ki Dervîş Toprak ona mezarın kapısını açmadı.)

Yezidiler ölüyü defnedince "Me filankes teslîmî Dewrêşê Erd kir" (Filankesi Yer Dervîşi'ne teslim ettik) derler. Onların inancında "Dewrêşê Erd padişahê binerd e, xudanê heft teveqê erdê ye" (Yer Dervîşi yeraltının padişahıdır, yedi katlı yeraltının sahibidir.)²⁰

Özetle diyebiliriz ki, Dêrsımlilerin inancındaki "Herdo Dewrêş", "Hardê Dewrêşî"/"Erdê Dewrêş" ile Yezidi inancındaki "Erdê Derwêş", "Dewrêşê Erdê" veya "Dewrêş Erd" in lafız ve anlam

bakımından benzerliği açıkça görülüyor. Bu anlamdaşlığın tesadüfi olmadığı, bunun bugün birbirinden uzak bölgelerde yaşasalar da Dêrsım Kürtleri ile Yezidi Kürtlerin geçmiş ortak kültürlerini gösteren örneklerden biri olduğu anlaşılıyor.²¹ Elbette söz konusu toplumların geniş kültürel ilişkisi, ancak antropoloji ve tarih alanlarında yapılacak bütünlüklü çalışmalarla daha iyi açığa kavuşturulabilir.

Dêrsım halkının inançlarının Yezidilikle ilişkisinin yanı sıra daha eski tarihlerdeki Zerdüştçülükle ilişkisi de dikkate değer. Bu ilişkiyi dillerinde hâlâ yaşayan bazı sözcüklerden de anlıyabiliyoruz. Bu bapta bir örnek olarak Zurvan sözcüğüne bakabiliriz.

ZURVAN

Dêrsım Kırmanccası sözlüklerinde "Zurvan" sözcüğü şöyle açıklanır:

"Zurvane: cin benzeri bir varlık." "Zurvanê pesewe: gece karanlığında gezdiğine inanılan canavar veya korkunç bir yaratık."²²

"Zurvanî: Melekler aleminde adıyla anılan ender bir erkek melek. Korkunç bir yaratık olarak tasvir edilir. Cinlerin büyük bölümü toplu halde gezerken, Zurvanî atıyla tek başına gezen bir cindir. Onun şamar attığı yerde izi kalır. 'Zurvani to de vejîyo.' (Zurve [Zurvani] sana görünsün.) 'Zurvani ve to ro do' (Zurvani sana vursun) sıkça duyulan beddualardandır."²³

Görüldüğü gibi Zurvan, "canavar veya korkunç bir yaratık", "cin benzeri bir varlık"tır. Bu ad, İslam

DOSYA: ZAZALAR

öncesi dönemdeki Zurvanizm dinsel öğretisinden kalmıştır. Öyle anlaşılıyor ki monoteist düşünce Zerdüştcülüğe ters düştüğü için monoteist içeriğe sahip Zurvan, o zaman “şeytanlaştırılmış” ve Kırmanccada korkunç bir yaratık olarak kalmıştır. “Zurvanê pesewe” (Gece Zurvanı) olarak karanlıkla ilişkisi de Zerdüştcülükteki karanlığın aydınlık karşıtı olumsuz özelliğinden dolayıdır.

Avesta’da *zrvane* sözcüğü zaman/devir, *zeurven* ise yaşlılık, eskimışlik anlamındadır. Sözcük daha sonra Zerdüştcülükte “tanrısal eski zaman”, “sonsuz”, “ebedilik” anlamlarında kullanılmıştır. Pehlevicede ise *zurvân/zurwân* (zaman, Tanrı Zaman), sonra *zerman* (şeytan, canavar, yaşlı adam; yaşlılık) anlamı kazanmıştır. Sasaniler döneminde, Zerdüştcü dininin düşüncelerinden bazı farklı dü-

şünceler ileri süren Zurvanî/Zervanî diye bilinen bir zümre vardı. Bunların öğretisi olan Zurvanizm göre, ilk yaratıcı tanrı Zurvan (Zaman)’dır. O ezeli ve ebedidir. Ahuramazda’yı ve Ehrimen’i, yani İyilik Tanrısı ve Kötülük Tanrısı’nı o yaratmıştır. Zurvanizm, Zerdüştcülükteki bu düalist inanç yerine monoteist inancı getirmiş, Zurvan’ı temel almıştır.²⁴ Zurvan’ın şeytanlaştırılması o nedenledir. ✓

D İ P N O T L A R

- 1 Dêrsimliler Dêrsım yerine “Dêsim” de derler. Türkçede “ê” sesi bulunmadığından Türkçede yazarken genellikle yanlış olarak “Dersim” biçiminde yazılır. Asimile olmuş bazı Dêrsimliler ana dilleriyle konuşup yazarken de yanlış olan bu “Dersim” biçimini kullanırlar.
- 2 Malmîsanij, Kird, *Kırmanc Dımılı Veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul, 1996.
- 3 *Kur’an*, Enam Suresi: 92; Şûra suresi: 7.
- 4 E. Bahrami, Ferhengê Vajehayê Avestaî, Neşrê Belx vabeste be Bonyadê Nişabûr, 1369 [1990], s. 770. Muhammed Huseyn bîn Xelef Tebrîzî Mutehellis be Borhan, Borhanê Qatî, Muesseseyê Êntêşaratê Emîrê Kebîr, Tehran, Çapê pencom, 1362 [1983], s. 846.
- 5 Henrik Samuel Nyberg, *A Manual of Pahlavi, Part II: Glossary*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974, s. 66. D. N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1986, s. 27. Muhammed Huseyn bîn Xelef Tebrîzî Mutehellis be Borhan, yage, s. 746.
- 6 *İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 546.
- 7 Mihemed Emîn Hewramanî, Kakeyî, Bexda, 1984, s. 31.
- 8 Xidirê Silêman & Xelîl Cindî, Êzdiyatî li Ber Roşnaya Hindek Têkstêd Ayînê Êzdiyan, Le Çapkirawekanî Korri Zanyarî Kurd, Bexda, 1979, s. 31.
- 9 Erdal Gezik & Hüseyin Çakmak, *Raa Haqi/Riya Haqi*, Kalan Yayınları, Ankara, 2010, s. 67.
- 10 Munzur Çem, *Ferhengê Kurdî-Tirkî (Zazakî)*, Stockholm, 1994, s. 119.
- 11 Musa Canpolat, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2006, s. 58, 340.
- 12 Söyleyen: M. Areyiz, Aktaran: Musa Canpolat, yage, s. 888.
- 13 Munzur Çem, Hewara Dêrsimî, Weşanên Deng, İstanbul, 2003, s. 284.
- 14 Erdal Gezik & Hüseyin Çakmak, yage, s. 89.
- 15 Bu Kurmancca sözleri 28.08.2022 tarihinde Kurêşan aşiretine mensup Mêzgrli (Mazgirtli) Saim Babayîgî’tin ağzından kaydeden: Uğur Sermiyan.
- 16 Nivêjên Êzidiyan, Metbe’etu’l-Tereqqî, Dimişq, 1933, s. 7.
- 17 Emînê Evdal, *Bawermendîyên Kurdên Êzdî*, Lîs, s. 134.
- 18 Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, *Zargotina Kurda*, c. 3, Wien, 2016, s. 571.
- 19 Heciyê Cindî, Meselok û Xeberokêd Cmaeta Kurda, Wegera ji tîpên rûsî: Mîdiya Têmûr û Dîdara Têmûr, yayımlanmamış nüsha, s. 971.
- 20 Bu bilgiyi Têmûrê Xelîl, 24.07.2022’de verdi.
- 21 *Şerefname’ye* (1597) göre, Dunbuli beyleri ve aşiretleri başlangıçta Yezidilik dinine mensuptular. (Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi*, Arapçadan çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, 1971, s. 345) Kırmanc (Zaza)-Yezidi inançlarının ilişkisi üzerinde dururken iki husus daha dikkatimizi çekti. Birincisi, Yezidilerde kişi adı olarak “Zaza” adına rastlanır. Örneğin 19. yüzyılda yaşamış olan Yezidi liderlerinden birinin adı Mirzîkê Zaza’dır. (Bak Dr. Eskerê Boyîk, Êzidiyatî Mirzîkê Zaza Fermana Reş, Weşangeha Dengê Êzidiyan, Oldenburg) Acaba Zaza adının bu ortak kullanımı bir tesadüf müdür? İkincisi, yine bir soru. **Sengale** adına sadece Dêrsım halkı arasında rastladık. Dêrsım’de kadın adı olarak kullanılan bu sözcük acaba Sengale’den kaynaklanmış olabilir mi? Dêrsım Kırmanccasında [Ş] sesinin birçok sözcükte [S] biçiminde telaffuz edildiğini biliyoruz. Yezidi Kürtlerin telaffuzuyla **Şengal** veya **Şingal**, Güney Kurdistan’da Yezidilerin yaşadığı bir ilçe ve bölge adıdır. Eski Yunancadaki adı **Singara** olup Batı Roma İmparatorluğu döneminde de bu ad kullanılmıştır.
- 22 Musa Canpolat, yage, s. 922.
- 23 Erdal Gezik & Hüseyin Çakmak, s. 210.
- 24 E. Bahrami, yage, s. 602. Henrik Samuel Nyberg, yage, s. 229, 23. D. N. MacKenzie, yage, s. 98, 100. Cehangîr Oşiderî, Danêşnameyê Mezdyesna, Neşrê Merkez, Tehran, 1371 [1992], s. 305-306.

ZAZA KÜRTLER

VAHAP COŞKUN

Bilindiği üzere, Türkiye’de Zazalarla ilgili en sıcak tartışmalardan biri, Zazaların etnik kimlikleridir. Devlet, Zazaların Kürt olmadıkları ve ayrı bir etnositeye mensup oldukları yönünde bir propagandayı elden geldiğince canlı tutmaya çalışır. Mehmed S. Kaya’nın *Zaza Kürtler* isimli saha araştırmasına dayalı sosyolojik ve antropolojik çalışması, bu iddiayı, kelimenin tam anlamıyla boşa çıkarır. Çalışma kapsamında görüşülen kişiler, kendilerini Kürt, Zazacayı da Kürtçenin bir lehçesi olarak tanımlarlar.

“Zazaca’nın ayrı bir dil olduğu iddiası özellikle yaşlı kesim tarafından şiddetle reddediliyor. Konuştuğum Zazaların hemen hepsi Zazaca’nın ayrı bir dil olduğu iddiasını kesinlikle reddettiler. Tarih boyunca kendilerini Kırd ve dillerini de Kırdki olarak tanımlamışlar. Zazaca’nın Kürtçenin bir lehçesi ol-

duğuna tümünden inanıyorlardı. Hiçbir zaman Kürt olmadıklarına dair bir şey duymamışlardı. Bu onlara yabancı gelen bir önermeydi. Bazıları direkt bu tür söylemlerin Türk devletinin uydurması olduğunu söylediler ve hepsi de Türkiye’nin bu tür propaganda ile neyi amaçladığının farkındaydılar.” (s. 19)

Zaza Kürtler, Mehmed S. Kaya’nın Bingöl-Solhan merkezinde ve Solhan’ın çevresindeki köylerde yaptığı bir saha çalışmasının ürünüdür. Toplam sekiz ay süren saha çalışmasında Kaya, Solhan yöresini tahlil ederek, Zazaların toplumsal yaşamını düzenleyen örgütlenme modelleri hakkındaki bilgi vermeyi ve esas olarak da “devletle ilişkisi olmayan bu toplumunun sürekliliğini” sağlayan yapıları açıklamayı amaçlar. Yazar, Zaza toplumunu var eden başlıca yapıların aile, akrabalık, aşiret, din, mezhep, şeyhlik ve ekonomi olduğunu iddia eder.

Zazaların toplumsal örgütlenmesinin temel yapılarından biri akrabalıktır. Kaya’ya göre akrabalık, Zaza toplumunu anlamak için başvurulacak temel anahtarlardandır. Zazalarda akrabalık temelde kan bağı fikrine dayanır; ataerkil kan bağlarının gerçek bir aidiyet ve dışarıya karşı koruma sağladığı düşünülür. Ataerkil soya dayalı akrabalık, üyeliği ve üyelerin eylemlerini düzenleyen bir kültürel ortaklık yaratır. Yakın akrabalar arasında evliliklerin olması, akrabaların amaç birliği yapmaları ve dara düşen akrabaya el uzatılması, bu kültürel çerçevenin önde gelen ilkeleridir. Üyelerden bu ilkelere ve kültürel ortaklığın normlarına uygun hareket etmeleri beklenir.

Zaza toplumunda akrabalığın statüleri birbirinden farklıdır. Mîsal baba tarafından akrabalık, anne tarafından akrabalığa nazaran daha mühim bir konumdadır; baba tarafından akrabalık daha fazla

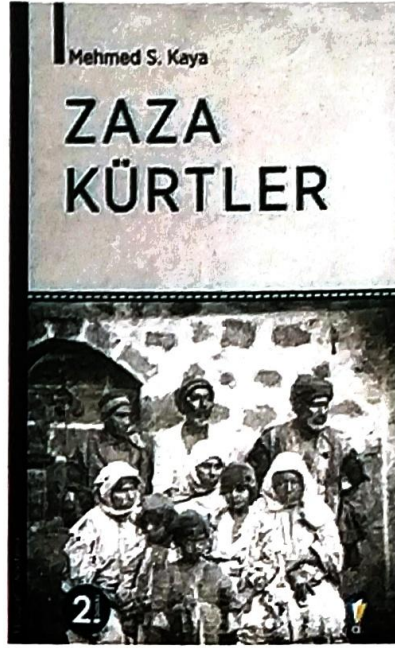

hak sağlar ve daha fazla sorumluluk yükler. Amcalar daha yakın, dayılar daha uzak görülür ve bu statülerine göre muameleye tabi tutulurlar. Yanı sıra akrabalık, toplumda düzenleyici bir ilke olarak iş görür; salt toprağa ya da mülkiyete bağlanamaz, bunların ötesinde üyelerini koruma, bakımlarını temin etme, güç kazanma ve grup aidiyetini kuvvetlendirmeyle de ilgilidir. Binaenaleyh akrabalık, çocukların nasıl yetiştirileceğinden mülkiyetin nasıl tevarüs edeceğine kadar birçok konuyu belirler:

“Zaza Kürtler akrabalığa büyük vurgu yapar. Onlar için mümkün olduğunca çok sayıda akrabası olmak önemlidir. Fazla akraba sahibi olmak statü ve prestij sağlamanın ötesinde temelde önemlidir. İnsanlar akrabalarını gözetir ve akraba sahibi olmak çok değerli bir şeydir.” (s. 32)

BİR AŞİRET TOPLUMU OLARAK ZAZALAR

Zazalar, bir aşiret toplumdurlar; bilhassa dağ köylerinde insanlar bir aşirete mensupturlar ve bu aidiyetlerini muhafaza ederler. Solhan ve çevresinde -dördü büyük ve ondan fazla da küçük olmak üzere- çok sayıda aşiret bulunur. Piramit şeklinde hiyerarşik bir yapı olan aşiretleri; geleneksel kurallar, adetler, statüler ve roller biçimlendirir. Üyeler bu yapıya riayet etmeli ve beklentilere uygun davranmalıdırlar. Aşiret mensuplarında, ortak bir atadan geldikleri ve aynı kanı taşıdıkları inancı egemendir. Aşiret reislerine, aşireti var eden ve devamını sağlayan

Zaza Kürtler, Mehmed S. Kaya, Dara Yayınları, 300 sayfa.

geleneklerin taşıyıcı ve bir sonraki nesle aktarıcısı nazarıyla bakılır. Güç, yukarıdan aşağıya doğru dağıtıldığından aşiret birkaç ikincil önderce yönetilir. Fakat dışarıdan bir saldırıya uğradığında, bir başka aşiretle çatışma içine girdiğinde veya mensuplarından biri öldürüldüğünde, aşiret yekpareleşir. Çünkü aşiretin hem kendini savunması hem de itibarına bir hanel gelmesini engellemesi için bir bütün olması icap eder.

Ancak aşiretlerin her halükârda birlikteliklerini korudukları da söylenemez. Büyük aşiretlerde politik tercihlerin farklılaşması ile eğitim, göç ve şehirleşme gibi gelenekselliği çözen kurumların gelişimi, bir aşiretin kendi içinde bölünmesini de beraberinde getirir. Aşiretin içinde, akraba grupları arasında bir ihtilaf çıktığında, ihtilafın niteliğine göre farklı çözüm mekanizmaları devreye girer. Eğer

ihtilaf çok ağır değilse, köyün veya komşu köyün ileri gelenlerin inisiyatif almasıyla sorunun aşılmasına çalışılır. Fakat ihtilaf ciddiye, o vakit köy dışından şeyhlerin, kanaat önderlerinin ve aşiret reislerinin çözüm adına sürece dâhil olmaları gerekir.

Zazalar, ataerkil bir toplumdur; ailenin reisi, babadır. Ailenin nasıl bir arada tutulacağına ve yönetileceğine baba karar verir. Yönetim ilkeleri, gayri-resmi ve somuttur; otorite ilişkileri kişisel bağımlılığa ve geleneğe dayanır. Ataerkillikten ötürü, kadınlar bazı temel haklarından mahrum edilirler, daha sıkı denetlenir ve gözetlenirler. Aile içinde, erkek çocuklar, daha fazla kayırılırlar. Kız çocukların hareket serbestisi sınırlıdır; okula göndermekte bir tercih yapılacaksa, aileler erkek çocuklarını tercih ederler. Kaya, bunu iki nedene bağlar: Biri, kız çocuklarının aile için bir yatırım kaynağı olarak görülmemesidir. Diğer ise, kız çocuklarının eğitilmiş olmalarının, aile düzeninde sebebiyet vereceği değişikliklerden çekinilmesidir:

“Ataerkil gelenekler hakkında olumlu bir ifade telaffuz edilecekse patriarkların, muhafazakâr ahlaki kuralları kullanarak kadın bedeninin ticari istismarını engellediklerini söylememiz gerekir. Bunu etkili biçimde başardılar.” (s. 71)

Zaza toplumunda mühim kurumlardan biri de evlilik kurumudur. Zazalarda evlilik iki şekilde yapılır: “Bağlayıcı evlilik”, yakın akrabalarla, amca kızı veya hala kızıyla, evlenmeyi ifade eder. Gruplar arasındaki akrabalık bağ-

DOSYA: ZAZALAR

Mission Scientifique de Mr Ernest Chantre
Aux Archives de l'Université de Lyon
dans la Haute Mésopotamie, le Kurdistan et le Caucase.
1881

G.132340

Nardas Zaza. Diarbêkir. (Kurdistan)

Ernest Chantre'in kitabında
Diyarbakır Zaza Kürdü notu ile
yayınlanmış fotoğraf.
<http://gallica.bnf.fr/>

olan şeyhler ve mollalar tarafın-
dan doldurulur.

Şeyhler, manevi ve dini otorite-
yi temsil ederler; bu, aynı zamanda
onlara siyasi, hukuki ve iktisadi bir
otorite de sağlar. Zaza toplumunun
din ve gelenek üzerinde yükselme-
si, şeyhlerin gücünün dayanağını
oluşturur. Mollalar (mele) ise, pra-
tik sorunlarda öne çıkarlar, birçok
dini ve ahlaki konuyu çözüme ka-
vuştururlar. Dinsel otorite; şeyh
ve mollalar arasında hiyerarşik
bir düzene tabidir; şeyhler önemli
meselelerle uğraşırken mollalar
yerel konularla alakadar olurlar.
Şeyhler; mollalar, aşiret reisleri
ve toprak ağları arasında sıkı bir
trafik işler. Ahlaki konular başta
olmak üzere birçok konuda işbirli-
ği yapan bu kişiler, mevcut cemaat
ve toplum düzenini sürdürmeyi
gaye edinirler, bunun için de verili
normların çiğnenmesini önlemeye
çalışırlar. Mamafih, politik bilinç
düzeyi yükseldikçe, özellikle şeyh-
liğe karşı eleştiriler ve sorgulayan
sesler de artmaktadır. Ancak bu,
kısa vadede şeyhliğin tesirini yiti-
receği anlamına gelmez:

"Şeyhliğe duyulan şüphe artıyor
olmasına rağmen, halkın yine de
bu tür toplum düzenini sürdürmek
isteyeceği kanaatindeyim. Bunun
için temelde iki saik mevcuttur:
Birincisi, şeyhliğin ve mollalığın
aşırı çağdışı, muhafazakâr ve gele-
neksel olmalarına rağmen, birçok
bakımdan günümüz gerçeklerine

larını güçlendirmek, grubun mad-
di değerini elde tutmak, tarafların
birbirlerini tanımaları nedeniyle
daha güvenli bir birliktelik kur-
mak, bağlayıcı evliliklerin altında
yatan nedenlerdir. "Tercihli evlilik"
ise, aralarında biyolojik yakınlık
bulunmayan kişiler arasında ger-
çekleştirilen evliliklerdir. Sosyo-
lojik değişim, tercihi evliliklerinin
sayısını artırmakla birlikte burada
da birtakım sınırlar vardır. Mese-
la "yabancı" olmak, farklı sosyal
statülere sahip olmak, farklı din
veya mezheplerden olmak, tercihi
evlilik yapmak isteyenlerin işlerini
zorlaştırır.

DİNİ KAİDELERE VE GÜÇ İLİŞKİLERİNE DAYANAN ADALET

Mehmet S. Kaya, Zazaların,
devleti bilinçli olarak kendi iç
meselelerine karıştırmadığını ve
devletin dayattığı çözümlere iti-
bar etmediğini iddia eder ve bunu
iki nedenle açıklar. Birincisi, Zaza-
ların, devletin kurumlarını kendi
kurumları olarak görmemeleridir.
İkincisi de, devletin baskıcı ka-
rakteri nedeniyle Zazaların devlet
kurumlarıyla temas etmekten ka-
çınmalarındır. Devletten doğan bu
boşluk, Zazaların kendi otoriteleri

uygun çözümler üretmemelerine ve dolayısıyla halkın ihtiyaçlarına cevap vermemelerine rağmen, halkın bunları kendi otorite makamları olarak görmeleridir. Bu kurumların daha önemsiz olmayan bir başka işlevi de, Zaza toplumun bir arada tutmalarıdır. Bundan ötürü halk, bu düzenin, kendilerini kültürel ve politik açıdan aşırı yabancı olarak algıladı. Türk makamlarına daha az bağımlı kılacağı ümidini taşımaktadır.”(s. 103)

Zazaların şeyhler, mollalar ve aşiretlere dayanan sosyal yapısında adaletin tesisinde, iki kaynağa müracaat edilir: Dini kaideler ve güç ilişkileri. Şeyhler ve mollalar, dini kuralları yorumlayarak adaletin dağıtımına müdahale ederler. Ancak güç sahibi olmak, bu dini ilkeleri ikincilleştirir. Karşı tarafa zor kullanma kudretini kendinde bulanlar, kendi “adaletlerini” muhataplarına dayatırlar. Dini ilkelerin adaleti sağlayamadığı ve zayıf kaldığı durumlarda, güçsüz olanlar ise, güçlü olanlara karşı korunmak için başka güçlü aile veya aşiretlerle ittifak kurarlar. Sürekli yenilediğinde bu pratik, kendi başına bir “adalet sistemi” haline gelir.

“YABANCI BİR ÖNERME”

Yazarın, kitapta etraflı bir biçimde ele aldığı konulardan biri de Zaza toplumundaki ekonomik hayattır. Zazalarda ekonominin belkemiği, tarım ve hayvancılıktır. Ancak bu sahada da giderek derinleşen sorunlar vardır. Nüfusun artması nedeniyle arazilerin ailelere yetmez olması, bu nedenlerin en önemlisidir. Çünkü toprak yetersizliği, üretimi artırma, genişletme ve yeniden yatırım yapma olanaklarını sınırlar, iktisadi

büyümeyi engeller ve özellikle köylerde yoksulluğu büyütür. Altyapının yetersiz olması da, Zazaların yaşadığı bölgelerde sanayi yatırımlarının yapılmasının önüne set çeker. Her geçen gün artan miktarda işgücü, kaderlerini değiştirmek ve ailelerini bu yoksulluktan kurtarmak için, Türkiye'nin batısının ve yabancı ülkelerin yolunu tutar. 1990'lardan itibaren Zaza bölgelerinden çoğu genç erkekler ve yeni evliler olmak üzere büyük bir nüfus ayrılmıştır. Göçün başlıca iki nedeninden bahsedilebilir: Biri, toprak kıtlığıdır. Diğeri de, köylerin zorla boşaltılmasıdır.

Her toplum gibi Zazalar da kendi içinde farklılıklar barındırırlar. Kaya'ya göre Zazalardaki asıl farklılaşma, mezhebidir. Zazaların bir kısmı Sünni, bir kısmı Alevidir ve bu iki mezhebin birbirinden farklı, hatta bazı mevzularda birbirine zıt görüşleri bulunur. İki mezhep arasındaki farklılık politik istismara da neden olur; devlet, Sünni ve Alevi Kürtler arasında karşıtlıklara oynar ve onları birbirlerine karşı kullanmaya çalışır. Şeyhler ve bazı mollaların da bu karşıtlığı kaşıdıkları görülür. Ancak geçmişte, çok belirgin olan Sünni-Alevi karşıtlığının, son çeyrek asırda bir nebze de olsa yumuşadığından söz edilebilir. Kaya, bu bağlamda, PKK'nin hem Alevi hem de Sünni Zazalar arasında örgütlenmesini, karşıtlığı azaltan bir unsur olarak zikreder.

Ulusal gurur, Zazalar için hayati bir değerdir ve dört kaynaktan beslenir: Birincisi, Kürt coğrafyasının güzelliğidir. İkincisi, Kürtlerin 1920'lerden beri Türkiye ve Irak devletlerine karşı giriştikleri isyanlardır. Üçüncüsü, türlü baskılara rağmen Kürtlerin geleneksel yaşam biçimlerini ve

kültürel köklerini korumalarıdır. Ve dördüncüsü de, 1980 ve 1990'larda askeri vesayet altındaki hükümetlerin baskıcı uygulamalarına Kürtlerin direnmiş olmasıdır.

Zazaların sözlü kültüründe bu ulusal gururu pekiştiren eserler yaygındır. Direnişler ve önderleri, sözlü kültürle nesilden nesle aktarılır. Hafızanın sözlü kültürde tartışılmaz bir ehemmiyeti vardır; insanlar birçok hadiseyi, türkülerini, atasözlerini ve deyimlerini hafızalarında tutarlar. Ancak, her şeyi hafızada tutmanın ve sonraki kuşaklara nakletmenin imkânı yoktur. Bu nedenle yavaş da olsa sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş yaşanıyor. Zazaların klasik müziği, dili, kahramanları ve olayları kayıt altına alınıyor.

“AŞIRI ÇAĞDIŞI”

Solhan ve yöresindeki Zaza Kürtlerin sosyal ve bireysel yaşamlarına, algılarına ve düşüncelerine dair mühim bilgiler içeren bu çalışma hakkında üç ihtirazi kayıt düşmek isterim:

1) Kaya, hassaten Zazaların din ile ilişkilerini ele alırken, son derece pozitivist bir çizgi takip ediyor. İslam'ın Zazalar arasında bu kadar güçlü olmasının nedenlerini sorgularken iki hususa atıf yapıyor: Biri, eğitim düzeyinin düşüklüğüdür. Diğeri ise, bölgenin yoksulluğudur. Kaya'ya göre, bilimdeki gelişmeler İslam'ın altını oymaktadır ama ne yazık ki Zazalarda bilim yenidir ve merkezde durmamaktadır. Yazara göre Zazaların en büyük problemi de budur: “Toplum kendi modern yapılanmalarından mahrum olduğu için bilimin artan otoritesinden önce bu problem büyük zaman alacaktır. Bu

durum birçok insanın neden kadere inandığını açıklamaktadır.” (s. 266)

Hülasa, Kaya; eğitim seviyesinin yükselmesi, yoksulluğun ortadan kalkması ve bilimde merhale kat edilmesi halinde, Zazalarda dinin toplumsal yaşamı belirleme etkisinin düşeceğini öngörür. Ancak her toplum gibi Zazaların da din ile olan münasebetleri karmaşık bir yapı arz eder. Çünkü bir taraftan Zazaların dini inanışlarının arkasında sosyolojik ve tarihi birçok neden bulunur; diğer taraftan da bu konuda hem bir çeşitlilik vardır hem de bir değişim yaşanmaktadır. Dolayısıyla Zazaların inancı da, bu itibarla, sadece salt bir eğitim ve maddi refah sorunu olarak değerlendirilemez. Bilgileri artıkça, zenginliğin tadına vardıkça ve bilimsel gelişmelerden nasiplendikçe Zazaların dinden otomatik olarak uzaklaşacakları söylenemez. Tarihsel tecrübe ve bazı sekülerleşme teorilerinin de somut bir biçimde gösterdiği üzere, dini salt bir bilgi ve/veya maddi refah sorunu olarak gören yaklaşımlar, bir toplum ile onun dini arasındaki bağları kavramakta yetersiz kalmıştır.

2) Kaya, kitabın önsözünde çalışmanın Zaza Kürtlerini genel olarak Kürtlere ve Türkçe okur kitlesine tanıtmaya iddiası taşımadığını, başlıca amacının Zazaları dünya toplumuna tanıtmak olduğunu belirtir. Nitekim kitap, 2007’de önce Norveççe basılır, 2011’de de İngilizce çevirisi yayımlanır. Kaya, bu çevirinin 2018 yılı itibarıyla Anglofon ülkelerdeki 42 üniversitede ders kitabı olarak okutulduğunu söyler. Kitabın hedef kitlesinin bu şekilde belirlenmesi, Kaya’nın da işaret ettiği gibi, bazı bölümlerde bilgi akışının sathi düzeyde kalmasına

neden olur. Yazar, genel bir çerçeve sunmaya çalışır ve okuyucunun ilgi duymayacağını düşündüğü alanlara girmekten imtina eder.

Lakin sorun, sadece bununla sınırlı değildir, biraz daha derindedir; o da Kaya’nın muhtemel okurun bakış açısını fazlasıyla gözetmiş olması ve metnine de bunu yansıtmasıdır. Bu minvalde, kitaptan birkaç misal vermek faydalı olur. Yazara göre; Zazaların yaşam standartları ancak Afganistan ve Afrika’nın bazı yöreleriyle kıyaslanabilir. (s. 22) Aile reisleri rasyonel düşünemezler ve rasyonel davranmazlar. (s. 69) Şeyhlik ve molallık, “aşırı çağdışı”dır. (s. 103) Bölge ekonomisi, 1600’lerin Hollanda’sı ve İngiltere’si ile mukayese edilebilir. (s. 127) Kürt nüfusunun büyük kesiminin medeniyet ile teması yüzeyseldir. (s. 131) Kürt toplumuna mensup insanlar gerçekliği kavramaktan uzaktır. (s. 193) Zaza toplumunda insanların davranış biçimi, sabit bir kalıpta donmuştur. (s. 195) Zaza toplumun mensuplarının bilinçleri, zaman algıları ve kavramları, rasyonel değerlerin hâkim olduğu toplumlardan farklı olup içine kapanıp bir yaşam biçimine ve moderniteye mesafeli bir duruşa yol açmaktadır. (s. 209)

Bu ifadelerde somutlaştığı üzere, yazarın belirli bir okuyucu kitlesine hitap etme kaygısının kitapta oryantalist ve propagandist bir perspektifin oldukça dominant olmasına yol açtığını kaydetmek gerek. Hâlbuki sosyolojik ve antropolojik araştırmaların en temel ilkelerinden biri, incelenen toplumların zamanın ve mekânın şartları dâhilinde incelenmesi gerçeğidir. Aksi takdirde başta anakronizm olmak üzere birçok hatayla yüz yüze kalmak olasıdır.

3) Çalışma Solhan’la ve belli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Oysa kitapta da belirtildiği üzere Zazalar, geniş bir coğrafyaya yayılmış durumdadır. Merkezleri Bingöl ve Dersim olsa da, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Adıyaman, Erzurum, Bitlis, Muş, Sivas, Siirt ve Urfa’da hatırı sayılır bir Zaza nüfusu vardır. Ayrıca İstanbul, Bursa, Mersin ve Adana gibi metropollerde ve Orta Anadolu’da Aksaray’da dikkatle alınması gereken bir Zaza nüfusu yaşamaktadır. Ayrıca Dersim, Kuzey Bingöl, Varto, Çat ve Hınıs’taki Alevi Zaza nüfusunu da göz ardı etmemek gerekir.

Farklı coğrafyalarda yaşamanın ve farklı mezheplere mensup olmanın, bir kimliğin mensuplarının adetlerinde, hayata bakışlarında, sosyal örgütlenmelerinde farklılıklar oluşturacağını kabul etmek gerekir. Alevi yoğunluklu Dersim’de veyahut İstanbul’da doğan Zaza bir kızın, ailesiyle ve toplumla kuracağı ilişkilerin, din algısının, kız-erkek ilişkileri hakkındaki tavrının, okuma imkânlarının, evliliğe yaklaşımının, Solhan’ın bir köyünde doğan Zaza bir kızdan ciddi manada farklılaşması kaçınılmazdır.

Hakeza araştırmanın üzerinden yirmi yılı aşkın bir süre de geçmiştir. Muhtemelen Kaya, bugün aynı yerde bir araştırma yapsa, o günden farklı sonuçlara ulaşacaktır. Velhasıl bu araştırmada varılan neticeler bütün Zaza Kürtlere teşmil edilemez. Bu itibarla kitabı, belli bir zamandaki ve mekândaki (yazarın sekiz aylık sahada gözlemlediği ve sadece Solhan’daki Sünni-Şafii mezhebine mensup) Zazaların fotoğrafını çeken bir araştırma olarak okumak, daha isabetli olacaktır. ✓

Helbestên Arjen Arî asta helbesta Kurdî pêş
xistîye û bi vî awayî di helbesta modern a
Kurdî de xwedîyê cihekî bêhempa ne.

Cara ewil hemû helbestên wî bi hev re yek
pirtûkê de tê çap kirin.

ginkokitap.com

DERKET!

SOR

[wesanen_sor](https://www.instagram.com/wesanen_sor)

İSMAİL

BEŞİKÇİ

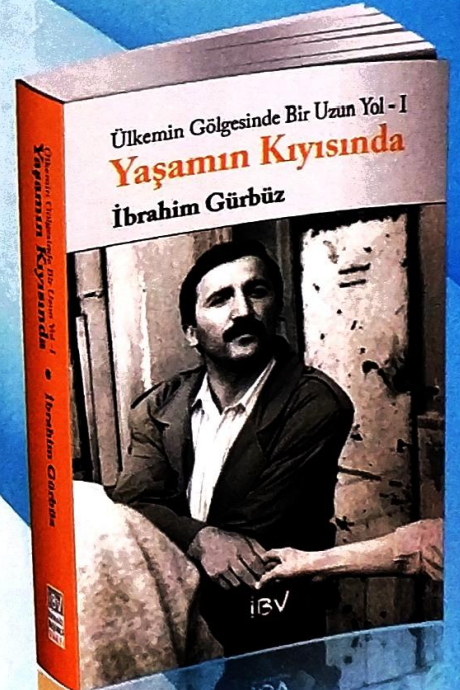
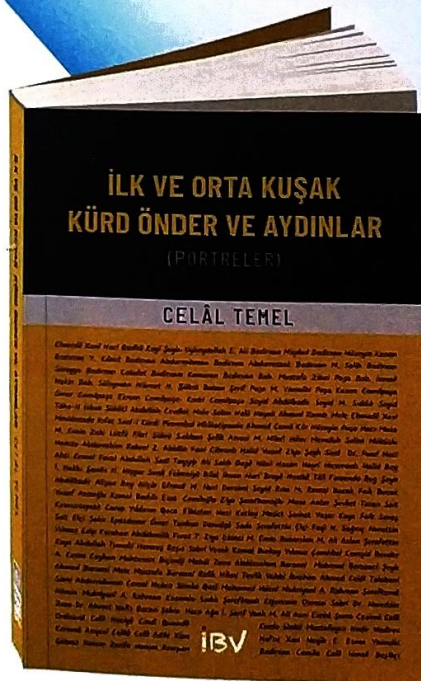
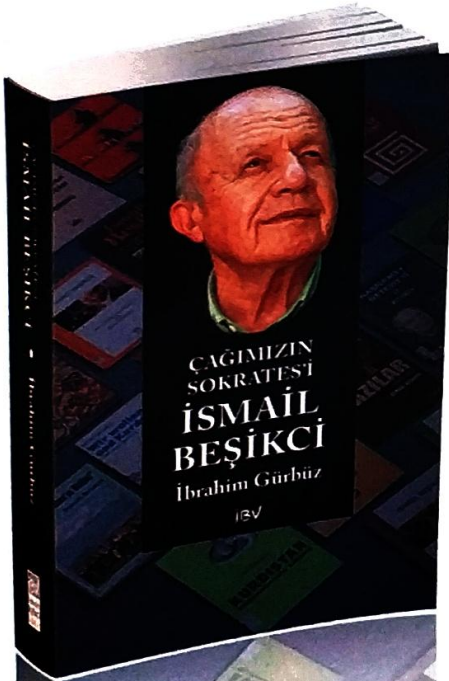
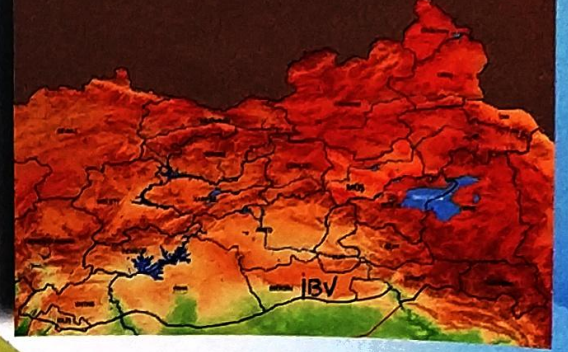
VAKFI

YAYINLARI

ERDİNĞARİYA KURDISTANĒ - IV

MÛŞ

ABDURRAHMAN ÖNEN

İBV

İSMAİL
BEŞİKÇİ
VAKFI

Tel: 0212 245 81 43

Gsm 0541 391 81 49

Web: www.ismailbesikcivakfi.org

E-Mail: ismailbesikcivakfi@gmail.com